

1

КИЇВ - 1974

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- П'ятдесят років без Леніна по ленінському шляху
- Ленін — творець соціалістичної наукової організації праці
- Історично — економічне розвинутоє соціалізму
- До 100-річчя ленінського вступу в партію (до 60 років)

СОДЕРЖАНИЕ

Пятьдесят лет без Ленина по ленинскому пути. Статьи. *Б. П. Ковальский*. Ленин — создатель социалистической научной организации труда. *Проблемы коммунистического строительства*. *П. Д. Коваль*. Историческое место этого социализма. Сообщения. *К 50-летию ленинского призыва*. *М. М. Кватура*. Ленинский призыв в партию на Украине. *А. Т. Давидюк*. Участие комсомольских организаций республики в проведении ленинского призыва в партию. *Е. А. Новицкий, И. М. Шумейко*. Коммунистическая партия Восточной Галиции и создание коммунистической организации молодежи (1919—1923 гг.). *В. Г. Лысенко*. Единство действий украинских и молдавских трудящихся в борьбе против иностранной военной интервенции и внутренней контрреволюции (1918—1920 гг.). *Л. К. Токарь*. Некоторые вопросы внутрипартийной работы большевиков в условиях реакции (1907—1910 гг.). *В. К. Гура*. Из истории деятельности Марокканской компартии. Замечания. Документы и материалы. Воспоминания. В помощь преподавателю истории. Охрана и использование памятников истории и культуры. Наш календарь. Обзор источников и литературы. Критика и библиография. Хроника и информация.

CONTENTS

Fifty Years without Lenin along the Path Blazed by Lenin. Articles. *B. P. Kovalsky*. Lenin — Creator of the Socialist Scientific Organization of Labour. *Problems of Communism Building*. *P. P. Koval*. Historic Place of Developed Socialism. Communications. *On the 50th Anniversary of the Lenin Enrolment*. *M. M. Katura*. The Lenin Enrolment into the Party in the Ukraine. *A. P. Davidyuk*. Participation of the Komsomol Organizations of the Republic in Conducting of the Lenin Enrolment into the Party. *E. A. Novitsky, I. M. Shumeiko*. Communist Party of the East in Galicia and Creation of the Young Communist Organization. (1919—1923). *V. G. Lysenko*. Unity of Action of the Ukrainian and Moldavian Working People in the Struggle against the Foreign Military Intervention and Internal Counter-Revolution (1918—1920). *L. K. Tokar*. Some Problems of Inner-Party Work of Bolsheviks under Conditions of Reaction (1907—1910). *V. K. Gura*. From History of Moroccan Communist Activities. Notes. Documents. Reminiscences. In aid of the Teacher of History. Culture Monuments. Our Calendar. Survey of Sources and Literature. Criticism and Bibliography. Chronology and Information.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (154)

СІЧЕНЬ

1974

РІК ВИДАННЯ
СІМНАДИЦЯТИЙ
Журнал видається
з липня 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
ПАРТІЇ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ — ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ
ПРИ ЦК КІРС

© «Український історичний журнал», 1974 р.

ЗМІСТ

Гітдесять років без Леніна по лєнінськoмy шляху	3
СТАТТІ	
Б. П. Ковальський — Ленін—творець соціалістичної наукової організації праці	15
<i>Проблеми комуністичного будівництва</i>	
П. Д. Говаль — Історичне місце розвинутого соціалізму	23
ПОВІДОМЛЕННЯ	
<i>До 50-річчя лєнінського призову в партію</i>	
М. М. Кватіра (Тернопіль) — Ленінський призов у партію на Україні	32
А. Т. Давидюк (Вінниця) — Участь комсомольських організацій республіки у проведенні лєнінського призову в партію	40
* * *	
Є. А. Новицький, І. М. Шумейко (Івано-Франківськ) — Комуністична партія Східної Галичини і створення комуністичної організації молоді (1919—1923 рр.)	44
В. Г. Лисенко — Єдність дій українських і молдавських трудящих у боротьбі проти іноземної воєнної інтервенції та внутрішньої контрреволюції (1918—1920 рр.)	50
Л. К. Токар — Деякі питання внутріпартійної роботи більшовиків в умовах реакції (1907—1910 рр.)	62
В. К. Гуря — З історії діяльності Марокканської компартії	74
ЗАМІТКИ	
М. М. Меженін (Ворошиловград), М. П. Тітенко (Ворошиловград) — Масово-політична діяльність парторганізацій промислових підприємств Донбасу (1951—1958 рр.)	80
О. Б. Коваленко (Чернігів) — М. І. Подвойський у Чернігівській архівній комісії	86
М. І. Дізанова — Бригадирський рух як форма підвищення трудової активності болгарської молоді	89
В. В. Зайцев (Кам'янець-Подільський) — Проблема Егейських островів у 1912—1913 рр.	92
ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ	
Ідеї Ілліча завжди з нами (Підготували В. П. Булкина, І. Л. Комарова)	95

СПОГАДИ

- И. Б. Стомахін (Москва), Ю. Ф. Корченко (Москва), В. А. Ленський-Герасименко (Москва), Л. К. Ніколенко (Москва) — Ленінський призов у РКП(б) на Україні 106

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- М. М. Лисенко — Діяльність кабінетів історії і суспільствознавства в середній школі 110

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

- А. М. Катренко — Увічнення в Українській РСР революційних подій та діячів допролетарських етапів визвольного руху 115

НАШ КАЛЕНДАР

- П. К. Стоян — Піввіковий ювілей першої Конституції СРСР 125
А. К. Курас — 50-річчя XIII конференції РКП(б) 128
П. В. Шостак — Соратник Ілліча (До 100-річчя від дня народження С. І. Гусева) 130
Н. А. Іполитова — Видатний флотоводець і вчений (До 125-річчя від дня народження С. Й. Макарова) 132

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- В. Ф. Солдатенко — Друковані органи Рад робітників, солдатських і селянських депутатів Півдня України в період боротьби за встановлення Радянської влади 134

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- В. В. Сухарев — В. И. Ленин и образование коммунистических партий в странах Центральной и Юго-Восточной Европы 142
П. І. Щербак (Одеса) — П. О. Сидоренко. Ленінський план ГОЕЛРО і боротьба Комуністичної партії України за його здійснення 144
Є. Ф. Безродний — И. Горохов, Л. Замятин, И. Земсков, Г. В. Чичерин — дипломат ленинской школы 145
С. М. Мельник (Донецьк), О. Й. Приймєнко (Донецьк) — Д. С. Шелест. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1959—1970 гг.) 146
В. Д. Мойсеєнко — З історії боротьби Комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні (1943—1970 рр.) 147
В. Я. Білоцерківський (Харків), Д. С. Спирidonova (Макіївка) — І. І. Паніотов, Комуністична партія України на чолі боротьби за розвиток народної освіти (1931—1941 рр.) 149

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- М. О. Навроцький — Зустріч комуністів різних поколінь 151
М. Г. Безпалко, В. С. — Республіканська наукова конференція, присвячена 70-річчю II з'їзду РСДРП 152
М. О. Ратич (Львів), Л. П. Зашкільняк (Львів) — VI Всесоюзна конференція істориків-славистів 154
А. А. Стрілко — Конференція читачів журналу «Латинская Америка» 160
В. В. Кравченко — Зустріч з болгарським ученим — акадєміком БАН Димитром Косєвим 160

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, М. Р. Доній, В. А. Жебокрицький, М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. І. Коломійченко (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, В. М. Нем'ятій, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун.

В. о. відповідального секретаря В. І. Кузнецов.

Адреса редакції: 252005, Київ, вул. Горького, 3. Телефон: 24-29-92.

П'ЯТДЕСЯТ РОКІВ БЕЗ ЛЕНІНА ПО ЛЕНІНСЬКОМУ ШЛЯХУ

В історії не було і немає людини, чие ім'я таке дороге трудящим усього світу, як ім'я Володимира Ілліча Леніна. В історії не було і немає іншого вчення, яке б справило такий велетенський вплив на весь хід світового розвитку, як марксистсько-ленінське вчення. Під ленінським прапором радянський народ побудував розвинуте соціалістичне суспільство і приступив до будівництва комуністичного суспільства. Керуючись ленінським ученням, будують нове життя народи соціалістичної співдружності. Ленінізм надихає всіх тих, хто бореться за своє соціальне і національне визволення.

У січні 1974 р. минає 50 років з того часу, коли нашу партію, радянський народ, світовий пролетаріат, все прогресивне людство спіткало найбільше горе — помер Володимир Ілліч Ленін — геніальний продовжувач революційного вчення Маркса і Енгельса, засновник Комуністичної партії Радянського Союзу, вождь найвидатнішої соціальної революції і будівник першої в світі соціалістичної держави.

Звістка про смерть В. І. Леніна викликала велику скорботу у радянських людей, трудящих і пригноблених народів усього світу. Екстрений пленум ЦК ухвалив відозву: «До партії. До всіх трудящих», в якій говорилося: «Все, що є в пролетаріаті дійсно великого і героїчного — безстрашний розум, залізна, незламна, наполеглива, всеперемагаюча воля, священна ненависть, смертельна ненависть до рабства ігноблення, революційна пристрасть, що рухає горами, безмежна віра в творчі сили мас, величезний організаційний геній, — все це знайшло своє чудове втілення в Леніні, ім'я якого стало символом нового світу від заходу до сходу, від півдня до півночі»¹.

З ім'ям і діяльністю В. І. Леніна зв'язана ціла епоха світової історії, епоха небаченого революційного перетворення дійсності, епоха корінної ломки й оновлення вікових устоїв соціально-економічного, політичного й культурного життя народів. Як відзначається у Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», він «дав відповіді на найактуальніші питання, поставлені ходом історичного розвитку, всебічно розвинув теорію соціалістичної революції і будівництва комуністичного суспільства, озброїв російський, весь міжнародний революційний рух науково обгрунтованою стратегією і тактикою, очолив боротьбу робітничого класу за втілення ідеалів соціалізму в життя. Соціалізм, перетворений Марксом і Енгельсом з утопії в науку і збагачений Леніним новими висновками та відкриттями, втілюється в соціальну практику всесвітньо-історичних масштабів, став основною революційною силою нашого часу»². З ім'ям та ідеями Леніна,

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 753.

² До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Збірник документів і матеріалів, К., 1970, стор. 29.

нарешті, нерозривно пов'язаний зміст духовного світу сучасної людини, який став значно багатшим, прогресивнішим.

Кожна історична епоха ставить перед людством свої проблеми, без розв'язання яких неможливий поступальний, прогресивний розвиток суспільства. Сучасна історична епоха, початок якій поклала Жовтнева соціалістична революція, на перший план висунула найбільш важливі проблеми: звільнення трудящих від експлуатації, ліквідація світових війн і політичного гноблення, утвердження дружби між народами, торжество ідеалів свободи, рівності і братства, втілення в життя мрії про всебічний розвиток особи. Ленінізм як теорія і практика революційних мас, як марксизм ХХ століття дає відповіді на всі ці корінні питання. «Ленінізм,— говорив Л. І. Брежнев,— це найбільш передова і впливова ідеологія в сучасному світі, непереможна ідеологія тих, кому належить майбутнє»³.

Величезною заслугою Леніна є те, що він з марксистських позицій глибоко розкрив історичний смисл і закономірності нашої революційної епохи. У ленінських працях охоплено весь комплекс корінних проблем сучасності. Марксистська теорія знайшла в ленінізмі органічну єдність з практикою революційного робітничого руху, розкривши в усій повноті свій революційно-перетворюючий, творчий характер. «Ми зовсім не дивимось на теорію Маркса як на щось закінчене і недоторкане,— писав Володимир Ілліч,— ми переконані, навпаки, що вона поклала тільки наріжні камені тієї науки, яку соціалісти повинні рухати далі в усіх напрямках, коли вони не хочуть відстати від життя»⁴. У творчому розвитку марксизму Володимир Ілліч бачив необхідну умову дієвості революційного вчення, ключ до теоретичного і практичного розв'язання нагальних завдань робітничого класу, найважливіший засіб боротьби проти правого і «лівого» опортунізму, догматизму та ревізіонізму всіх мастей.

Вчення В. І. Леніна здобуває все нові й нові перемоги. Триумф ленінізму — це створення першої в світі соціалістичної держави робітників і селян, захист і зміцнення її в жорстокій класовій боротьбі, розгром ударних сил світового імперіалізму — німецьких фашистів і японських милітаристів, побудова розвинутого соціалістичного суспільства в нашій країні. Торжество ленінізму — це нові перемоги радянських людей у комуністичному будівництві, це становлення і розвиток світової соціалістичної системи, зростання і зміцнення міжнародного комуністичного і робітничого руху, широкий розмах національно-визвольних битв, це боротьба за мир, демократію і соціалізм.

В. І. Ленін був не тільки геніальним теоретиком. Всю силу свого розуму, неперевершений організаторський талант, невичерпну енергію і пристрасть полум'яного серця віддав він справі організації, згуртування і революційного виховання мас. Вирішальною умовою успіху революції В. І. Ленін вважав створення і зміцнення бойової, марксистської партії робітничого класу.

Весь досвід нашої партії неспростовно довів, що робітничий клас може виконати свою історичну місію лише під керівництвом марксистсько-ленінської партії. «Тільки комуністична партія,— підкреслював Володимир Ілліч,— якщо вона дійсно є авангардом революційного класу, якщо вона включає в себе всіх кращих представників його, якщо вона складається з цілком свідомих і відданих комуністів, освічених і загартованих досвідом запеклої революційної боротьби, якщо ця партія зуміла зв'язати себе нерозривно з усім життям свого класу, а через

³ Там же, стор. 104.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 185.

нього з усією масою експлуатованих і здобути в цьому класі і в цій масі повне довір'я,— тільки така партія здатна керувати пролетаріатом в найбільш нещадній, рішучій, останній боротьбі проти всіх сил капіталізму. З другого боку, тільки під керівництвом такої партії пролетаріат здатний розгорнути всю могутність свого революційного натиску...»⁵. І наша партія згуртувала робітничий клас і всіх трудящих Росії, підняла їх на повалення поміщицько-капіталістичного ладу, провела через три революції, запалила й організувала на будівництво першого в світі соціалістичного суспільства і нині веде його до перемоги комунізму.

На сучасному етапі комуністичного будівництва радянський народ під керівництвом ленінської партії успішно здійснює соціально-економічну програму, розроблену XXIV з'їздом КПРС. Підтвердженням цього є насамперед стійке зростання національного доходу країни, який за три роки п'ятирічки збільшився на 16,4%. Робітничий клас, колгоспне селянство, всі трудящі нашої країни гідно відповіли на заклик партії зробити 1973 р.— третій, вирішальний рік п'ятирічки — роком ударної праці. За планом в 1973 р. передбачалось збільшити випуск промислової продукції на 5,8%. Фактично ж випуск промислової продукції за рік збільшився на 7,3%. Значних успіхів досяг робітничий клас Української РСР — бойовий загін славного робітничого класу СРСР.

Великих успіхів досягли трудівники села. 1973 р. вирощено найвищий урожай, зібрано понад 222 млн. т зерна. З честю додержали свого слова і землероби республіки. Вони продали державі понад мільярд пудів зерна.

Грудневий (1973 р.) Пленум ЦК КПРС цілком і повністю схвалив діяльність Політбюро ЦК КПРС по здійсненню рішень XXIV з'їзду партії, положення і висновки, викладені у виступі Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на цьому Пленумі. У своєму виступі Л. І. Брежнєв висунув принципи положення про шляхи і методи виконання народногосподарського плану на 1974 рік, дальшого піднесення народного господарства, культури і добробуту трудящих.

Центральний Комітет КПРС звернувся до всієї партії, до всього радянського народу з закликом у 1974 р. примножити трудові зусилля в боротьбі за успішне втілення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС, ще ширше розгорнути соціалістичне змагання за дотрокове виконання планових завдань під лозунгом — дати продукції більше, кращої якості, з меншими затратами.^{5а}

Успіх виконання планів завжди вирішували і вирішують люди. Їх творча ініціатива й майстерність, організованість і наполеглива праця втілюються в нових містах, підприємствах, колгоспних і радгоспних фермах — в усьому, що становить багатство нашої країни. Громадська й виробнича активність трудящих насамперед виявляється у соціалістичному змаганні, розгортанню якого В. І. Ленін надавав виняткового значення. «Організація змагання,— писав він,— повинна зайняти визначне місце серед завдань Радянської влади в економічній галузі»⁶. Звернення ЦК КПРС до партії і всього радянського народу розгорнути всенародне соціалістичне змагання за виконання і перевиконання державного плану 1974 року дістало палкий відгук по всій країні, викликало могутню хвилю нових чудових починань. З ініціативи колективів передових підприємств у країні шириться рух за прийняття зустрічних планів.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 158.

^{5а} «Правда», 4 січня 1974 р.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 176.

Всі наші успіхи зв'язані з діяльністю партії, її величезною організаторською і політичною роботою. В усій своїй політиці КПРС неухильно додержується ленінських заповітів. Партія завжди з Леніним, Ленін завжди з партією. В цьому її сила, в цьому безсмертя Леніна.

Партії як керівній силі нашого суспільства доводиться розв'язувати складні політичні, економічні, соціальні проблеми. А суспільні явища, політичні події, як відзначав В. І. Ленін, «завжди дуже заплутані і складні. Їх можна порівняти з ланцюгом. Щоб удержати весь ланцюг, треба вцепитися за основну ланку»⁷. Досвід показує, що наша партія завжди уміло, по-ленінськи визначала і визначає ту основну ланку, яка дає змогу їй успішно розв'язувати всі завдання суспільно-економічного розвитку на тому чи іншому етапі. Нині такою ланкою в галузі економічної політики є інтенсифікація виробництва, підвищення його ефективності. «Головне завдання зараз,— говорив Л. І. Брежнев,— це круто змінити орієнтацію, перенести наголос на інтенсивні методи ведення господарства, забезпечити тим самим серйозне підвищення ефективності економіки»⁸.

Важливий метод підвищення ефективності суспільного виробництва, основне джерело економічного зростання партія бачить в прискоренні науково-технічного прогресу. В період, коли все більше проявляється роль науки, як безпосередньої продуктивної сили, головними стають уже не окремі її досягнення, а високий науково-технічний рівень всього виробництва. Прискорення науково-технічного прогресу виступає одним з першочергових завдань як сьогодишнього дня, так і довгострокових перспектив розвитку соціалістичного суспільства. Висувати завдання органічно з'єднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства, партія керувалася ленінськими настановами, що «перед союзом представників науки, пролетаріату і техніки не встоїть ніяка темна сила»⁹. На необхідність прискорення науково-технічного прогресу, на роль науки в створенні матеріально-технічної бази комунізму особливу увагу звернув Л. І. Брежнев у промові в Києві при врученні республіці високої нагороди Батьківщини — ордена Дружби народів.

Поставлена партією мета — добитись інтенсифікації економічного розвитку, підвищення ефективності виробництва — зобов'язує звертати більше уваги і на те, як використовуються створені працею народу матеріальні цінності. Свого часу Ленін закликав трудящих берегти кожен пуд хліба, вугілля, заліза. Сьогодні виробництво найважливіших видів сировини і палива обчислюється десятками й сотнями мільйонів тонн, але ленінський принцип ощадливості, як і раніше, актуальний.

Важливою проблемою у розвитку соціалістичного суспільства є питання ставлення до праці, трудової дисципліни. В. І. Ленін підкреслював, що без свідомого соціалістичного ставлення до праці соціалізм неможливий. У перших паростках нового ставлення до праці — комуністичних суботниках Володимир Ілліч побачив «початок перевороту, труднішого, істотнішого, докоріннішого, вирішальнішого, ніж скинення буржуазії, бо це — перемога над власною косністю, розпушеністю, дрібнобуржуазним егоїзмом, над цими звичками, які проклятий капіталізм залишив у спадщину робітникам і селянинові»¹⁰. Наша партія послідовно втілює в життя вказівки свого безсмертного вождя і вчителя, який заповідав вводити поступово, але неухильно комуністичну дисцип-

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 261.

⁸ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972, стор. 50.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 365.

¹⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 365.

ліну і комуністичну працю. Актуальність і життєва сила ленінських вказівок знову підкреслені у промові Л. І. Брежнєва при врученні Узбецькій РСР ордена Дружби народів. У цьому виступі глибоко і всебічно розкрито значення соціалістичної дисципліни праці на сучасному етапі комуністичного будівництва.

Корінні зрушення відбулися в галузі соціальних відносин. У Радянському Союзі давно і назавжди покінчено з експлуатацією людини людиною. Значні зміни сталися всередині соціалістичних класів і соціальних груп. Іншими стали робітничий клас — основна продуктивна сила суспільства, найпрогресивніший клас сучасної епохи; колгоспне селянство, яке звільнилося від приватновласницької психології, активний будівник комунізму; радянська інтелігенція, яка віддає всі свої творчі сили справі комуністичного будівництва.

На всіх етапах соціалістичної революції, в ході будівництва соціалізму і нині, коли радянський народ будує комунізм, запорукою нових перемог, непохитною основою нашого ладу був і лишається союз робітничого класу і селянства, зміцненню і розвитку якого так багато уваги приділяв у своїй теоретичній і практичній діяльності В. І. Ленін.

На основі глибоких і всебічних економічних і соціально-політичних змін, що відбулися за роки Радянської влади, наше суспільство піднялося на якісно новий рівень. Збулось передбачення великого Леніна, який підкреслював, що соціалізм «творить нові, вищі форми людського співжиття...»¹¹. В Радянському Союзі склалась нова історична спільність людей — радянський народ, що об'єднує в єдине, нерозривне ціле всі класи, соціальні групи, нації і народності СРСР.

Серед суспільно-політичних проблем, яким В. І. Ленін приділяв велику увагу і які вирішуються під визначальним впливом його вчення, важливе місце належить національному питанню. Ленінське вчення з національного питання — результат глибокого аналізу закономірностей суспільного розвитку внутрішнього життя народів та їх взаємовідносин. Воно живе й розвивається у творчій діяльності марксистсько-ленінських партій, про що переконливо свідчать історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, матеріали зв'язані з відзначенням 50-річчя утворення Союзу РСР.

Святкування 50-річчя утворення СРСР ще раз підтвердило, що ленінська партія вирішила одну з головних своїх цілей: не тільки ліквідована юридична нерівність націй, а й покінчено з фактичною нерівністю між ними. «Підбиваючи підсумок героїчним звершенням минулого півстоліття, — говорив Л. І. Брежнєв у доповіді про п'ятдесятиріччя СРСР, — ми маємо всі підстави сказати, що національне питання в тому вигляді, в якому воно дісталось нам від минулого, розв'язане повністю, розв'язане остаточно і безповоротно. Це — досягнення, яке по праву можна поставити в один ряд з такими перемогами в будівництві нового суспільства в СРСР, як індустріалізація, колективізація, культурна революція»¹².

Досвід соціалістичного і комуністичного будівництва є наочним підтвердженням ленінських ідей про переваги, які дає велике централізоване народне господарство порівняно з роздрібненням. «Комунізм, — писав В. І. Ленін, — вимагає і передбачає найбільшу централізацію великого виробництва в усій країні»¹³. Злиття господарських можли-

¹¹ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 21.

¹² Л. І. Брежнєв. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 12.

¹³ В. І. Ленін. Твори, т. 42, стор. 61.

востей і ресурсів усіх республік прискорює розвиток кожної з них. Всі наші успіхи — результат спільних зусиль усіх народів Радянського Союзу. В нашій країні відбувається історично неминучий процес розвитку загальносоюзного поділу праці на базі спеціалізації і кооперування виробництва, створення і зміцнення єдиного народногосподарського комплексу, що розвивається за єдиним планом об'єднаними зусиллями народів СРСР.

Будівництво комунізму В. І. Ленін розглядав, як комплексне завдання, в якому розв'язання економічних і соціально-політичних проблем органічно зв'язане з формуванням нової людини, з вихованням, навчанням *«всебічно розвинених і всебічно підготовлених людей...»*¹⁴. Активна роль у цій виховній роботі належить комуністичній ідеології.

Марксистсько-ленінська ідеологія — послідовний вираз корінних інтересів робітничого класу, всіх трудящих, і разом з тим перевірена досвідом наукова теорія, яка дає об'єктивно правильну картину світу, надійний орієнтир у практичній діяльності. В. І. Ленін вказував, що партія повинна *«завжди пропагувати, охороняти від перекозів і розвивати далі пролетарську ідеологію — вчення наукового соціалізму, тобто марксизм»*¹⁵. Виконуючи ленінський заповіт, КПРС приділяє велику увагу теоретичному осмисленню практичної діяльності, загартуванню партійних кадрів, всіх комуністів, політичному вихованню трудящих мас. Дальшому піднесенню всієї ідеологічної роботи сприяють нові ідеї і висновки, що їх містять матеріали XXIV з'їзду, документи, присвячені відзначенню 50-річчя Союзу РСР, постанови Центрального Комітету партії.

Виховуючи радянських людей на ідеях наукового комунізму, в душі пролетарського інтернаціоналізму і комуністичного ставлення до праці, партія рішуче виступає проти проникнення в наше середовище буржуазних і дрібнобуржуазних поглядів і звичаїв. Для комуніста, для радянського громадянина активна боротьба з ворожими ідейними впливами — це боротьба за перемогу принципів соціалізму, за перемогу наших ідеалів.

Показуючи приклад творчого розвитку марксизму-ленінізму, партія вимагає від працівників суспільних наук дедалі активнішої розробки теоретичних проблем суспільного розвитку, творчого підходу до явищ життя. *«Так само як у промисловості і сільському господарстві, — говорив Л. І. Брежнєв, — ми не можемо тепер робити буквально жодного кроку вперед без допомоги новітніх досягнень науки, так і в нашому суспільному житті розвиток науки — необхідна база для прийняття рішень, для повсякденної практики. Партія завжди підтримувала і підтримуватиме новаторський, ленінський підхід до вивчення складних суспільних явищ, зусилля наших теоретичних кадрів, спрямовані на розвиток суспільної теорії, на творчий аналіз дійсності»*¹⁶. Для радянських істориків, як і представників інших суспільних наук, немеркнучим прикладом є В. І. Ленін, його діяльність як ученого, революціонера. Так же як Маркс у своїх працях розробив історію революцій XIX сторіччя, так і Ленін був першим істориком нової епохи, епохи пролетарських революцій, демократичних і національно-визвольних революцій, першої соціалістичної держави, нашої славної Комуністичної партії.

Визначивши нові рубежі в розвитку суспільства, висунувши масштабні завдання в усіх найважливіших галузях, партія ставить у центр

¹⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 30.

¹⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 305.

¹⁶ Л. І. Брежнєв. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 57.

своєї діяльності людину — трудівника, активного, свідомого будівника комунізму. В. І. Ленін не раз підкреслював, що соціалістична держава сильна свідомістю мас, що їх участь в управлінні подесятерєє сили держави. І партія діє по-ленінському, дбаючи про дальше вдосконалення соціалістичної демократії, підвищуючи роль Рад депутатів трудящих, активізуючи роботу профспілок, комсомолу та інших громадських організацій.

Розвинутому соціалізму, новим завданням комуністичного будівництва відповідає і новий етап у розвитку ленінської партії. КПРС, партія робітничого класу, стала бойовим авангардом радянського народу, який будує комунізм. Закономірністю розвитку партії є всезростаюча її роль у розвитку нашого суспільства. Зростання керівної ролі партії на сучасному етапі впливає з величезних за своїми масштабами, виняткових за складністю як внутрішніх, так і міжнародних завдань. Партія покликана координувати і спрямовувати багатогранну діяльність нашого народу на всіх ділянках його творчої діяльності — і в галузі економіки, і в галузі соціальних відносин, і в галузі духовного життя, визначати зовнішньополітичний курс Радянської держави.

В. І. Ленін завжди оберігав і закликав всемірно підвищувати авторитет нашої партії. Він вимагав свято берегти її чистоту, підносити звання і значення члена партії вище, вище і вище. Кожен член партії, говорив Ленін, є відповідальним за партію, і партія є відповідальною за кожного свого члена¹⁷.

Комуністична партія, за визначенням Леніна, — розум, честь і совість нашої епохи. І партія робить все, щоб її члени були гідними цієї високої оцінки, були до кінця вірними принципам марксизму-ленінізму, охороняли єдність і монолітність своїх рядів, зміцнювали зв'язки з широкими масами трудящих, не ослаблювали почуття високої відповідальності перед народом, свято додержували ленінських норм партійного життя і партійного керівництва.

Радянський народ під керівництвом КПРС, втілюючи в життя ленінські заповіді, успішно будує комуністичне суспільство. Водночас він виконує і свій інтернаціональний обов'язок перед трудящими всього світу. У промові на Всесвітньому конгресі миролюбних сил Л. І. Брежнев говорив: «Ви можете покластися на радянський народ, який і в перші роки після своєї великої революції, і в роки будівництва соціалізму, і в битві з фашизмом, і в післявоєнні десятиліття, і зараз був і залишиться на передньому краї боротьби на захист інтересів людства»¹⁸.

Ленінські ідеї лежать в основі як внутрішньої, так і зовнішньої діяльності нашої партії і держави. Великий Ленін заклав принципіальні основи соціалістичного революційного курсу Радянської держави в міжнародній політиці. «...Радянською владою, — писав Володимир Ілліч у березні 1918 р., — яка стійко виконувала всі обов'язки міжнародної солідарності робітників усіх країн в їх боротьбі проти гніту капіталу за соціалізм, буде робитися і надалі все, що в наших силах, для сприяння міжнародному соціалістичному рухові, для забезпечення і прискорення шляху, який веде людство до визволення від гніту капіталу і від найманого рабства, до створення соціалістичного суспільства і тривкого, справедливого миру між народами»¹⁹.

Незмінно йдучи ленінським курсом, КПРС й Радянська держава в своїй зовнішній політиці завжди вірні вказівкам й заповідям

¹⁷ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 446.

¹⁸ «Радянська Україна», 27 жовтня 1973 р.

¹⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 171.

В. І. Леніна. Як вказував Л. І. Брежнев у доповіді про 50-річчя Союзу РСР, від першого зовнішньополітичного акту Радянської влади — Декрету про мир до Програми миру, висунутої XXIV з'їздом КПРС, наша партія і держава пронесли спадкоємність головних напрямів боротьби за мир, свободу і безпеку народів²⁰.

Міжнародна діяльність КПРС, радянська зовнішня політика відіграє активну й все зростаючу роль в історичній боротьбі сил соціалізму й прогресу з силами імперіалізму й реакції за революційне оновлення світу, за міжнародну безпеку й співробітництво, за соціальний прогрес усіх народів. Ленінська зовнішня політика КПРС й Радянської держави спрямована на забезпечення сприятливих міжнародних умов для комуністичного будівництва в нашій країні, на зміцнення братерської єдності країн соціалістичної співдружності. Наша зовнішня політика пройнята духом дружби між народами, солідарності з робітничим і національно-визвольним рухом. Вона спрямована проти агресивної політики імперіалізму, на утвердження принципів мирного співіснування держав з різним соціальним ладом, на зміцнення загального миру й безпеки народів.

Ленінською мудрістю й далекоглядністю пройнята висунута XXIV з'їздом КПРС конкретна й реалістична Програма миру. Розробка й втілення її в життя переконливо свідчать про справді революційний метод підходу ленінської партії до міжнародної обстановки, що поєднує глибокий науковий аналіз і практичний вплив на стрімкий хід міжнародних подій.

Завдяки активній і цілеспрямованій зовнішньополітичній діяльності ЦК КПРС і Радянського уряду щодо реалізації Програми миру, завдяки спільним діям країн соціалізму, їх конструктивним зусиллям досягнуто важливих позитивних зрушень у міжнародних відносинах.

Миролюбний ленінський курс нашої Комуністичної партії і Радянської держави, повсякденна міжнародна діяльність Центрального Комітету партії, Політбюро ЦК, Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнева знаходять однастайну підтримку всього радянського народу. Цей курс відповідає справжнім національним інтересам народів усіх держав, великих і малих. Комуністична партія Радянського Союзу, говорив перший секретар ЦК БКП, Голова Державної Ради НРБ Тодор Живков, виступаючи з промовою на мітингу, присвяченому 50-річчю вересневого антифашистського повстання в Болгарії, за свою непохитну миролюбну політику дістала визнання усіх прогресивних людей землі²¹.

У відповідності з рішеннями XXIV з'їзду партії ЦК КПРС і Радянський уряд у своїй зовнішньополітичній діяльності головну увагу приділяють дальшому зміцненню і розвитку світової соціалістичної системи. У доповіді на квітневому (1973 р.) Пленумі ЦК КПРС Л. І. Брежнев підкреслив виключно важливе значення, яке наша партія надає зміцненню могутності й єдності братніх країн, погодженості їх політики, що відіграє вирішальну роль у позитивних змінах на міжнародній арені.

Солідарність і єдність країн соціалістичної співдружності є важливим фактором зміцнення миру і розв'язання завдань, поставлених XXIV з'їздом КПРС, у рішеннях з'їздів братніх партій, заявах Політично-го консультативного комітету Організації Варшавського Договору,

²⁰ Див.: Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 28.

²¹ «Работническо дело», 24 вересня 1973 р.; «Правда», 24 вересня 1973 р.

в документах міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій 1969 р.

Новим свідченням погодженості й взаємодії політики братніх країн є дружня зустріч керівників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн, яка відбулась у липні 1973 р. в Криму. Ця зустріч — новий важливий крок на шляху дальшого розвитку співробітництва і координації політики, зміцнення позицій країн соціалістичної співдружності, інтернаціональної згуртованості братніх партій.

Успішно перетворюється в життя прийнята в 1971 р. комплексна програма соціалістичної економічної інтеграції країн — членів Ради Економічної Взаємодопомоги. Дальше вдосконалення економічного співробітництва з країнами РЕВ, підкреслив квітневий (1973 р.) Пленум ЦК КПРС, має на сучасному етапі особливе значення²².

Історичний досвід розвитку країн соціалістичної співдружності переконливо показав загальну значимість й дієвість ленінського вчення. Вірність ленінізму єднає народи братніх країн, політична й економічна згуртованість яких дає змогу повніше використовувати переваги соціалістичної організації суспільного життя.

Відносини братніх партій і народів країн соціалізму характеризуються тісними міжнародними зв'язками, всебічним співробітництвом і взаємодопомогою, інтенсивним обміном досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва, зростаючою зовнішньополітичною взаємодією і духовним взаємозбагаченням. У цьому — реальне втілення ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму.

В. І. Ленін передбачав, що інтернаціональне об'єднання переміжного пролетаріату кількох країн справлятиме вирішальний вплив на світову політику. Це передбачення стає в наш час історичною дійсністю. Соціалізм знаходиться в історичному наступі, він став гігантським прискорювачем соціального прогресу. Комуністи, всі справжні революціонери бачать у цьому закономірний результат перетворення в життя ленінського вчення про світовий революційний процес, цілеспрямованої послідовної соціалістичної політики КПРС і братніх марксистсько-ленінських партій.

Видатну роль у досягненні глибоких позитивних змін у світі відіграли послідовна боротьба Радянського Союзу за утвердження ленінського принципу мирного співіснування як основи міжнародних відносин, ініціатива країн соціалістичної співдружності по скликанню Народи по безпеці і співробітництву в Європі, укладені і запропоновані нашою країною договори та угоди про відмову від застосування сили, відвернення загрози ядерної війни, стримання гонки озброєнь, заходи, спрямовані на встановлення справді рівноправного міжнародного співробітництва.

Світовий розвиток, особливо за останні роки, свідчить про те, що у протиборстві двох суспільних систем сили соціалізму міцно утримують ініціативу в міжнародних справах. Однією з найважливіших передумов цього є той факт, що за зовнішньою політикою соціалізму стоять робітничий клас, трудове селянство, інтелігенція, що ця політика будувалась і будується Комуністичною партією на міцній науковій базі марксизму-ленінізму.

Позитивні зрушення в міжнародній обстановці відповідають інтересам усіх революційних сил сучасності. Тому наша партія розглядає свою зовнішньополітичну діяльність, свою боротьбу за мир, як складову і надзвичайно важливу частину нашого інтернаціонального обов'язку

²² Див. «Радянська Україна», 28 квітня 1973 р.

перед міжнародним комуністичним і робітничим рухом, перед народами всього світу.

Курс на розрядку міжнародної напруженості викликає запеклий опір агресивних імперіалістичних сил. Про це свідчить гонка озброєнь, яка не припиняється, роздування воєнних бюджетів у ряді капіталістичних країн, загострення кризи на Близькому Сході, що є прямим наслідком агресивної політики Ізраїлю, військовий переворот у Чилі, який супроводжується розгулом реакції в країні. Все це вимагає згуртування, активізації спільних дій усіх прогресивних, миролюбних сил світу.

Важливим етапом широкого громадського руху на захист миру став Всесвітній конгрес миролюбних сил, який відбувся в Москві в жовтні 1973 р. В його роботі брали участь більше 3 тис. делегатів, спостерігачів і гостей, які представляли більше 140 країн, 1100 національних і 120 міжнародних організацій, що виступають за розрядку напруженості, мирне співіснування держав з різним суспільним ладом, за зміцнення миру і дружби між народами.

Виступаючи з промовою на конгресі, Л. І. Брежнев підкреслив, що на передньому краї боротьби на захист інтересів людства був і залишиться радянський народ²³. Боротьба радянського народу і народів братніх країн соціалізму, міжнародного робітничого класу, національно-визвольного руху, всіх миролюбних держав і всіх прихильників миру створює реальну можливість розв'язати одну з кардинальних проблем ХХ століття — проблему забезпечення міцного миру, очистити шлях для соціального прогресу. В цій боротьбі вчення Леніна надихає будівників соціалізму й комунізму, робітничий клас капіталістичних країн, борців національно-визвольного руху, всі прогресивні сили.

Важлива риса сучасного світового розвитку полягає в тому, що нині величезною мірою зросла роль міжнародного комуністичного руху в житті народів, у боротьбі за розв'язання корінних проблем, які хвилюють усе людство. Під прапором ленінізму, завдяки вірності ленінським ідеям комуністичний рух перетворився в найвпливовішу політичну силу нашої епохи.

КПРС — випробуваний бойовий загін світового комуністичного руху. Величезний досвід нашої партії у втіленні в життя принципів ленінізму, у керівництві революційною боротьбою, у будівництві соціалізму і комунізму, великий досвід розвитку самої партії став надбанням усього світового революційного руху. Ленінськими принципами організації революційного авангарду робітничого класу керуються всі справді марксистські партії.

Одним з головних заповітів В. І. Леніна комуністам, робітничому класові був заповіт зміцнювати єдність пролетарських рядів. Наша партія послідовно проводить у життя марксистсько-ленінські принципи пролетарського інтернаціоналізму. Вона робить все, щоб кріпити братерську солідарність з комуністичними і робітничими партіями, веде послідовну боротьбу за згуртування рядів усього антиімперіалістичного фронту і, насамперед, його авангарду — світового комуністичного руху.

Наша партія внесла вагомий вклад у підготовку міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій 1969 р. Разом з братніми партіями КПРС проводить велику роботу, спрямовану на здійснення виробленої Народою єдиної ідейно-політичної лінії, веде непримиренну боротьбу за чистоту марксистсько-ленінської теорії. «Нині,— вказував М. А. Суслов у доповіді на урочистому засіданні в Москві, присвяченому 70-річчю II з'їзду РСДРП,— ми можемо відзначити зміцнення

²³ «Радянська Україна», 27 жовтня 1973 р.

згуртованості рядів світового комунізму, що сприяє посиленню позицій усіх революційних сил»²⁴.

В той же час значної шкоди інтересам міжнародного робітничого і комуністичного руху, світового соціалізму завдає політика маоїстів. Китайське керівництво порвало з марксизмом-ленінізмом, відкинуло принципи пролетарського інтернаціоналізму, проводить розкольніцьку, націоналістичну, шовіністичну політику. Пройнята антирадянщиною, міжнародна політика Пекіну фактично змикається з діями оскажених ворогів комунізму.

Комуністи, всі радянські люди одноставно підтримують принципову лінію ХХІV з'їзду КПРС у радянсько-китайських відносинах, яка поєднує непримиренність до антиленінської ідеології, до шовіністичного курсу пекінського керівництва з активними діями, спрямованими на нормалізацію міждержавних відносин з КНР.

Наша партія завжди вірна ленінській лінії єдності світового соціалізму, міжнародного комуністичного і робітничого руху. З новою силою звучать сьогодні слова В. І. Леніна: «Ми — противники національної ворожнечі, національного розбрату, національної відособленості. Ми — міжнародники, інтернаціоналісти»²⁵. У послідовному проведенні принципів інтернаціоналізму в життя — справжній критерій революційності в нашу епоху. В єдності міжнародного комуністичного і робітничого руху, в згуртуванні національно-визвольних і демократичних сил — запорука нових успіхів справи миру і соціалізму.

На всіх континентах нашої планети комуністи, революційні робітники, трудящі, до якої б нації і раси вони не належали, у своїй боротьбі за світле майбутнє звертаються до думок і справ Леніна. Це — одне з яскравих свідчень величезного впливу ленінських ідей на хід світового суспільного розвитку. Ленінізм — марксизм сучасної епохи — єдине інтернаціональне вчення, могутня ідейна зброя міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Підкреслюючи величезне міжнародне значення ленінізму, Нарада комуністичних і робітничих партій 1969 р. одноставно прийняла звернення «Про 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», в якому вказується: «Під впливом ленінізму виросли покоління комуністів, беззавітно відданих робітничому класові, народові, справі соціалізму. Життя і діяльність Леніна, його високі якості як революціонера, товариша, людини завжди будуть надихаючим прикладом для мільйонів революційних бійців в усьому світі»²⁶.

В. І. Ленін органічно поєднав у собі мудрість мислителя і досвід народного життя, блискуче знання марксистської теорії і розуміння насущних потреб робітничого руху. Він глибоко вивчав життя і боротьбу класів, постійно підтримував нерозривний зв'язок з трудящими самими, всебічно розробляв стратегію і тактику революційної боротьби пролетаріату і сам безпосередньо керував революційними битвами робітників проти капіталізму.

Вчення Леніна про імперіалізм як останню стадію капіталізму, про партію нового типу, соціалістичну революцію, диктатуру пролетаріату, соціалістичну демократію, союз робітничого класу з селянством та всіма трудящими, в національному і аграрному питаннях, про шляхи побудови соціалістичного суспільства — все ленінське ідейне багатство є

²⁴ М. А. Суслів. Другий з'їзд РСДРП і його всесвітньо-історичне значення. К., 1973, стор. 26.

²⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 263.

²⁶ Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали, К., 1969, стор. 299.

надійною зброєю нашої партії, світового комуністичного руху. Ленінізм — вічно живе джерело революційної думки і революційної дії.

Спираючись на ідейну спадщину В. І. Леніна, КПРС і братні партії постійно збагачують її, непримиренно борються проти буржуазної ідеології, проти правого і «лівого» ревізіонізму, націоналізму, проти будь-яких перекручень марксистсько-ленінської теорії. Вірність марксистові-ленінізмові — запорука дальших успіхів комуністичного руху.

В. І. Ленін пішов від нас 50 років тому. Але його справа — справа визволення праці від гніту капіталу, — його ідеї живуть і торжествують.

Немає нічого вищого і благороднішого, ніж діяти за Леніним, самовіддано боротися за справу, якій він присвятив своє життя. Робітники, селяни, інтелігенція, весь багатонаціональний радянський народ вірні ленінізмові, живуть, працюють і перемагають з ім'ям Леніна. У свідомій праці, в будівничій творчості мас виявляється вірність ленінізмові, справі комунізму. Велич ідей і думок Володимира Ілліча Леніна втілюється в усіх звершеннях радянських людей. Наша партія протягом усієї своєї славної історії додержувалася ленінської генеральної лінії.

Величні ідеї В. І. Леніна живуть і житимуть століття. Вони надихають і будуть надихати радянський народ, трудящих всього світу на боротьбу за торжество світлих ідеалів комунізму.

Статті

Б. П. КОВАЛЬСЬКИЙ

ЛЕНІН — ТВОРЕЦЬ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ

Питання теоретичної розробки В. І. Леніним основ соціалістичної наукової організації праці (НОП) і впровадження її в життя завжди привертало увагу дослідників. В історико-партійній літературі ця проблема широко висвітлена як відомими діячами нопівського руху, так і філософами, істориками, економістами, юристами¹. Своє завдання автор даної статті вбачає в тому, щоб розкрити окремі аспекти проблеми.

З перших днів існування Радянської держави В. І. Ленін приділяв велику увагу науковій організації праці й управління. «Для Радянської влади,— підкреслював Володимир Ілліч,— саме організація праці ... є найголовніше, корінне і злободенне питання всього громадського життя»². Він визначив як одне з основних завдань Радянської влади «створення вищого, ніж капіталізм, суспільного укладу, а саме: піднесення продуктивності праці, а в зв'язку з цим (і для цього) її вища організація»³. Цю проблему можна було розв'язати при умові використання нових прийомів праці у виробничому процесі, застосування раціональних форм і методів управління виробництвом. В. І. Ленін вимагав повсюдно добиватися найсуворішого порядку, найбільшої економії людської праці, найсуворішої товариської дисципліни. «Треба організувати працю по-новому,— писав він,— створити нові форми залучення до праці, підкорення трудовій дисципліні»⁴.

Вихідним пунктом ленінського вчення про НОП є марксистський аналіз процесів праці, вчення про подвійний її характер. Відомо, що організація праці характеризується двома сторонами: організаційно-

¹ О. К. Гастев. Как надо работать? М., 1966; Ф. В. Ленгнік. Сторінка спогадів.— Спогади про В. І. Леніна, т. 3, К., 1969, стор. 307—309; П. М. Керженцев. Борьба за время, М., 1965; Принципы организации, М., 1968; В. В. Цветков. В. І. Ленін про наукову організацію праці, К., 1970; Ленінська наука організації праці й управління, К., 1965; И. А. Слепов. В. И. Ленин и научная организация труда, Баку, 1967; НОП—справа партійна, К., 1971; С. С. Новожилов. НОТ—веле́ние жизни, М., 1970; М. Н. Лаптин. В. И. Ленин о материальных и моральных стимулах к труду, М., 1962; Н. С. Ильенко, Г. М. Шамсутдинов. Научная организация труда двадцатых годов, Казань, 1965; А. Н. Алимов. В. И. Ленин и научная организация труда, Донецк, 1969.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 174.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 223.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 460.

технічною і соціально-економічною в їх нерозривній єдності. На необхідність вивчення і постійного вдосконалення обох цих сторін і вказував В. І. Ленін.

Дослідження наукової організації праці Ленін розпочав ще наприкінці XIX сторіччя. Він зазначав, що проблема НОП могла бути поставлена тільки при капіталізмі, коли за умов варварського розкрадання живої праці, масового безробіття кожний капіталіст тягнувся до наукової організації праці на своєму підприємстві, намагався якнайкраще використати робочу силу, щоб одержати максимум прибутків. Таким чином, НОП на капіталістичному підприємстві виливалася в наукову організацію постійної інтенсифікації праці робітника, його нещадної експлуатації, поневолення і видавлювання додаткової кількості праці, сили, крові і нервів меншістю імущих класів з трудящих⁵. У працях «Наукова» система видавлювання поту», «Система Тейлора — поневолення людини машиною» та інших В. І. Ленін показав, що прогрес техніки і науки в капіталістичному суспільстві — це прогрес у вмінні видавлювати піт⁶. Разом з тим, він бачив, що нова система праці й виробництва — це значне досягнення технічної думки, велике удосконалення, яке цілком може використати для себе робітничий клас, взявши владу в свої руки. Проблема наукового використання робочої сили, наукової організації праці та управління, зазначав Ленін, капіталізм вирішити неспроможний через антагоністичний характер своєї системи, ця проблема може бути розв'язана тільки в умовах соціалістичного суспільства, де трудящі є господарями знарядь виробництва. Лише після ліквідації капіталістичного ладу організація праці буде вдосконалюватись в інтересах працюючих, тільки в новому суспільстві, вільному від експлуатації людини людиною, де мета виробництва — задоволення повсякденних потреб народу, створюються найсприятливіші умови для впровадження справді наукової організації праці⁷.

Після перемоги Жовтневої революції перед Радянською владою постало завдання економічних перетворень, організації промислового і сільськогосподарського виробництва на соціалістичних началах. Розв'язання цих проблем стало в центрі уваги Комуністичної партії і Радянської держави. У праці «Чергові завдання Радянської влади» (1918 р.) Володимир Ілліч писав, що в буржуазних революціях трудящі маси виконували руйнівну роботу, залишаючи конструктивну її частину на долю буржуазії, тимчасом у соціалістичній революції завданням робітничого класу і селянства є створення нового суспільства, нових суспільних і виробничих відносин. А здійснити їх можливо лише після того, як будуть повністю знищені соціальні підвалини минулих форм праці, виробництва й управління. Комунізм, вказував В. І. Ленін, розвивається на своїй власній соціальній основі. Його організаційні форми вирастають із таких принципів, як суспільна власність на знаряддя і засоби виробництва, широка участь народних мас в управлінні, проникнення науки в усі сфери життя⁸.

«Учитися працювати,— писав він,— це завдання Радянська влада повинна поставити в усьому його обсязі перед народом». В. І. Ленін надавав великого значення застосуванню «багато чого, що є наукового і прогресивного в системі Тейлора...»⁹. При цьому він радив не просто

⁵ Див.: В. І. Ленін. ПСС, т. 36, стор. 140.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 533—534; т. 20, стор. 131—133.

⁷ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 132—133.

⁸ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 206, 209; т. 33, стор. 431.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 278.

застосовувати цю систему, а досліджувати й пристосовувати її до радянських умов: «Здійснимість соціалізму визначиться саме нашими успіхами в поєднанні Радянської влади і радянської організації управління з найновішим прогресом капіталізму»¹⁰. В. І. Ленін підкреслював, що систему Тейлора і наукове американське піднесення продуктивності праці необхідно запровадити по всій Росії, поєднавши їх із скороченням робочого часу, з використанням нових прийомів виробництва й організації праці без всякої шкоди для трудящого населення¹¹; що треба більше і глибше займатися науковою організацією праці на всіх ділянках і в усіх її видах, не шкодувати для цього часу і матеріальних ресурсів, широко використовувати НОП для створення соціалістичної економіки. Він глибоко аналізував стан справ у промисловості, транспорті, сільському господарстві і вчив партію знаходити головні ланки, ухопившись за які, можна витягти весь ланцюг господарського будівництва.

Однією з таких основних ланок В. І. Ленін вважав підвищення продуктивності праці. Важливою умовою цього є, з одного боку, створення великої індустріальної бази, а з другого, — «освітнє і культурне піднесення маси населення... підвищення дисципліни трудящих, уміння працювати, спорості, інтенсивності праці, кращої її організації»¹².

Таким чином, ленінські ідеї наукової організації праці як фактора зростання її продуктивності не зводилися тільки до масового навчання «біля верстата», а охоплювали всю проблему організації управління соціалістичним господарством і суспільством. У працях «Сторінки з щоденника», «Краще менше, та краще», «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію», написаних у 1923 р., Володимир Ілліч ставив питання про перебудову роботи державного апарату на науковій основі так, щоб він став найбільш доступним і зрозумілим трудящим масам, дешевим і настільки простим, що піддавався б управлінню з боку кожного трудівника, а не тільки кваліфікованих спеціалістів.

Ленін закликав розробляти наукові основи організації управління за допомогою її глибокого аналізу, обстеження апарату, ділової практичної перевірки його, проведення експерименту з попередньо накресленою метою. Для здійснення всього цього «нам треба що б то не стало поставити собі завданням... по-перше — учитися, по-друге — учитися і по-третє — учитися і потім перевіряти те, щоб наука у нас не залишилась мертвою буквою, або модною фразою»¹³.

Одним з найважливіших елементів наукової організації праці Володимир Ілліч вважав додержання трудової соціалістичної дисципліни, яка базується на принципово новій основі — на відносинах колективізму, товариського співробітництва і взаємодопомоги всіх трудящих¹⁴. Насамперед він звертав увагу на свідоме ставлення трудящих до своїх виробничих обов'язків. Нова соціалістична дисципліна виростає з матеріальних умов великого промислового виробництва, носієм і провідником яких виступає робітничий клас — найбільш згуртований клас радянського суспільства. Вона виховується у трудящих в процесі виробничої діяльності і має вирішальне значення для підвищення продуктивності праці й розвитку матеріально-технічної бази країни. «Комуністична організація суспільної праці, — писав Ленін, — до якої першим кроком

¹⁰ Там же, стор. 225.

¹¹ Див.: Там же, стор. 225, 227.

¹² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 223—224.

¹³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 430—431.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 464—465

є соціалізм, тримається і чим далі, тим більше триматиметься на вільній і свідомій дисципліні самих трудящих...»¹⁵.

Важливе місце в ленінській теорії наукової організації праці та управління належить облікові, перевірці й контролю, які, на думку В. І. Леніна, повинні були сприяти своєчасному виявленню недоліків і виправленню їх, допомагати визначенню найперспективніших шляхів розвитку промисловості та економіки взагалі.

Надаючи виняткового значення організації контролю, В. І. Ленін підкреслював: «**Нам потрібна перевірка придатності людей, перевірка фактичного виконання... Перевіряти людей і перевіряти фактичне виконання діла** — в цьому, ще раз в цьому, тільки в цьому тепер суть всієї роботи, всієї політики»¹⁶. Ленінські вимоги до організації контролю полягали передусім в об'єктивності і діловитості, ефективності, систематичності й гласності. У своїх останніх працях В. І. Ленін розробив план докорінної перебудови організації контролю на базі з'єднання партійного і державного контролю¹⁷.

У статті «Про роботу Наркомосу» (1921 р.) В. І. Ленін підкреслював, що «весь центр ваги роботи повинен бути перенесений у справу «врахування і перевірки **практичного досвіду**», у справу «систематичного **використовування вказівок** цього досвіду»¹⁸, а для цього «повинні бути вироблені практичні, найкоротші, але ясні і точні форми звітності, щоб можна було враховувати і перевіряти розміри й підсумки роботи»¹⁹.

Важливою умовою успішного розвитку виробництва В. І. Ленін вважав використання досягнень науки й техніки, бо саме на базі науково-технічних досягнень не тільки докорінно змінюються засоби і предмети праці, а й вносяться одночасно глибокі зміни в саму працю, її характер і зміст. «Для того, щоб перемогти..., і щоб будувати комунізм,— писав він,— треба взяти і техніку, і науку і пустити її в хід для ширших кіл... Це основне питання треба висунути випукло, треба поставити в основні завдання господарського будівництва»²⁰. Економічна перемога, підкреслював Ілліч, може бути забезпечена лише тоді, коли в російській пролетарській державі будуть зосереджені всі нитки великої промислової машини, побудованої на нових основах сучасної техніки, організації праці і виробництва²¹. Практичне ж вирішення цього завдання повинно здійснюватись через поєднання існуючого досвіду і знань з самодіяльністю, енергією, роботою широких трудящих мас.

Винятково важливе значення в ленінській теорії наукової організації праці та управління має принцип науковості й партійності. Ще в перших своїх працях В. І. Ленін говорив про поєднання суворой і найвищої науковості з революційністю, виступав проти пустопорожнього теоретизування, голого емпіризму в практичній діяльності, підкреслював, що тільки єдність теорії і практики, науковості і партійності забезпечує успіх справи, що тільки за умов наукової організації праці та управління можна втілити в життя, в реальну дійсність сприятливі умови і можливості прогресивного розвитку, який створює новий суспільно-політичний та економічний лад²².

¹⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 373.

¹⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 191.

¹⁷ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 424—428, 429—443.

¹⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 99.

¹⁹ Там же, стор. 97.

²⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 415.

²¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 376.

²² Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 424—428.

В. І. Ленін всіляко допомагав розвитку молодой науки про НОП, сприяв впровадженню її досягнень у життя. Він уважно стежив за літературою з даної проблеми, доручав радянським працівникам вивчати постановку наукової організації праці за кордоном. Так, у січні—лютому 1921 р., як згадував колишній керуючий справами Раднаркому М. П. Горбунов, Ленін доручив виписати з Америки, Німеччини, Англії літературу з тейлоризму та наукової організації праці²³. Бібліотекар Володимира Ілліча Ш. М. Манучар'янц писала у своїх спогадах, що в травні 1922 р. В. І. Ленін попросив підібрати для нього літературу з НОП, яка була в його бібліотеці, а також у бібліотеці Ради Праці та Оборони, і надіслати список книг з даного питання з Інституту праці²⁴.

Під час роботи над остаточним варіантом статті «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію» Володимир Ілліч спеціально запитував довідку про установи і з'їзди з наукової організації праці²⁵.

У статті «Краще менше, та краще» В. І. Ленін пропонував оголосити конкурс на складання посібника з НОП і управління: «В основу можна покласти існуючу вже у нас книгу Єрманського, хоч він, в дужках сказати, і відзначається явним співчуттям меншовизмові і непридатний для складання підручника, підходящого для Радянської влади»²⁶. Рецензія на книжку Єрманського «Ложка дьогтю в бочці меду», яку Ленін почав писати в Горках, через хворобу не була закінчена, але її можна вважати початковим етапом розробки окремої статті з НОП.

Ще в 1918—1919 рр., як згадував Ф. В. Ленгнік, В. І. Ленін висунув ідею створення спеціального закладу з наукової організації праці, щоб організувати там вивчення і викладення системи Тейлора, залучивши до цієї справи американських інженерів. Володимир Ілліч назвав цей заклад інститутом з тейлоризму, що зустріло заперечення з боку окремих товаришів, які розглядали тейлоризм тільки як систему потовидавлювання. Відповідаючи цим товаришам, Володимир Ілліч вказав, що коли влада в руках робітників, необхідно підходити до питань праці зовсім інакше, не обмежуватися голим запереченням тейлоризму, а поставити перед собою мету за допомогою наукових пошуків і практичних дослідів відкинути від тейлоризму його буржуазну сторону, уважно вибрати все те, що може полегшити робітникові його роботу, перекладаючи на машини тяжку фізичну працю і залишаючи за робітником лише регулювання роботи машин, піднімаючи в той же час загальну продуктивність фабрично-заводської установи в цілому²⁷.

Завдяки ленінській турботі про НОП незабаром після перемоги Жовтневої революції в нашій країні стали з'являтися організації та установи, що працювали над питаннями наукової організації праці. В. І. Ленін вважав, що для розвитку наукових досліджень в галузі праці було доцільно створити в країні єдиний науковий центр, навколо якого згруппувалися б кращі сили, що працюють над питаннями НОП. 28 серпня 1921 р. Радою Праці та Оборони було прийнято постанову про роботу Центрального інституту праці (ЦІП). Згодом такі інститути були створені в Казані, Харкові, Таганрозі²⁸. Центральним науководослідним закладом серед них мав стати ЦІП, створений на базі

²³ Н. П. Горбунов. Как работал Ленин, М., 1959, стор. 6.

²⁴ Воспоминания о Ленине, т. 2, М., 1957, стор. 699.

²⁵ Див.: В. И. Ленин. ПСС, т. 45, стор. 475.

²⁶ В. И. Ленин. Твори, т. 33, стор. 434.

²⁷ Спогади про В. І. Леніна, т. 3, стор. 307—309.

²⁸ Н. С. Ильенко, Г. М. Шамсутдинов. Научная организация труда двадцатых годов, Казань, 1965, стор. 32, 185.

Інституту праці ВЦРПС і Державного інституту експериментального вивчення живої праці Наркомату праці РРФСР. Його директор О. К. Гастев 3 червня 1921 р. був прийнятий Леніним. Під час цієї зустрічі Володимир Ілліч говорив про те, як багато треба зробити в галузі організації праці, як ретельно слід вивчати капіталістичний досвід, щоб добре поставити цю справу²⁹. ЦІП став головною базою розробки теорії соціалістичної НОП, відіграв важливу роль в житті Радянської держави.

На початку 20-х років у русі за наукову організацію праці намітилося два напрямки. Прихильники одного з них дотримувалися теорії «вузької бази», другого — виступали за «широку базу». Перші (так звані «наладники») вбачали початок організаційної роботи у виявленні найслабкіших місць на виробництві і поліпшенні окремих операцій. Другі («планери») вважали, що починати треба з вивчення всіх організаційних форм, в яких проходить діяльність підприємства чи установи. За «широку базу» найактивніше виступав Казанський інститут, за «вузьку» — ЦІП. Ще при зародженні цих течій В. І. Ленін вказував, що необхідно створювати умови для діяльності як тих, так і інших³⁰. При цьому він підкреслював, що вивчення і розвиток основ наукової організації праці вимагає не простої централізації, а вдумливого, творчого підходу до вирішення поставлених проблем. Надалі інститути організації праці координували всі роботи з НОП на місцях, сприяли виявленню й поширенню передового досвіду, здійснювали науково-дослідну роботу. За вказівкою В. І. Леніна загальне керівництво з наукової організації праці було покладене на Наркомат робітничо-селянської інспекції (НКРСІ) і створену при ньому консультативну Вчену раду з НОП (Радноп), головою якої став нарком ЦКК-РСІ В. В. Куйбишев.

В. І. Ленін не тільки теоретично сформулював принципи радянської системи наукової організації праці та управління, але й застосовував їх у практиці радянського будівництва і в своїй діяльності. Ніхто не вмів працювати так раціонально, як В. І. Ленін. Він показав високий зразок наукової організації праці. Точність розподілу часу у нього була дивовижною, згадував М. О. Семашко. Прийоми призначалися з точністю до кількох хвилин. Будь-яке спізнення відвідувачів викликало суворе зауваження. Керуючи засіданнями, він незмінно вимагав, щоб промови були короткими й змістовними, пропозиції — точними й чіткими, довідки — бездоганними. Лише в надзвичайних випадках, коли питання вимагало особливо детального обговорення, він дозволяв подовжити регламент³¹. Але найбільш вимогливим і нещадним В. І. Ленін був насамперед до самого себе, він умів цінувати й економити свій час і обурювався, коли марнувався час інших.

З перших днів Радянської влади велику увагу науковій організації праці надавала Комуністична партія. Питання НОП неодноразово розглядалися на партійних з'їздах, конференціях, пленумах ЦК. Так, XII з'їзд РКП(б) (1923 р.), поклавши в основу своїх рішень ленінські положення про НОП, вказував: «нову структуру органів управління і господарювання і нову техніку ведення в них справ треба максимально спростити, побудувати на началах наукової організації праці і управління, що виключають можливість бюрократичних перекручень і над-

²⁹ «Вопросы истории КПСС», 1965, № 8, стор. 8.

³⁰ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 426—427.

³¹ Див. Н. А. Семашко. О В. И. Ленине. Сборник статей и воспоминаний. М., 1933, стор. 15.

мірностей»³². XIV з'їзд ВКП(б) (1925 р.), керуючись ленінськими настановами, дав розгорнуту характеристику становища нопівської роботи в країні і накреслив нові перспективи в цій галузі. В резолюції «Про роботу ЦКК і РСІ» з'їзд поставив завдання залучити до роботи з НОП широке коло робітників, технічної інтелігенції, сприяти з боку ЦКК—РСІ інститутам і громадським організаціям з НОП. З'їзд вказав на необхідність поширення досвіду реорганізації, вироблення загальних принципів і методів роботи з наукової організації праці³³.

Значну роль у поширенні і впровадженні в життя ленінських положень про НОП відіграла I Всеросійська конференція з НОП (1921 р.). Визначаючи завдання з наукової організації праці, конференція брала за основу вимогу максимальної продуктивності праці при максимальному збереженні здоров'я і ліквідації умов, що можуть завдати шкоди розвиткові особи. Певним кроком уперед в розробці проблем НОП стала II Всесоюзна конференція (1924 р.), яка підбила підсумки зробленого і накреслила нові завдання. Вона визначила головне завдання НОП на підприємствах: економія робочого часу і зусиль працівника, створення найкращих умов праці для перетворення її з обов'язку в найпершу життєву потребу³⁴.

У відповідь на заклик В. І. Леніна «Вчитися працювати» на початку 20-х років у нашій країні розгорнувся всенародний рух за НОП. Його організацією і безпосередньо питаннями НОП займалися такі видатні діячі Комуністичної партії і Радянської держави, як Ф. Е. Дзержинський, М. В. Фрунзе, Г. К. Орджонікідзе, В. В. Куйбишев, О. Я. Цюрупа, Н. К. Крупська, М. О. Семашко, О. М. Ярославський. Крім інститутів праці, в країні створювались численні лабораторії і групи, гуртки й осередки з НОП, що об'єднували інженерно-технічних працівників і робітників. У липні 1923 р. з ініціативи П. М. Керженцева * була створена Ліга «Час-НОП» — масова громадська організація, покликана залучати робітничі маси до активної участі в поліпшенні виробництва. На ініціативних зборах Ліги почесним її головою був обраний В. І. Ленін. Тоді ж стали виходити журнали «Организация труда», «Вестник труда» та ін.

В 30-х роках було створено велику мережу інститутів охорони праці і профтехзахворювань, що, безумовно, відіграло важливу роль у зміцненні наукових основ організації праці та охорони здоров'я трудящих. З розвитком НОП було пов'язане й піднесення масового соціалістичного змагання в роки перших п'ятирічок. Значним вкладом у розвиток НОП став стахановський рух, який, як відзначалося в резолюції грудневого (1935 р.) Пленуму ЦК партії, означав «організацію праці по-новому, раціоналізацію технологічних процесів, правильний поділ праці у виробництві, звільнення кваліфікованих робітників від другорядної підготовчої роботи, кращу організацію робочого місяця, забезпечення значного зростання продуктивності праці, забезпечення значного зростання заробітної плати робітників і службовців»³⁵. З далішим удосконаленням організації праці пов'язаний рух багатостатників, що виник у період 3-ї п'ятирічки.

Як і в попередні роки, велике значення для досягнення успіхів у розвитку економіки мала діяльність Комуністичної партії, спрямована

³² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1957, стор. 672.

³³ КПРС в резолюціях..., ч. II, К., 1957, стор. 82—89.

³⁴ І. Слепов. НОП справа партійна, К., 1971, стор. 19.

* П. М. Керженцев (Лебедев) — радянський історик і державний діяч.

³⁵ КПРС в резолюціях..., ч. III, К., 1957, стор. 254.

на вдосконалення праці наприкінці 40-х та на початку 50-х років. Так, на машинобудівних підприємствах з ініціативи передових робітників, інженерів і техніків широко впроваджувались швидкісні методи обробки металу на основі застосування передової технології, більш досконалих інструментів і методів праці. Багато було зроблено в цьому напрямку і в інших галузях народного господарства³⁶.

Особливо посилилась увага до організаційних проблем виробництва після XX з'їзду партії. В цей час у країні створюються центральні й територіальні науково-дослідні заклади, розширюється тематика досліджуваних проблем з НОП, більше з'являється літератури з питань наукової організації праці та управління. 60—70-ті роки стали новим етапом у розвитку соціалістичної системи НОП. Великі завдання щодо впровадження наукової організації праці у виробництво та управління накреслив XXIV з'їзд КПРС. Їх виконання дасть змогу забезпечити сприятливі умови для високопродуктивної праці всіх трудящих, значно підвищити ефективність виробництва³⁷.

«Енергія високоорганізованої праці, помножена на любов до своєї країни, соціалістичної Батьківщини,— говорив Л. І. Брежнев,— здатна творити чудеса. Так було у нас в роки перших п'ятирічок, в роки Великої Вітчизняної війни, в роки післявоєнної відбудови і мирного будівництва, в роки, сповнені героїзму і трудового ентузіазму мас»³⁸. Ці слова яскраво показують, яке велике значення має наукова організація праці для економічного розвитку нашої країни, націлюють партію і радянський народ на якнайширше використання досягнень НОП для успішного втілення в життя грандіозних планів дев'ятої п'ятирічки.

³⁶ С. С. Новожилов. Назв. праця, стор. 69—70.

³⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 157—159.

³⁸ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1972, стор. 52.

Проблеми комуністичного будівництва

П. Д. КОВАЛЬ

ІСТОРИЧНЕ МІСЦЕ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Всебічне дослідження проблем формування і розвитку соціалістичного суспільства нині набуває винятково важливого значення. Це зумовлюється, насамперед, змістом і характером сучасної епохи — епохи революційного переходу людства від капіталізму до соціалізму. Саме тому необхідно глибоко вивчати рушійні сили світового революційного процесу, в центрі якого знаходиться світова соціалістична система, аналізувати процес протиборства двох протилежних соціальних систем, узагальнювати досвід побудови соціалістичного суспільства з метою його найефективнішого використання при переході до комунізму. Навколо всіх аспектів діалектики становлення і розвитку соціалістичного суспільства зараз точиться гостра ідеологічна боротьба. Опортуністи всіх мастей разом з відвертими глашатаями антикомунізму намагаються всіляко заперечити наукову достовірність теорії марксизму-ленінізму, всесвітньо-історичне значення досвіду будівництва соціалізму і комунізму в СРСР, створити штучні, «суто національні моделі» соціалізму. Як підкреслюється в матеріалах XXIV з'їзду КПРС, таке спілкування між ними відбувається на основі націоналізму та антирадянщини¹.

Тому, природно, КПРС і братні марксистсько-ленінські партії, творчо розвиваючи вчення К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна про закономірності будівництва соціалізму і комунізму, приділяють велику увагу значенню досвіду будівництва нового суспільного і державного ладу в країнах соціалістичної співдружності для світового революційного процесу.

У матеріалах міжнародних Нарад представників комуністичних і робітничих партій (1957, 1960, 1969 рр.), Програмі КПРС, матеріалах XXIV з'їзду КПРС, X з'їзду Болгарської Компартії, XIV з'їзду Компартії Чехословаччини та інших партійних документах містяться нові положення і висновки про революційне перетворення світу, узагальнено досвід будівництва соціалізму та комунізму, показано основні напрямки боротьби проти сучасних фальсифікаторів теорії та практики наукового комунізму. Зокрема, у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії наголошується на тому, що вперше за всю історію людства в СРСР «самовідданою працею радянських людей побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, про яке в 1918 році В. І. Ленін говорив як про майбутнє нашої країни»². Нині в Радянському Союзі успішно розв'язуються завдання будівництва безкласового суспільства, визначені в Програмі КПРС.

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 23—24. Див. докладніше: Научный коммунизм и фальсификация его ренегатами, М., 1972; Критика буржуазной историографии советского общества, М., 1972; В. Мазур. Ревизионизм вчера и сегодня (К критике ревизионистской вульгаризации научных основ социализма), К., 1973; Ф. Я. Полянский. Социализм и современный реформизм, М., 1972.

² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 43.

Створивши діалектико-матеріалістичне вчення про суспільно-економічні формації та закономірності їх розвитку, К. Маркс і Ф. Енгельс вказували, що комуністична формація буде вершиною соціального прогресу людства, найповнішим втіленням справжнього гуманізму. В їх творах (особливо в «Капіталі», «Критиці Готської програми» К. Маркса, «Анти-Дюрінгу», «Листах з історичного матеріалізму» Ф. Енгельса) всебічно обґрунтовуються ідеї про дві стадії або дві фази становлення та розвитку комуністичної формації. Критерієм визначення загальних рис і основних відмінностей між обома стадіями комуністичної формації є об'єктивні фактори — ступінь розвитку продуктивних сил суспільства, вся сукупність суспільних відносин і відповідний рівень суспільної свідомості людей³.

При цьому К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін пояснювали, що перша фаза комуністичної формації — соціалізм — якісно відмінний від капіталізму суспільний лад, який створить необхідні передумови для поступового переходу до більш високої стадії суспільного розвитку — безкласового суспільства. Відповідно до рівня розвитку продуктивних сил, суспільних відносин і суспільної свідомості за соціалізму діє принцип: «від кожного — за здібностями, кожному — за працею». У безкласовому ж суспільстві визначальним стане принцип: «від кожного — за здібностями, кожному — за потребою».

Цими вихідними положеннями про магістральний напрямок суспільного розвитку, про діалектику загального і особливого в процесі становлення комуністичної формації завжди керувалася наша партія. Теоретичне обґрунтування змін, які неминуче відбуваються у всіх сферах суспільного життя в процесі будівництва комунізму, можна зробити тільки на основі історичного досвіду. Наприклад, у праці «Держава і революція» В. І. Ленін пояснював, що, визначаючи історичну перспективу переходу людства до соціалізму і комунізму, ні К. Маркс, ні Ф. Енгельс не називали конкретних строків та етапів цього переходу, бо для таких висновків вони не мали відповідного практичного досвіду. На думку В. І. Леніна, тільки безпосередній практичний досвід революційних перетворень дає змогу всебічно конкретизувати і розвинути вчення про шляхи переходу від капіталізму до соціалізму, підготовку умов та засоби і форми здійснення тих або інших соціальних перетворень, про використання всіх переваг соціалістичного ладу над капіталістичним. Саме узагальнивши досвід революційних перетворень за умов диктатури пролетаріату, В. І. Ленін вперше почав вживати поняття «розвинуте соціалістичне суспільство»⁴. Воно мало відобразити зрілість соціалістичного ладу після завершення перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, а також реальну базу, необхідну для поступового переходу до комунізму.

Підкреслюючи, що соціалізм — суспільний лад, який безперервно розвивається, В. І. Ленін вказував, що «найважче завдання при крутих переходах і змінах суспільного життя — це завдання врахувати своєрідність всякого переходу»⁵. В. І. Ленін, КПРС рішуче боролися проти троцькістів, бухарінців та інших ревізіоністів, які не враховували своєрідності будь-якого переходу в історичному процесі в умовах будівництва соціалізму.

Відповідно до марксистсько-ленінської методології в партійних документах та працях науково-дослідницького характеру історія побу-

³ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 19.

⁴ Див.: В. І. Ленін. ПЗТ, т. 36, стор. 132.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 299.

дови соціалізму в нашій країні ділиться на такі основні етапи: 1) період створення матеріальних, суспільно-політичних та ідеологічних основ якісно нового суспільного ладу; 2) період всебічного розвитку соціалістичного суспільства на власній основі і створення всіх необхідних передумов для поступового переходу від соціалізму до комунізму. Докорінні ознаки соціалізму як нового суспільного ладу властиві обом цим етапам, але вони відбивають неоднаковий ступінь зрілості самого соціалістичного суспільства. Тривалість кожного періоду залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів. Адже відомо, що розв'язана контрреволюцією та міжнародним імперіалізмом громадянська війна і воєнна інтервенція проти Радянської влади завдали надзвичайно великих збитків нашій країні і тому перехідний період від капіталізму до соціалізму в СРСР був довшим, ніж у деяких інших соціалістичних країнах (Болгарія, Чехословаччина, Німецька Демократична Республіка, Румунія).

У другій половині 30-х років у Радянському Союзі соціалістичне суспільство було в основному побудовано, і партія взяла курс на дальший розвиток і зміцнення соціалістичного ладу в країні.

Велика Вітчизняна війна затримала виконання планів, накреслених XVIII з'їздом ВКП(б). Але за короткий строк радянський народ під керівництвом Комуністичної партії зумів повністю відбудувати і значно розвинути народне господарство країни. Вже з кінця 50-х — початку 60-х років у рішеннях XXI та XXII з'їздів партії вказується, що в СРСР соціалізм переміг повністю і остаточно і наша країна вступила «у нову смугу історичного розвитку»⁶.

У матеріалах XXIV з'їзду партії та інших партійних документах конкретизуються поняття «розвинутий соціалізм» та «зріле соціалістичне суспільство». Це свідчить про творчий розвиток теорії наукового комунізму відповідно до нового історичного етапу в становленні комуністичної суспільно-економічної формації.

Розвинуте соціалістичне суспільство — це суспільство, в якому поєднуються досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарювання, якнайповніше діють об'єктивні закономірності та принципи соціалізму, гармонійно розвиваються всі його сфери: економічна, соціально-політична та духовна⁷.

Матеріально-технічна база розвинутого соціалістичного суспільства створена внаслідок здійснення індустріалізації та колективізації сільськогосподарства і зміцнення на цій основі економічного потенціалу країни. Воно має сучасну структуру продуктивних сил, створених з врахуванням досягнень науково-технічної революції, високі і стійкі темпи зростання виробництва і продуктивності праці.

Для розвинутого соціалістичного суспільства характерні також використання найновішої техніки в усіх галузях народного господарства, суцільна електрифікація, широке застосування комплексної механізації та автоматизації виробництва тощо⁸. Тут панує суспільна власність на засоби виробництва, а економіка розвивається на основі централізованого планування з використанням товарно-грошових відносин в інтересах всього суспільства і кожного трудівника.

У Програмі КПРС, матеріалах XXIV з'їзду партії, квітневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС накреслено практичні завдання щодо даль-

⁶ Матеріали позачергового XXI з'їзду КПРС, К., 1959, стор. 179.

⁷ А. П. Бутенко. Историческое место и основные черты развитого социалистического общества, М., 1972, стор. 16—17.

⁸ Див. докладніше: Актуальные проблемы экономической теории, М., 1973; В. С. Семенов. XXIV съезд КПСС и актуальные проблемы научного коммунизма, М., 1972; Л. А. Леонтьев. Экономические проблемы развитого социализма, М., 1972.

шого розвитку продуктивних сил і вдосконалення виробничих відносин у період будівництва комунізму.

Соціально-класова структура розвинутого соціалістичного суспільства складається з робітничого класу, колгоспного селянства, трудової інтелігенції. В ньому відсутні не тільки експлуаторські класи, а й будь-які експлуаторські елементи. В умовах соціалізму швидко індустріалізація виробництва викликала зміни в соціальній структурі. В зв'язку з цим у соціалістичному суспільстві скорочується питома вага селянства та інших соціальних груп, зайнятих у сільському господарстві, а натомість зростає чисельність робітничого класу. Водночас науково-технічна революція, перетворення науки в безпосередню продуктивну силу сприяють неухильному збільшенню рядів інтелігенції. Відомо, що роль робітничого класу в соціалістичному суспільстві визначається не тільки його чисельністю, яка може змінюватись у залежності від темпів науково-технічної революції, але і його організованістю. Він був і залишається вирішальною силою в будівництві комунізму.

Посилення провідної ролі робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму пояснюється насамперед рядом об'єктивних обставин. Це — всебічне поглиблення індустріалізації виробництва зростання ролі робітничого класу як носія соціалістичних виробничих відносин, що втілюють вищу, тобто загальнонародну, форму соціалістичної власності; підвищення ролі робітничого класу в соціально-класовій структурі внаслідок зростання його чисельності і всебічного зміцнення зв'язків з усіма верствами соціалістичного суспільства; в зв'язку з тим, що робітничий клас є носієм комуністичної ідейності, він є також визначальною силою в удосконаленні політичної організації суспільства, дальшому розвитку соціалістичної демократії⁹.

Скорочення питомої ваги колгоспного селянства серед зайнятого населення країни не означає зменшення його ролі в соціалістичному виробництві. Навпаки, за соціалізму сільське господарство швидко розвивається. Зміни в соціально-класовій структурі соціалістичного суспільства мають об'єктивний характер, але вони відбуваються не стихійно, а під контролем держави.

Однією з визначальних рис розвинутого соціалізму є монолітна єдність народів Союзу РСР — необхідна умова успішного здійснення завдань комуністичного будівництва. Як відомо, в нашій країні проживають представники більше 100 націй і народностей. Виконуючи ленінські заповіді, партія зуміла вперше в історії людства розв'язати національне питання і зробила все необхідне для формування нового типу взаємовідносин між націями і народностями на основі рівноправності, свободи, взаємодопомоги, вірності ідеалам комунізму. Особливо яскраво і переконливо визначив історичне значення нового типу відносин між націями і народностями в нашій країні Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, виступаючи в Києві, Алма-Аті і Ташкенті з нагоди вручення братнім республікам високої нагороди Батьківщини — ордена Дружби народів. Він підкреслив, що історія розвитку кожної республіки — це героїчний літопис того, як партія мудро, по-ленінському поєднує інтернаціональні та національні інтереси трудящих. «Радянські люди, — вказував Л. І. Брежнев, — називають себе інтернаціоналістами, маючи на те всі права, бо на практиці продемонстрували всьому світові, чого можуть добитись народи, які об'єднались на принципах соціалізму, на принципах справжньої рівності, братерства і свободи. Ці прин-

⁹ Див. докладніше: К. Ф. Катусhev. Советский рабочий класс и Коммунистическая партия в условиях развитого социализма. — «Рабочий класс и современный мир», 1973, № 5, стор. 3—5.

ципи, які з перших днів Радянської влади утверджувала Комуністична партія, стали нормою народного життя. Ми були і залишимося непримиренними до будь-яких проявів національного розбрату, шовінізму, націоналізму»¹⁰.

На основі зміцнення соціально-політичної та ідейної єдності робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, зміцнення дружби і співробітництва всіх соціалістичних націй і народностей у нашій країні виникла якісно нова історична спільність людей — радянський народ.

Для розвинутого соціалізму характерні істотні зміни в політичній та ідеологічній надбудові. Насамперед це стосується переростання держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу, тобто в політичну організацію всього народу, при керівній ролі робітничого класу на чолі з його авангардом — Комуністичною партією. Цей об'єктивний процес зумовлений ліквідацією експлуататорських класів у середині країни, а також поступовим розширенням соціальної бази соціалістичної держави.

У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії показано роль соціалістичної держави в будівництві комунізму, в захисті завоювань соціалізму від будь-яких посягань світового імперіалізму. Визначальною рисою у зміцненні державного та суспільного ладу нашої країни є дальший широкий розвиток соціалістичної демократії.

У розвинутому соціалістичному суспільстві зростає керівна роль Комуністичної партії. Це пояснюється тим, що вона є випробуванням вомжем робітничого класу і всіх трудящих. Саме КПРС розробляє науково обгрунтовану політику, яка дає змогу свідомо використовувати дію об'єктивних законів суспільного розвитку, найбільш оптимально управляти соціальними процесами. «У нас нема і не може бути іншої політичної сили,— зазначав Л. І. Брежнев,— яка була б здатна з такою повнотою і послідовністю враховувати, поєднувати і координувати інтереси і потреби всіх класів і соціальних груп, всіх націй і народностей, всіх поколінь нашого суспільства, як це робить Комуністична партія. Партія виступає як організуюче ядро всієї суспільної системи, як колективний розум усього радянського народу»¹¹.

З побудовою соціалізму розширюється соціальна база Комуністичної партії, водночас неухильно зростає кількість робітників у лавах КПРС. Якщо в 1956 р. членами партії було близько 2700 тис. робітників, через 10 років — більше 4700 тис., то нині — понад 5800 тис., тобто майже кожний десятий робітник — член КПРС¹².

КПРС була, є і залишатиметься насамперед партією робітничого класу. Але вона залучає до своїх лав також кращих представників колгоспного селянства, інтелігенції. Комуністи є авангардом у розв'язанні тих практичних завдань, що постають в нових конкретно-історичних умовах.

Отже, все це неспростовно свідчить про те, що ленінська партія є партією наукового комунізму і її політика відображає інтереси всіх трудящих. За словами Л. І. Брежнева, «наша партія... зуміла прокласти нікому доти не відомі маршрути від капіталізму до соціалізму. Вона зуміла завоювати безмежне довір'я робітничого класу, всіх трудящих, створити розвинуте соціалістичне суспільство, загальнонародну державу,

¹⁰ «Радянська Україна», 16 серпня 1973 р.

¹¹ До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Збірник документів і матеріалів, К., 1970, стор. 123.

¹² Див. докладніше: КПСС в цифрах (К 70-літтю II съезда РСДРП).— «Партийная жизнь», 1973, № 14, стор. 9—26.

вивести найбільшу в світі країну на магістральний шлях комуністичного будівництва»¹³.

Для розвинутого соціалістичного суспільства характерний високий культурний рівень трудящих: більше 100 млн. радянських людей мають вищу, середню або неповну середню освіту, 80 млн. чол., тобто майже третина населення країни, вчать. Наприкінці дев'ятої п'ятирічки кожний десятий громадянин СРСР матиме вищу освіту. Радянська наука йде в авангарді світового науково-технічного і соціального прогресу.

Внаслідок докорінних перетворень у суспільстві, що їх здійснено під керівництвом Комуністичної партії, марксистсько-ленінська ідеологія стала ідеологією всього радянського народу.

Розгорнуте визначення розвинутого соціалістичного суспільства міститься в Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік». У ній зазначається: **«Героїчні зусилля радянського народу гідно вінчає побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, в якому:**

досягнута високого рівня розвитку загальносоюзна економіка — взаємозв'язаний народногосподарський комплекс, який включає в себе народне господарство республік і розвивається за єдиним державним планом в інтересах всієї країни і кожної республіки зокрема;

знищено класовий і національний антагонізм. Суспільство в цілому і кожна нація і народність мають однотипну соціальну структуру, яку складають робітничий клас, колгоспне селянство і трудова інтелігенція;

забезпечено всебічний розвиток у нерозривній єдності союзної державності і національної державності республік на основі принципів демократичного централізму і соціалістичного федералізму, радянської соціалістичної демократії;

створено необхідні умови для активної участі трудящих усіх національностей у розвитку науки, техніки, культури. Закономірними в духовному житті стали розквіт, зближення і взаємозбагачення культур соціалістичних націй та народностей;

утвердилась ідеологія марксизму-ленізму, соціалістичного інтернаціоналізму і дружби народів, інтенсивно відбуваються процеси обміну матеріальними і духовними цінностями, кадрами, в різних формах посилюється взаємовплив, інтернаціоналізація всього укладу життя народів. Нині трудящі кожної республіки становлять багатонаціональний колектив, в якому національні особливості органічно поєднуються з інтернаціональними, соціалістичними, загальнорадянськими рисами і традиціями»¹⁴.

Це визначення сутності і головних рис розвинутого соціалізму відбиває ті історичні перетворення, що їх здійснив радянський народ під керівництвом ленінської партії.

Ленінський курс партії на створення матеріально-технічної бази комунізму, формування комуністичних суспільних відносин і виховання нової людини передбачає не тільки кількісні, а й якісні зміни в суспільстві, які відбуваються на основі зміцнення соціалістичного ладу. В ході цього процесу розвинутий соціалізм постійно удосконалюватиметься, підвищуватиметься зрілість як суспільства в цілому, так і окремих сторін його життя. В процесі розвитку зрілого соціалізму виникають певні проблеми, зокрема проблема максимального використання нових можливостей прогресу, забезпечення функціонування суспільства як ціліс-

¹³ «Комуніст України», 1973, № 8, стор. 4.

¹⁴ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 р., К., 1972, стор. 16—17.

ної системи, вдосконалення нових методів і способів наукового управління суспільним організмом, відлагодження механізму дії соціальних інститутів, які впливатимуть на хід суспільного прогресу, тощо.

Отже, «на шляхах комуністичного будівництва, — зазначав Л. І. Брежнев, — говорячи ленінськими словами, нас чекає величезна робота, треба буде докласти праці набагато більше, ніж досі. Життя ставить нові завдання і проблеми, які вимагають глибокого вивчення і творчих розв'язань. Гарантією успішного руху вперед є керівна роль Комуністичної партії. Ленінським шляхом під керівництвом партії радянський народ прийшов до перемоги Жовтня і соціалізму. Ленінським шляхом ми йдемо і прийдемо до комунізму»¹⁵.

Вивчення проблем формування і розвитку соціалістичного суспільства в нашій країні органічно включає і міжнародний аспект, який у творах В. І. Леніна і документах КПРС характеризується такими напрямками.

По-перше, обґрунтуванням всесвітньо-історичного значення досвіду перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і створення Радянської держави як головного знаряддя будівництва соціалізму і комунізму.

По-друге, всебічним обґрунтуванням вирішального значення ролі соціалістичної економіки у боротьбі за комунізм і перемогу в мирному змаганні з капіталістичними країнами.

По-третє, визначенням історичної ролі СРСР як першої соціалістичної країни в становленні комуністичної формації у світовому масштабі.

По-четверте, висвітленням процесу посилення інтернаціональної ролі Комуністичної партії та соціалістичної держави на міжнародній арені в зв'язку з розвитком усіх потоків революційного процесу.

По-п'яте, висвітленням історичної місії Радянської країни в боротьбі за мир, мирне співіснування і соціальний прогрес людства.

Зростання впливу країни соціалістичної співдружності на міжнародній арені залежить насамперед від успішного розв'язання проблем будівництва соціалізму і комунізму, від зміцнення нового державного і суспільного ладу, від уміння на практиці своєчасно і повно використовувати всі переваги соціалістичного способу виробництва.

Вивчення матеріалів міжнародних Нарад комуністичних і робітничих партій, з'їздів братніх партій, а також інших партійних документів показує, що досвід побудови розвинутого соціалістичного суспільства в СРСР став найціннішим надбанням світового комуністичного та робітничого руху. Адже, як підкреслював Л. І. Брежнев, саме в нашій країні «вперше в історії світової цивілізації соціалізм переміг повністю й остаточно, побудовано розвинуте соціалістичне суспільство і створено умови для успішного будівництва комунізму»¹⁶.

Досвід здійснення докорінних економічних та соціально-політичних перетворень у Радянському Союзі переконливо свідчить про переваги нового суспільного ладу над віджилим капіталістичним. Як зазначав Генеральний секретар Компартії США Гес Холл, «у свідомості мільйонів людей в капіталістичному світі виникають нові критерії, за допомогою яких вони порівнюють дві світові системи. Ці оцінки не обмежуються поверховими співставленнями. Вони враховують не тільки показники промислового зростання або ціни на товари. Нині на шальку терезів кинутий увесь якісний бік життя. Рівень матеріального достат-

¹⁵ До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Збірник документів і матеріалів, стор. 78.

¹⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 542.

ку при цьому відіграє дуже важливу роль, але масштаби виміру стали тепер значно ширші. Вони включають увесь спектр людських цінностей, їх порівняльну значимість, яка визначається внутрішніми законами кожної системи. Вони включають концепції моралі, культури і філософії, притаманні цим системам. Багато з цих нових компонентів, які впливають на якісний бік життя, не можна виміряти жодними цифровими показниками»¹⁷.

Всі аспекти процесу становлення розвинутого соціалізму в Радянському Союзі особливо ретельно вивчаються керівниками комуністичних і робітничих партій країн соціалістичної співдружності. Завдяки цьому вони мають змогу накреслити історичну перспективу, визначити нові практичні завдання, проаналізувати процес взаємодії інтернаціональних і національних факторів з метою найповнішого використання переваг соціалістичного ладу. Так, у Програмі Болгарської Комуністичної партії, прийнятій Х з'їздом БКП у квітні 1971 р., вказується, що саме вивчення радянського досвіду побудови розвинутого соціалістичного суспільства допомагає творчо узагальнити національний досвід кожної країни, трудящі якої обрали шлях будівництва соціалізму і комунізму, визначити етапи становлення соціалістичного суспільства, критерії його зрілості на основі врахування внутрішніх і зовнішніх передумов. У Програмі БКП, зокрема, пояснюється, що внутрішніми передумовами будівництва розвинутого соціалізму в Болгарії є: 1) панування соціалістичних виробничих відносин у місті і на селі, формування єдиної соціалістичної економічної бази розвитку суспільства; 2) створення порівняно високої матеріально-технічної бази, що дає змогу розв'язувати якісно нові завдання в галузі промисловості та сільського господарства; 3) нова соціально-класова структура суспільства, а також його ідейно-політична та моральна єдність; 4) існування соціалістичної політичної та ідеологічної надбудови¹⁸.

У Звітній доповіді ЦК БКП Х з'їздові партії підкреслювалося, що «нині ми знаємо з досвіду суспільного розвитку, що фаза соціалізму охоплює цілий історичний період, до того ж, досить тривалий. Соціалістичне суспільство у нас і в інших соціалістичних країнах, не кажучи вже про Радянський Союз, має немало й виключно багату історію. Правда, вона коротша за історію капіталізму, але натомість незмірно більш насичена власною творчістю і в економічному, і в соціально-політичному, і в моральному, і в духовному житті. Якраз на основі цієї цілком нової, багатой та багатогранної творчості ми будувемо і будуватимемо розвинуте соціалістичне суспільство. В цьому сенсі ми говоримо, що зрілий соціалізм будується і розвивається на власній соціалістичній основі»¹⁹.

Аналогічні положення містяться також у матеріалах Х з'їзду Румунської Комуністичної партії, XIV з'їзду Компартії Чехословаччини, VII з'їзду Соціалістичної єдиної партії Німеччини.

Побудова розвинутого соціалізму в СРСР — вирішальний фактор зміцнення економічної та оборонної могутності світової соціалістичної системи. Як підкреслив на міжнародній Нараді комуністичних і робітничих партій Перший секретар ЦК Угорської соціалістичної

¹⁷ XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. 1, К., 1972, стор. 396.

¹⁸ Див. докладніше: Програма на Българската Комунистическа партия, София, 1971, стор. 40—49.

¹⁹ Тодор Живков. Отчетен доклад на Централния Комитет на Българската Комунистическа партия пред десетия Конгрес на партията, София, 1971, стор. 171—172.

робітничої партії Янош Кадар, «немає жодної соціалістичної країни, яка могла б заявити, що її існування не залежить від існування першої соціалістичної держави, як і немає жодної такої країни, надійні перспективи соціалістичного розвитку і безпека якої не були б гарантовані існуванням, інтернаціональною політикою, могутньою силою Радянського Союзу»²⁰. Наша країна безкорисливо допомагала і допомагає трудящим усіх країн, які мужньо борються проти імперіалізму.

У документах КПРС і братніх марксистсько-ленінських партій, вірних принципам пролетарського інтернаціоналізму, слушно вказується, що при визначенні історичного місця розвинутого соціалізму в соціальному прогресі людства необхідно враховувати характер сучасної епохи, об'єктивну обумовленість боротьби протилежних світових систем, діалектику світового революційного процесу.

Всебічне вивчення закономірностей будівництва соціалізму і комунізму, взаємодії інтернаціональних і національних факторів у процесі становлення комуністичної формації переконує в тому, що КПРС разом з братніми партіями творчо розвиває теорію наукового комунізму на основі узагальнення досвіду докорінних революційних перетворень у всіх сферах суспільного життя, що саме завдяки органічному поєднанню теорії та практики за умов становлення і розвитку комуністичної формації здійснюється по-справжньому наукове управління всіма соціальними процесами.

Побудова розвинутого соціалістичного суспільства є найпереконливішим доказом правильності марксистсько-ленінського вчення, політики Комуністичної партії. Тому на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР 21 грудня 1972 р. з почуттям законної гордості Л. І. Брежнев зазначав, що «шлях, пройдений за півстоліття, озброює нас твердою переконаністю в силі нашої партії, нашої держави, нашого чудового народу. Якщо в минулому не знайшлося таких перешкод, які спинили б наш переможний марш до соціалізму, то тепер, коли Радянський Союз виїшов на такі висоти, як сьогодні, уже ніхто і ніщо не зможе перепинити нам шлях. Усе, що намітила партія Леніна, безумовно, буде виконано! Вітер віку, вітер історії своїм могутнім подихом наповнює вітрила корабля соціалізму. І корабель наш нестримно йде все далі, вперед — до сяючих горизонтів комунізму»²¹.

²⁰ Международное Совещание коммунистических и рабочих партий, Москва, 1969, Прага, 1969, стор. 423.

²¹ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1973, стор. 26.

Повідомлення

До 50-річчя ленінського призову в партію

ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ У ПАРТІЮ НА УКРАЇНІ

М. М. КВАТИРА

Ленінський призов у партію на Україні висвітлено в історико-партійній літературі¹. Але ця проблема ще й далі буде досліджуватись, і кожний новий документ доповнюватиме сторінки історії тих часів, коли трудящі переживали біль втрати В. І. Леніна, а кращі представники народу вступали в ряди РКП(б), щоб в її лавах боротися за перемогу робітничої справи.

21 січня 1924 р. Комуністичну партію, трудящих Радянського Союзу, все прогресивне людство спіткав найважчий удар — помер Володимир Ілліч Ленін. Екстренний пленум ЦК РКП(б), який зібрався в ніч з 21 на 22 січня 1924 р., у зверненні «До партії. До всіх трудящих» писав про В. І. Леніна: «Умерла людина, яка заснувала нашу сталю партію... Умер засновник Комуністичного Інтернаціоналу, вождь світового комунізму, любов і гордість міжнародного пролетаріату, прапор пригнобленого Сходу, глава робітничої диктатури в Росії»².

22 січня відбулося траурне засідання XI Всеросійського з'їзду Рад, на якому виступив з промовою голова ЦВК Союзу РСР М. І. Калінін.

Трагічна звістка про смерть вождя блискавкою облетіла всю нашу країну. В містах і селах, на заводах і фабриках, на рудниках і шахтах, у клубах і навчальних закладах відбулися багатолюдні збори робітників, службовців, селян, червоноармійців й учнів, присвячені пам'яті Володимира Ілліча.

В зв'язку з тяжкою втратою вождя ЦК КП(б)У 22 січня виступив з відозвою «До всіх парторганізацій і всіх членів партії України», в якій закликав комуністів ще тісніше зімкнути свої ряди, зміцнювати союз робітників та селян.

Трудящі України, виступаючи на багатотисячних траурних мітингах і зборах, що відбувалися в містах й селах республіки, від імені всіх

¹ Ф. А. Ещенко. Из истории ленинского призыва в партию (По материалам Украины).— Ученые записки. Харьковский госбиблиотечный институт, 1956, вып. 2; Г. А. Кардашов. Ленинский призов в партию на Україні.— Торжество идей ленинизму. Збірник статей, К., 1957; В. М. Самофалов. Ленинский призов у партію на Україні.— «УІЖ», 1958, № 3; В. П. Горшков. Ленинский призов до Комуністичної партії на Україні. Збірник статей викладачів історії КПРС вузів Української РСР, т. I, видавництво Львівського держуніверситету, 1958; С. М. Роговий і О. П. Фоменко. Ленинский призов у партію на Україні.— Наукові записки кафедри історії КПРС. Торжество ленинских идей. (Збірник статей, присвячений 90-річчю з дня народження В. І. Леніна). Львів, 1960; П. М. Перлов. Ленинский призыв, М., 1962; Л. Д. Калинин. Ленинский призыв в Харькове.— Труды Харьковского горного института, т. 10, 1961; М. В. Арамбалик. Ленинский призов в Донбасі.— «Наукові праці з історії КПРС» Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 39, 1970.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 753.

присутніх говорили про відданість Комуністичній партії. «Леніна не стало,— писалося в рішенні багатолюдних зборів водників і вантажників Маріупольського порту,— але живі його заповіти, живий ленінський дух у партії і серед трудящих...У даний час, як ніколи, необхідна залізна спайка всередині самої партії й тісне згуртування широких мас робітників і селян навколо Комуністичної партії. Об'єднаними зусиллями, колективною волею ми будемо твердо доводити до кінця справу, яку розпочав наш дорогий Ілліч»³. Думки й сердечні почуття робітників-арсенальців висловив В. І. Прожейко, який сказав: «Помер Ілліч, але не вмерло його вчення. Від імені безпартійних робітників Червоного Арсеналу заявляю, що ми всі, як один, ще тісніше, ще сильніше згуртуємося сталінним кільцем навколо нашої робітничої Комуністичної партії»⁴.

В той час, коли радянський народ, всі трудящі світу боляче переживали втрату свого вождя, імперіалісти, білогвардійські емігранти та інші ворожі елементи всередині нашої країни гадали, що без В. І. Леніна в партії станеться розкол, послабляться її зв'язки з народними масами, а тому легко буде реставрувати капіталізм. Вороги прорахувалися. Зв'язок партії з робітничим класом і широкими народними масами в той час не тільки не послабився, а ще значно зміцнів. Одним з яскравих проявів цієї нерозривної єдності партії і народу, безмежного довір'я до неї й любові до свого вождя і вчителя В. І. Леніна стала масова подача заяв робітників про прийняття їх у партію. Десятки тисяч передових пролетарів Донбасу, Катеринослава, Харкова, Києва, Одеси та інших промислових центрів України вирішили поєднати своє життя з ленінською партією і йти в перших лавах будівників соціалізму. За прикладом Москви й Ленінграда, першими в робітничому Донбасі побажали вступити в РКП(б) робітники Щербинівських рудників, які за три дні подали близько 600 заяв. У Бахмутському окрузі з 22 січня по лютий 1924 р. поступило майже 4 тис. заяв від робітників. У партійний осередок Одеського порту тільки за останні три дні січня 1924 р. надійшло більш як 300 заяв, у Харкові — 1409⁵.

Комуністична партія високо оцінила піднесення політичної активності робітничого класу. Пленум ЦК РКП(б), що відбувся 29—31 січня 1924 р., оголосив про масовий прийом у партію робітників від верстата, який одержав назву ленінського призову. У постанові «Про прийом робітників від верстата в партію» вказувалось, що у «зв'язку з кончиною В. І. Леніна виявилися величезні симпатії робітників як до самого тов. Леніна, так і до Комуністичної партії, вождем якої він був з моменту її виникнення. Посилення тяги робітників в партію набуло останнім часом надзвичайно широких розмірів. Все це ставить перед партією завдання провести широку і енергійну кампанію по залученню робітників від виробництва в ряди нашої партії»⁶. Партія закликала в свої лави тільки кращих представників робітничої гвардії. «На них, на тих, що стоять коло машин і верстата,— вказувалося у зверненні,— ставить партія свою ставку»⁷.

Зміцнюючи свої ряди новими робітничими силами, партія виходила з ленінських настанов про те, що марксистська партія повинна бути передовим, організованим загоном робітничого класу, а для цього, як чтив

³ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 11, оп. 1, спр. 99, арк. 1.

⁴ «Пролетарская правда» (орган Київського губкому КП(б)У, губвиконкому і губпрофради), 24 січня 1924 р.

⁵ «Правда», 30, 31 січня, 2 лютого 1924 р.; «Коммунист», 6 лютого 1924 р.

⁶ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 759.

⁷ Там же, стор. 758.

В. І. Ленін, Комуністична партія повинна об'єднувати в своїх рядах найбільш свідому, стійку, проникнуту духом залізної дисципліни частину робітничого класу. Лише увібравши в себе робітничий авангард, партія зможе на ділі виконати свою роль керівної і спрямовуючої сили Радянської держави, зможе згуртувати і повести трудящих на успішне виконання завдань соціалістичного і комуністичного будівництва.

Виконуючи постанову ЦК РКП(б), партійні організації України під керівництвом ЦК КП(б)У провели значну роботу, спрямовану на залучення в партію робітників від верстата. На заводах і фабриках, рудниках і залізничних вузлах керівні партійні працівники, старі більшовики, ветерани революції, учасники громадянської війни, досвідчені пропагандисти виступали з лекціями і доповідями про міжнародне і внутрішнє становище Радянського Союзу, про життя і діяльність В. І. Леніна. Багато уваги приділялося ленінському призову в зміцненні РКП(б). Нерідко в ході таких бесід виявлялися бажаючі вступити в партію, які тут же і подавали заяви. Так було, наприклад, після доповіді про життя і діяльність В. І. Леніна на заводі ім. Петровського в Катеринославі, тут поступило 14 заяв від робітників з проханням прийняти їх до лав ленінської партії. На Селезнівському руднику Луганського округу після мітингу, присвяченого пам'яті В. І. Леніна, 35 шахтарів подали заяви про вступ до РКП(б) ⁸.

Питання ленінського призову систематично обговорювалося на пленумах, нарадах та засіданнях ЦК КП(б)У, партійних органів. Цьому, зокрема, були присвячені пленуми Донецького (2—3 березня 1924 р.) і Катеринославського (20 лютого 1924 р.) губкомів та Катеринославського окружного (1 березня 1924 р.) ⁹.

Значну увагу ленінському призову приділяла партійна і радянська преса. В циркулярному листі ЦК РКП(б) від 19 лютого 1924 р. «Про завдання партійної преси в зв'язку з прийомом у партію робітників від верстата» говорилося, що необхідно на сторінках газет та журналів широко висвітлювати відбір у партію, який проводився партосередками ¹⁰. Видатні партійні і радянські діячі виступали з роз'ясненнями значення ленінського призову, давали поради щодо організації і проведення масово-політичної роботи в дні призову. Так, наприклад, у газеті «Комуніст» 6 лютого 1924 р. виступив перший секретар ЦК КП(б)У Е. І. Квірінг з статтею «Ширше двері безпартійним, які йдуть в партію по заповідях Ілліча».

Організаторська та масово-політична робота партійних організацій республіки викликала велике політичне піднесення серед трудящих України. Потік заяв про вступ до партії від робітників зростав з кожним днем. Якщо в січні 1924 р. на Україні було подано 5234 заяви, то в лютому — 22 888 ¹¹. У Донбасі, наприклад, лише в трьох округах — Бахмутському, Юзівському й Луганському — до 8 лютого 1924 р. надійшли 7 тис. заяв, а всього в губернії з 21 січня по 1 березня 1924 р. виявилось бажання стати комуністами 17 250 чол. ¹² У Харківській губернії на

⁸ «Звезда» (орган Катеринославського губкому КП(б)У, губвиконкому, губпрофради), 3 лютого 1924 р.; «Кочегарка» (орган Донецького губкому КП(б)У, губвиконкому), 5 лютого 1924 р.

⁹ «Спутник партійного работника Донбасса», 1924, № 4, стор. 5; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 7, спр. 257, арк. 26; спр. 179, арк. 5.

¹⁰ «Известия ЦК РКП(б)», 1924, № 3 (61), стор. 53.

¹¹ КП(б)У в цифрах, Харків, 1925, стор. 13.

¹² ПА ІІІ ЦК Компартії України, ф. 3, оп. 3—1, спр. 1858, арк. 55; «Коммунист», 8 лютого 1924 р.

квітень 1924 р. було подано 7809 заяв, у Катеринославській за 15 днів березня — 7200 заяв¹³.

При такому масовому надходженні заяв партійним організаціям необхідно було вирішити складне завдання: в короткий строк уважно розглянути кожну заяву, відібрати в партію кращих представників робітничого класу.

В постанові Пленуму ЦК РКП(б) «Про прийом робітників від верстата в партію» говорилося: «Бажано, щоб кандидатури робітників, які подали заяви про вступ в партію, попередню обговорювалися на загальних зборах робітників підприємства і щоб, таким чином, для партії полегшувалася можливість необхідної перевірки відповідних кандидатур»¹⁴.

Партійні організації України, виконуючи вказівки ЦК РКП(б), звернулися за допомогою до широкої безпартійної робітничої маси. У зверненні Донецького губкому до робітників говорилося: «Губком закликає всіх робітників Донбасу і даліше брати найактивнішу участь в обговоренні кандидатур товаришів, які вступають в партію»¹⁵.

Робітничий клас республіки гаряче відгукнувся на цей заклик і подав діяльну допомогу у відборі кращих представників з свого середовища в ряди РКП(б). Загальні робітничі, а також відкриті партійні збори, присвячені прийому в партію, були завжди багатолюдними, проходили при великій активності присутніх. Так, на зборах партійного осередку Юзівського заводу 20 лютого 1924 р. разом з 141 комуністом взяло участь 350 безпартійних робітників, у Маріупольському окрузі на всіх зборах, присвячених життю і діяльності В. І. Леніна та прийому в РКП(б), дві третини присутніх становили безпартійні робітники¹⁶.

При активній участі безпартійних робітників осередки всебічно перевіряли кожну кандидатуру. Зверталась увага на соціальне походження, ставлення до праці і участь у громадському житті. Чесних, відданих справі партії робітників збори одноголосно рекомендували в члени РКП(б), говорячи при цьому: «Дивіться, Леніна немає, а є ленінська партія, виправдайте наше довір'я»¹⁷.

В дні ленінського призову в РКП(б) вступали робітники, які були безмежно віддані справі партії. «Те, що проходить... по всій країні — на тисячах зборів,— писав О. М. Ярославський,— ніде небачено. Це буквально відбір найкращих, найстійкіших... Безпартійні робітники перевіряють тих, хто вступає, перш ніж за таку перевірку візьметься осередок РКП. В цьому проявляється пролетарське почуття честі всього робітничого колективу даної фабрики, даного заводу, в цьому проявляється велике почуття відповідальності за вступаючих у РКП»¹⁸.

Безпартійні робітники відхиляли заяви всіх, хто погано працював, порушував трудову дисципліну, радянські закони. Наприклад, у партійному осередку Юзівського заводу в Донбасі з 642 з різних причин було відмовлено в прийомі 86 чол., а в Дружківській партійній організації «Металіст» з 317 заяв 150 не були затвердженими¹⁹.

¹³ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 20, оп. 1, спр. 16, арк. 1; «Коммунист», 27 березня 1924 р.

¹⁴ КІРС в резолюціях..., ч. І, стор. 759.

¹⁵ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 33, спр. 64, арк. 1.

¹⁶ Там же, ф. 11, оп. 1, спр. 61, арк. 46; ф. 50, оп. 1, спр. 13, арк. 8.

¹⁷ «Спутник партийного работника Донбасса», 1924, № 4, стор. 96.

¹⁸ «Правда», 19 лютого 1924 р.

¹⁹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 50, оп. 1, спр. 15, арк. 6; «Кочегарка», 1 квітня 1924 р.

В ході ленінського призову в РКП(б) вступило більше 240 тис. робітників. На Україні Комуністична партія поповнилася 31 544 кращими представниками робітничого класу. Особливо помітно збільшилася Донецька партійна організація. Тут за час ленінського призову вступило 16 740 чол., тобто більше половини всього ленінського призову на Україні²⁰. По кількості прийнятих кандидатів Всесоюзна кочегарка зайняла третє місце в СРСР після таких великих організацій, як Московська і Ленінградська. Поповнилися ряди й інших партійних організацій промислових центрів республіки. За січень — червень 1924 р. Одеська парторганізація прийняла в свої ряди 4187 чол., Харківська — 4083, Київська — 3323, Катеринославська — 3316. Значне партійне поповнення відбулося й в тих губерніях, де робітничий клас був нечисельний. Так, Волинська і Полтавська парторганізації зросли на 29%, Подільська — на 39%²¹.

Ленінський призов не тільки кількісно збільшив партійні ряди, але й значно поліпшив соціальний склад партійної організації України в бік збільшення її пролетарського ядра. Кількість робітників-комуністів республіканської партійної організації збільшилася з січня до травня 1924 р. з 52,3 до 62%. А в таких організаціях, як Донецька, їх було на 1 серпня 1924 р. 87,7%, Катеринославська на 1 травня — 69,3, Київська на 1 липня — 66,8%²².

Характерною особливістю зростання було те, що значно збільшилася кількість комуністів-робітників, які працювали безпосередньо біля верстата. Якщо на 1 січня 1924 р. їх було в КП(б)У 15%, то в кінці червня — 41%. Значні зміни вніс ленінський призов і в партійні комітети. У складі губкомів кількість робітників порівняно з даними перепису 1922 р. зросла на 20%, в окружках — на 10%, у міськкомках — приблизно на 20%.

Велике значення для зміцнення партійних рядів республіки мало і те, що збільшення парторганізацій проходило головним чином за рахунок робітників провідних галузей виробництва. Так, гірники разом з залізничниками і робітниками металообробної промисловості в ленінському призові на Україні становили 74,5%.

Про якісний склад комуністів ленінського призову свідчить також і їх виробничий стаж. З усіх прийнятих на Україні робітників 30% мали трудовий стаж від 5 до 10 років, а 46,9% — більше 10 років²³. Великий виробничий стаж досить переконливо свідчить про те, що в партію влилися переважно кадрові, з великим виробничим досвідом робітники, які були найбільш організованою і дисциплінованою масою. Ленінський призов значно зміцнив партійні осередки як основу партії. Якщо на початку 1924 р. в середньому на партійний осередок припадало 17,6 комуністів, то в січні 1925 р. — 30.

Так, на заводі ім. Жовтневої революції у Донбасі кількість комуністів у партійному осередку за час ленінського призову зросла з 120 до 420 чол., на Миколаївському суднобудівному заводі партосередки збільшилися в 7—10 разів²⁴.

Зростання фабрично-заводських осередків розширило вплив партії

²⁰ Ленинский призыв РКП(б), М. — Л., 1925, стор. 15, 177.

²¹ КП(б)У в цифрах, стор. 23; «Известия ЦК КП(б)У», 1925, № 1, стор. 19.

²² ЦПА ІМЛ при ЦК КІРС, ф. 17, оп. 67, спр. 262, арк. 38; ПА ІІІ ЦК Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 2037, арк. 18; «Известия ЦК РКП(б)», 1924, № 9, стор. 5; «Звезда», 1925, № 1, стор. 28.

²³ «Известия ЦК РКП(б)», 1924, № 9, стор. 5; РКП(б) в цифрах, Харьков, 1925, стор. 11.

²⁴ ЦПА ІМЛ при ЦК КІРС, ф. 17, оп. 16, спр. 1532, арк. 177; КП(б)У в цифрах, стор. 63; П. М. Г о р л о в. Ленинский призыв, М., 1962, стор. 48.

на широкі робітничі маси і ще більше зміцнило зв'язки з усіма трудящими.

Збільшення робітничого ядра Комуністичною партією внаслідок ленінського призову з особливою гостротою поставило перед нею питання про ідейно-політичне виховання й комуністів нового поповнення.

Комуністична партія вже під час ленінського призову розгорнула широку роботу, спрямовану на пропаганду ленінізму й ідейно-політичне виховання комуністів. У цій справі партійні комітети широко використовували всі засоби виховання — партійну освіту, лекції, бесіди, пресу, клуби, хати-читальні, червоні кутки, радіо. Однак провідну роль у цьому питанні ЦК РКП(б) надавав партійним школам. У листі від 27 лютого 1924 р. «Про короткострокові школи політграмоти» ЦК партії вимагав від партійних організацій якнайшвидше організувати додатково до існуючої сітки політграмоти дво- тримісячні школи з основ ленінізму²⁵. На заняттях комуністи вивчали життя і діяльність В. І. Леніна, основні положення Програми і Статуту партії.

Для комуністів з більш високим рівнем політичної підготовки були й інші форми партійної освіти: шестимісячні школи політграмоти, марксистсько-ленінські гуртки, школи-пересувки для сільських комуністів, вечірні радпартшколи та гуртки самоосвіти.

Особливо великого розмаху набрала партійна освіта у Донбасі. Наприкінці травня 1924 р. в губернії діяло 365 шкіл, у яких навчалося 13 850 комуністів нового поповнення, що становило 82% прийнятих у ряди КП(б)У²⁶. Розгалужена мережа політшкіл функціонувала й в інших промислових центрах України. У Катеринославі з 1522 кандидатів партії ленінського призову 1313 чол. було охоплено школами політграмоти. У Одеській губернії діяли 152 школи скороченого типу, у них навчалося 4500 комуністів²⁷.

Основною формою занять у школах були бесіди про життя і діяльність В. І. Леніна, з питань історії партії.

Успіх справи партійної освіти великою мірою залежав від пропагандистів. Тому партійні організації підбирали до їх складу найбільш підготовлених і політично грамотних комуністів. Партійні комітети створювали на місцях курси, проводили семінари та наради керівників шкіл політграмоти. Велику допомогу партійним організаціям республіки у зміцненні пропагандистських кадрів подали ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У. Так, ЦК КП(б) України направив у губернії 4 пропагандистські групи: в Артемівський округ, Кривий Ріг, на Волинь та в Запоріжжя²⁸.

У вихованні ленінського призову і всіх трудящих неоціненне значення мало видання теоретичної спадщини В. І. Леніна. У 1924—1925 рр. вийшов у світ чотиритомник вибраних творів В. І. Леніна, а також було випущено близько 160 тематичних збірників його праць. Загальний тираж творів В. І. Леніна зріс з 6730 тис. примірників у 1924 р. до 16 222 тис. примірників у 1925 р. 1925 р. завершилося видання його творів у 20-ти томах, до якого увійшло близько 1500 праць.

На Україні 1924 р. вийшло 9 ленінських тематичних збірників, 21 твір — окремими виданнями, а в 1925 р. — відповідно, 8 і 28²⁹.

²⁵ «Известия ЦК РКП(б)», 1924, № 3.

²⁶ Ленинский призыв РКП(б), стор. 10.

²⁷ «Коммунист», 28 червня, 20 серпня 1924 р.

²⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 67, спр. 263, арк. 23; «Известия ЦК РКП(б)», 1925, № 2, стор. 25.

²⁹ «Вопросы истории», 1952, № 1, стор. 127—128; Ф. Шерстюк. Партійне будівництво на Україні в 1926—1929 рр., К., 1960, стор. 228.

У ході підготовки до нового навчального року багато було зроблено для забезпечення сітки партійної освіти марксистською літературою. 1924 р. для комуністів ленінського призову було випущено 193 видання різних праць про В. І. Леніна загальним тиражем 6 539 325 примірників, серед них — роботи Н. К. Крупської «Про Володимира Ілліча», О. М. Ярославського «Життя і робота В. І. Леніна» та ін.

Наприкінці 1924 р. — на початку 1925 р. для шкіл політграмоти і радпартшкіл вийшло 49 назв найбільш необхідних підручників українською мовою. Цінним посібником для пропагандистів стала брошура «Короткострокова школа політграмоти», яка вміщувала, крім положення про школи й детально розробленої програми, покажчик літератури до кожної теми³⁰.

Важливою формою ідейно-політичного виховання комуністів були лекції й бесіди, відзначення революційних і пам'ятних дат. Особливо широкого розмаху набрала пропаганда ленінізму в республіці у квітні 1924 р., коли проводилися «десятиденки ленінізму», і в січні 1925 р. під час «ленінських тижнів», присвячених пам'яті геніального вчителя і вождя трудящих В. І. Леніна, поширенню його безсмертних ідей.

У пропагандистській роботі велика увага приділялась партійній пресі, зокрема газетам. Постановою XIII з'їзду РКП(б) «Про пресу» визначалося, що «важливим завданням робітничої преси є обслуговування ленінського призову, його виховання в дусі більшовизму»³¹. Зросла сітка газет на Україні: якщо на кінець 1924 р. у республіці видавалося 68 газет тиражем 633 270 примірників, то у березні 1925 р., — відповідно, 76 і 1 020 302. Разом з місцевими газетами великою популярністю серед читачів республіки користувався центральний орган партії — газета «Правда». У Донбасі, Бахмутській, Таганрозькій і Луганській парторганізаціях було роповсюджено за липень 1924 р., крім 18 777 примірників губернської газети «Кочегарка», 12 965 примірників «Правды», а у грудні місяці того ж року в м. Катеринославі й округах губернії її було поширено більш як 24 тис. примірників³².

«Правда» на своїх матеріалах виховувала молодих комуністів, вірних ідеям ленінізму, була своєрідною школою політграмоти. На сторінках газети з хвилюючими спогадами про життя і діяльність В. І. Леніна, з роз'ясненням ленінської ідейної спадщини виступали старі більшовики, учасники революції, видатні діячі Комуністичної партії і Радянської держави. Так, Г. І. Петровський опублікував у «Правде» статтю «Ленін — геній і проста людина», Л. О. Фотієва — «Державний апарат і В. І. Ленін», О. М. Ярославський — «Ленін — організатор збройних сил пролетаріату»³³ та ін.

Періодика республіки у своїй роботі використовувала передовий досвід газети «Правда». Республіканська і місцева преса на своїх сторінках у доступній формі роз'яснювала програму і статут партії, рішення Комуністичної партії і Радянського уряду, систематично подавала матеріали на допомогу вивчаючим ленінізм. Слухачі політшкіл

³⁰ Ленинский призыв РКП(б), стор. 94; «Спутник партийного работника Донбасса», 1924, № 6, стор. 26; «Коммунист», 25 жовтня 1925 р.

³¹ КПРС в резолюциях і рішеннях..., ч. II, стор. 57.

³² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 67, спр. 245, арк. 9; Итоги десятилетия Советской власти в цифрах 1917 — 1927 гг., М., 1927, стор. 95; В. Пешков Ленинский призыв в партию и идейно-политическое воспитание коммунистов, М., 1954, стор. 101.

³³ «Правда», 3, 22 лютого 1924 р., 21 січня 1925 р.

могли прочитати в газетах статті: «Ленін і національне питання», «Ленін про війну», «Ленін і Лютнева революція», «Чого навчав Ленін» та ін.³⁴

Газети знайомили читачів з новинками політичної літератури, давали поради слухачам політшкіл у вивченні праць В. І. Леніна. У губернських газетах друкувалися окремі статті й уривки з творів В. І. Леніна. Зокрема, цьому була присвячена сторінка газети «Пролетарская правда» (Київ) від 27 січня 1924 р., де під заголовком «По сторінках великої книги ленінізму» подавалися уривки з праць В. І. Леніна. Такий метод у тодішніх умовах давав хороші наслідки в поширенні і вивченні ленінської теоретичної спадщини.

Певне місце у вихованні молодих комуністів займали партійні збори, на яких глибоко і всебічно обговорювалися питання, зв'язані з роз'ясненням суті нової економічної політики, пропагандою ідей ленінізму. На зборах стояли такі питання: «Ленін і економічне будівництво», «Ленін та селянство», «Про матеріальну нерівність», «Теорія і практика ленінізму» та ін. Перед комуністами часто виступали керівні партійні й радянські діячі. Так, на загальних партійних зборах Іванівського району м. Харкова 9 травня 1924 р. зі звітом про роботу XIV партійної конференції виступив голова Всеукраїнського ЦВК Г. І. Петровський, а в Краснозаводському районі доповідь «Про міжнародне становище і наше господарство» зробив голова Раднаркому України В. Я. Чубар.³⁵

Виховання комуністів у дусі марксизму-ленінізму нерозривно зв'язане з практичною діяльністю кожного. «Правильне партійне виховання,— підкреслювалося в рішенні XIII з'їзду РКП(б),— нові члени партії дістануть насамперед в тому разі, якщо, взявши ту чи іншу практичну роботу в радянських, господарських, професійних та інших органах, вони виконуватимуть цю роботу під безпосереднім і постійним керівництвом партійної організації»³⁶.

Залучаючи комуністів ленінського призову до практичної роботи, партійні осередки в першу чергу проявляли турботу про те, щоб всі вони мали партійні доручення. При розподілі доручень бралися до уваги індивідуальні риси й здібності, життєвий досвід кожного члена і кандидата в члени КП(б)У. Партійні доручення підбиралися так, щоб вони сприяли політичному зростанню комуністів, виховували з них організаторів і керівників народних мас. Такий метод роботи давав змогу партійним організаціям виховувати у молодих комуністів сумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків.

Виробничі осередки, виконуючи вказівку XIII з'їзду РКП(б) про те, що «треба прагнути кожного рядового партійного робітника і робітницю зробити активним агітатором партії»³⁷, залучали до агітаційно-масової роботи молодих комуністів.

Чимало комуністів ленінського призову одержали ідейно-політичне загартування на різних ділянках партійної роботи. В Ленінському районі Одеси, наприклад, у 1925 р. з 93 чол., обраних членами цехових бюро підприємств, 58 вступили в партію в 1924 р., а в Журавлівському районі Харкова вони становили 48,99% усіх членів цехових бюро³⁸.

³⁴ «Известия», 4 серпня 1924 р., 21 січня 1925 р.; «Пролетарская правда», 25 січня 1924 р.

³⁵ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 20, оп. I, спр. 26, арк. 1; ф. 45, оп. I, спр. 1, арк. 5.

³⁶ КПРС в резолюціях..., ч. II, стор. 20.

³⁷ Там же, стор. 64.

³⁸ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 15, оп. I, спр. 30, арк. 98; «Правда», 25 січня 1925 р.

Кращі молоді комуністи обиралися керівниками місцевих партійних організацій.

Комуністи ленінського призову активно діяли в масових добровільних організаціях, зокрема таких, як МОДР, Тсоавіахім та ін. Молоді комуністи розгорнули роз'яснювальну роботу, залучаючи до цих товариств нових членів.

Великий загін комуністів ленінського призову брав активну участь у шефській роботі. На Сталінському заводі (Донбас) 40 комуністів ленінського призову щонеділі виїжджали в підшефні села. В Катеринославській губернії до шефських комісій увійшло більше 30% членів партії. Причому більшість таких комісій складалась з комуністів ленінського призову³⁹.

Внаслідок великої організаторської і виховної роботи вже наприкінці 1924 р. партійні організації України досягли значних успіхів у залученні комуністів ленінського призову до активної практичної діяльності. Про це свідчать факти: в Артемівському окрузі (Донбас) з 3394 молодих комуністів 2006 чол. виконували різноманітні доручення партійних осередків. У Подільській губернії з 796 комуністів ленінського призову 326 були залучені до партійно-громадської роботи. В Одеській губернії доручення партійних організацій виконували 55,1% молодих комуністів, з них на партійній роботі знаходився 541 чол., на профспілковій — 631 і культосвітній — 254⁴⁰.

Ленінський призов мав велике значення для дальшого підвищення боездатності партії, для її боротьби з ворогами ленінізму, підвищення керівної ролі партії в соціалістичному будівництві, розширення і зміцнення її зв'язків з робітничим класом, зміцнення союзу робітничого класу з селянством і мобілізації їх на здійснення ленінського плану побудови соціалізму в нашій країні.

Комуністи ленінського призову з честю виконали свою пролетарську клятву, витримавши всі суворі випробування, які випали на їх долю. «Ім не доводилося червоніти,— писала газета «Правда» 21 січня 1970 р.,— перед партією, перед людьми, перед дітьми і внуками. А наша партія може гордитися комуністами ленінського призову. Гордитися і ставити їх у приклад новим і новим поколінням борців за безсмертну ленінську справу».

³⁹ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 7, спр. 408, арк. 13; «Правда», 16 вересня 1924 р.

⁴⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 67, спр. 263, арк. 24; ПА ІІП ЦК Компартії України, ф. 28, оп. 1, спр. 564, арк. 20.

УЧАСТЬ КОМСОМОЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РЕСПУБЛІКИ У ПРОВЕДЕННІ ЛЕНІНСЬКОГО ПРИЗОВУ В ПАРТІЮ

А. Т. ДАВИДЮК

Смерть В. І. Леніна гострим боєм відгукнулась у серцях трудящої молоді, викликала в неї готовність йти за партією Леніна і її Центральним Комітетом. На мітингах, партійних і комсомольських зборах комуністи і комсомольці приймали рішення свято виконувати заповіді вождя, довести його справу до кінця. Так, у телеграмі Київського губкому КСМУ до ЦК РКП(б) говорилося: «Організація робітничо-

селянської молоді Київщини висловлює глибоке співчуття ЦК РКП(б) — вірному учневі Володимира Ілліча і запевняє: «Ми завжди підемо з РКП по стопах Леніна»¹. Загальні збори харківських комсомольців ухвалили: «Вмер керманич, але справа в надійних руках, залишилася ленінська партія, ленінська літературна спадщина, його учні, навколо яких повинна об'єднатися вся партія, весь робітничий і селянський люд та комсомольський молодняк для нових перемог та випробувань»².

Кращі юнаки і дівчата подавали заяви про вступ у ряди Комуністичної партії, до лав комсомолу.

У зв'язку з ленінським призовом постанова ЦК РКП(б) «Про прийом робітників від верстата в партію» звертала увагу партійних організацій на залучення в ряди партії комсомольського робітничого юнацтва³. Цим самим партія висловлювала велике довір'я комсомолу.

5 лютого 1924 р. ЦК РКСМ прийняв рішення, в якому зобов'язав комітети комсомолу разом з парткомми провести роботу, спрямовану на залучення до РКП(б) членів РКСМ — робітників від верстата⁴. ЦК КСМУ надіслав в усі губкоми, окружки, міськкоми і райкоми комсомолу циркулярний лист, в якому рекомендував їм взяти на себе ініціативу відбору в партію кращої, найбільш витриманої частини комсомольців-робітників, погоджуючи цю роботу з партійними органами (у партію рекомендувались товариші, які мали річний стаж перебування в комсомолі, 3-річний виробничий стаж, були політично грамотними та активними в спілці)⁵.

Ленінський призов у партію посилив діяльність партійних і комсомольських організацій, спрямовану на залучення кращих комсомольців у ряди комуністів. У комсомольських організаціях проводились цикли лекцій, бесіди з молодими виробничниками по історії партії і комсомолу. Велику роль в організації і проведенні ленінського призову відіграли спеціальні гуртки підготовки комсомольців-робітників до вступу в партію, в яких вивчались Програма і Статут РКП(б), основи лєнінізму.

Обговорення рекомендованих кандидатур проходило індивідуально на комсомольських і молодіжних зборах, засіданнях комітету комсомолу з широким залученням безпартійної молоді, всіх членів виробничих колективів.

В Одеській губернії, наприклад, за час ленінського призову комсомольці подали 827 заяв про вступ до партії (затвердили 552), у Київській — 433 (затвердили — 232), у Подільській — 75 (затвердили — 65)⁶.

При індивідуальному відборі комсомольців у партію перевага надавалась пролетарському прошарку. Наприклад, із 421 комсомольців з Катеринославської губернії кандидатами було прийнято 227, серед яких робітників — 215 (94,7%, селян — 7 (3,8%) та інших — 5 (1,5%)). До липня 1924 р. в партійні організації республіки влилося 6073 комсомольці⁷.

¹ Марш ударных бригад. Молодежь в годы восстановления народного хозяйства и социалистического строительства. 1921—1941 гг., М., 1965, стор. 128.

² Д. Павлов. Комсомол після смерті Леніна, Харків, 1925, стор. 12—13.

³ КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 760.

⁴ Позывные истории, М., 1970, стор. 54.

⁵ Центральний архів ВЛКСМ, ф. 1, оп. 11, спр. 4, арк. 23, 25—26.

⁶ «Коммунист», 20 листопада 1924 р.

⁷ Год работы, Отчет губернского комитета к VIII губсъезду КСМУ, Екатеринослав 1924, стор. 32; Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, К., 1968, стор. 170.

Партія виявила велику турботу про поповнення своїх рядів. До кожної невеликої групи молодих комуністів прикріплювались відповідальні партійні працівники, старі члени партії, які відповідали за їх виховання.

XIII з'їзд РКП(б), враховуючи значний потік заяв про вступ до лав партії, вказав на необхідність продовжити ленінський призов. З'їзд наголошував на необхідності посилити прийом у партію молодих робітників від верстата⁸. У серпні 1924 р. бюро ЦК ЛКСМУ прийняло рішення про посилення підготовки до вступу в партію членів ЛКСМУ. Протягом ленінського призову в республіці в ряди партії вступило 6646 комсомольців.

Поповнення партії за рахунок робітників від верстата значно зміщило її ряди, посилало її вплив у Радах, профспілках, комсомолі. В результаті ленінського призову партійне ядро в комсомольських організаціях республіки збільшилось майже в 2 рази. Особливо помітно зріс процент партіядра в промислових центрах. Так, в Одеській комсомольській організації наприкінці 1924 р. партійне ядро становило 14,6%, Артемівській — 13,1, Луганській — 12,9, Сталінській — 12,5, Роменській — 4,8⁹.

Наявність міцного партійного ядра дала змогу поліпшити ідейну та організаційну роботу в комсомолі, посилити його керівні органи. Більшість комсомольських комітетів, первинних комсомольських організацій очолили комуністи. Так, після перевиборів в окружних комсомольських органах на початку 1925 р. серед членів окружкомів було 77,4% комуністів, в складі членів сільських районних комітетів — 35,3%¹⁰.

Одноразово з прийомом молодих робітників від верстата в партію проводилась велика робота, спрямована на залучення робітничої молоді до комсомолу. Партійні та комсомольські організації провели значну агітаційну роботу серед молоді республіки, роз'яснюючи значення ленінського призову. В заявах, які подавались до комсомольських осередків, пролетарська молодь клялася свято виконувати заповіді дорогого вождя, бути гідними ленінцями. Характерною є заява молодих друкарів Катеринослава. «Ми,— писали вони,— усвідомлюємо, яким дорогим був Ілліч робітничому класу, і разом з комсомолом ми несемо глибокий траур по дорогому для нас учителю, учителю пролетаріату.

Ми добре усвідомили, чого вчив Ленін робітничий клас і чого бажає Комуністична партія, яка веде до нового, світлого життя. Ми просимо зарахувати нас в ряди комсомолу. Ми викуємо із себе стійких, гідних комсомольців, здатних продовжувати розпочату справу за звільнення робітничого класу... добитися того, чому присвятив все життя дорогий Ілліч. Ми клянемося перед загальними зборами осередку і перед усім комсомолом йти по накресленому Володимиром Іллічем шляху і виконувати всі покладені на нас спільною функції»¹¹.

Основну масу вступаючих у комсомол складала робітнича молодь республіки, особливо промислових центрів України. Так, у Донецьку комсомольську організацію було прийнято 9889 робітників (81,6% від загального числа прийнятих), у Катеринославську — 3720 (47,7%), Харківську — 3617 (76,9%).

⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях..., ч. II, стор. 77.

⁹ ПА ІП ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 36, арк. 23; спр. 46, арк. 21; РЛКСМ в цифрах, М., 1925, стор. 12, 24; Ленинский комсомол Украины в цифрах, Харьков, 1926, стор. 24.

¹⁰ Ленинский комсомол Украины в цифрах, стор. 49, 72.

¹¹ «Молодой печатник» (Ювілейний журнал, присвячений 3-річчю осередку ЛКСМУ друкарні Поліграфтресту м. Катеринослава), 6 листопада 1924 р.

Слідом за робітниками в спілку вступали сільські пролетарі. За час ленінського призову в Катеринославську комсомольську організацію влилося 3502 селянина (44,9%), Київську — 2144 (35,6%), Подільську — 1385 (49,5%).

Комсомольська організація України за час ленінського призову з лютого до липня 1924 р. зросла на 44 780 членів, з них: робітників — 27 790 (62,1%), селян — 13 462 (30,1%).

Ленінський призов значно зміцнив ряди комсомолу, посилив його пролетарську частину. Якщо на 1 лютого 1924 р. в рядах КСМУ налічувалось 61 367 комсомольців, то на 1 липня — 107 860. За цей час кількість робітників у спілці збільшилась з 24 476 до 55 446¹². Зміцнення пролетарського ядра в комсомолі мало велике значення для посилення керівної ролі робітничої частини спілки, розширення і зміцнення зв'язку партії та комсомолу з робітничою молоддю.

Ленінський призов сприяв збільшенню та зміцненню комсомольських осередків. З лютого до липня кількість комсомольських осередків у республіці збільшилась з 3131 до 3691, а чисельність зросла з 20 до 29 членів¹³. У результаті зростання й зміцнення комсомольських осередків розширювалися обсяг і масштаби практичної діяльності комсомолу, міцніла його роль в усіх сферах соціалістичного будівництва.

Поповнюючи ряди Комуністичної Спілки Молоді, партія в той же час вжила заходів щодо ідейного виховання молодого поповнення.

Ленінський призов у комсомолі посилив інтерес молоді до вивчення теоретичного надбання свого вождя. Січневий Пленум ЦК РКП(б) (1924 р.) та ЦК РКСМ у спеціальному циркулярі (лютий 1924 р.) визнали за необхідне перебудувати програми політшкіл таким чином, щоб надати всі можливості для засвоєння молоддю ленінської теоретичної спадщини, виховати стійких і свідомих ленінців. Партійним та комсомольським комітетам рекомендувалось вивчати в політшколах виступ В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ, проводити збори, цикли бесід про В. І. Леніна тощо¹⁴.

ЦК ЛКСМУ розробив ряд заходів, спрямованих на поліпшення політосвіти. В політгуртках першого ступеня слухачі вивчали історію партії і Радянської держави, знайомилися з життям і діяльністю В. І. Леніна, його теоретичною спадщиною; в політгуртках другого ступеня — окремі праці В. І. Леніна. В гуртках третього ступеня і передпартійних гуртках вивчались праці, статті і виступи В. І. Леніна; в комсомольських осередках бібліотечки були укомплектовані творами В. І. Леніна, проводились вечори, діяли тематичні кутки, присвячені життю і діяльності В. І. Леніна¹⁵.

Значного поширення набули в комсомольських організаціях республіки ленінські гуртки, організовані за рішенням XIII з'їзду РКП(б), метою яких було «вивчення історії партії, її програми і тактики, її організаційних принципів, всієї ідейної спадщини, яку залишив партії тов. Ленін»¹⁶.

В Катеринославській губернії, наприклад, працювало 366 гуртків,

¹² ПА ІІП ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 36, арк. 31; спр. 87, арк. 30; Ленинский комсомол Украины в цифрах, стор. 10.; Состав РКСМ по СССР на 1 марта и движение за февраль 1924 года. Издание статотдела ЦК РКСМ, 1924, стор. 11; С. Височиненко. Итоги и перспективы работы ЛКСМУ, Харьков, 1926, стор. 14; «Коммунист», 2 грудня 1925 р.

¹³ Ленинский комсомол Украины в цифрах, стор. 29.

¹⁴ Центральний архів ВЛКСМ. Протоколи засідання бюро РКСМ від 19 лютого 1924 р.

¹⁵ «Коммунист», 29 лютого 1924 р.

¹⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях..., ч. II, стор. 77.

(24 з них вивчали ленінізм); вони налічували 8850 слухачів ленінського призову, в Одеській — відповідно, 181, 4, 4450, в Подільській — 177, 8, 3540¹⁷ та ін.

Поліпшилася політико-масова робота в партійних та комсомольських організаціях республіки.

Створюючи широку сітку шкіл політосвіти, організовуючи масову роботу в клубах, червоних кутках, партія ідейно загартовувала і виховувала молоде покоління в дусі ленінізму.

Наявність міцного партійного і пролетарського ядра в комсомолі, авторитет молодих комуністів допомогли партії подолати труднощі ідейного виховання та організаційного будівництва спілок молоді, полегшити боротьбу в рядах комсомолу з троцькістськими, анархо-синдикалістськими, націоналістичними ухилами, сприяли зростанню політичної свідомості підростаючого покоління.

¹⁷ Д. Павлов. Назв. праця, стор. 29.

* * *

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І СТВОРЕННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ (1919—1923 рр.)

Є. А. НОВИЦЬКИЙ, І. М. ШУМЕЙКО

З самого початку свого існування (1919 р.) Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ), керуючись марксистсько-ленінським ученням, приділяла велику увагу класовому вихованню трудящої молоді. Тому діяльність партії щодо її згуртування і залучення на бік робітничого класу була невід'ємною частиною боротьби за торжество ленінських ідей на західноукраїнських землях. Це питання ще недостатньо висвітлене в історико-партійній літературі¹ і потребує детального вивчення.

Зародження молодіжного руху на Західній Україні було пов'язане з розвитком класової боротьби і поширенням марксизму. Однак вирішальний вплив на консолідацію революційних сил, зокрема пролетарської молоді, мала Велика Жовтнева соціалістична революція. Незважаючи на розгнуждану наклепницьку пропаганду, яку розгорнула буржуазія проти першої в світі пролетарської держави, робітники, селяни, трудяща молодь Західної України прислухалися до кожної звістки про російську революцію, бо знали, «... що в Росії робиться їх спільна справа — справа повстання пролетаріату, міжнародної соціалістичної революції»².

Біля джерел пролетарського молодіжного руху стояли комуністи. Під керівництвом КПСГ закладалися основи єдиної юнацької комуністичної організації Західної України. На її становлення вплинули ство-

¹ В. Маланчук. Молодість, гартована в боях, Львів, 1957; його ж. Бойовий шлях комсомолу Західної України, К., 1959; А. Ярошенко. Перші комсомольські організації в Галичині і на Волині. — «Радянський Львів», 1949, № 2; П. Яцків, І. Шумейко. Комсомол — вірний помічник Комуністичної партії. — «УІЖ», 1964, № 4, та ін.

² В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 421.

рення Російської Комуністичної Спілки Молоді (29 жовтня 1918 р.), виникнення комсомолу України (26 червня 1919 р.), заснування Комуністичного Інтернаціоналу Молоді (20 листопада 1919 р.).

Перші комсомольські організації на західноукраїнських землях було створено після встановлення тут Радянської влади. В 1919 р. вони виникли на Волині. Найчисельнішими були Ровенська (100 чол.), Корецька і Березнівська (по 30 комсомольців), Острозька (15). Комсомольські організації існували також у Дубні, Здолбунові, Сарнах, Луцьку, Кременці³.

Після захоплення білополяками західних областей України комсомольські організації перейшли в підпілля. У квітні 1920 р. газета «Галицький комуніст» зазначала, що поневолена польською шляхтою робітнича молодь ні на хвилину не припиняла своєї роботи. Комсомольці Ровно, Кременця, Острога працювали під керівництвом партійних організацій⁴.

Внаслідок визвольного походу Червоної Армії влітку 1920 р. Радянська влада була відновлена на Волині та встановлена на значній території Галичини. Народні маси Західної України почали будувати нове життя. Знову стали легально працювати партійні та комсомольські організації в Ровно, Луцьку, Острозі та інших містах і багатьох селах краю.

З великою радістю вітала встановлення Радянської влади молодь Галичини. Юнаки та дівчата визволених районів брали активну участь у здійсненні революційних перетворень. ЦК КПСГ, повітпарткоми та партійні організації приділяли велику увагу виробленню у молоді комуністичного світогляду, залученню її до активного політичного життя. Партія всіляко підтримувала революційну самодіяльність юнацтва, його ініціативу, прагнення організуватися. 10 серпня 1920 р. ЦК КПСГ закликав молодь створювати комсомольські організації⁵.

Ініціаторами об'єднання виступили комсомольці Тернополя, які 27 серпня 1920 р. на організаційних зборах оголосили про створення міської комсомольської організації⁶. Тернопільська спілка молоді випустила листівку, де, зокрема, зазначалося: «Наша організація, наша спілка йде шляхом, вказаним через російську молодь, і старається дійти до тієї висоти, до тієї досконалості, на якій уже показала себе російська молодь... Молоді товариші! Вступайте в ряди Галицької Комуністичної Спілки Молоді!»⁷.

Активну участь у створенні комсомольських організацій брали комуністи Борщівського і Чортківського повітів. На своїх зборах, які проходили у вересні 1920 р., вони обговорювали питання про роботу серед молоді та про організацію Комуністичної Спілки Молоді Галичини⁸. При сприятливих партійних комітетах комсомольські осередки виникли в Бучачі, Бродях, Гусятині, Збаражі, Скалаті, Золочеві, Чорткові та інших містах і селах.

Діяльністю комсомольських організацій цікавилися керівники КПГ, члени Галревкому. 5 вересня 1920 р. на мітингу, організованому комсомольцями Тернополя з нагоди відзначення Міжнародного дня молоді,

³ Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область, К., 1973, стор. 29; Комсомольське серця. Нариси, Львів, 1958, стор. 18.

⁴ В. Маланчук. Бойовий шлях комсомолу Західної України, стор. 9.

⁵ Є. М. Галушко. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919—1928 рр., Львів, 1965, стор. 55—56.

⁶ Революційна боротьба на Тернопільщині, 1917—1939 рр. Документи і матеріали, Тернопіль, 1959, стор. 78.

⁷ Цит. за кн.: В. Маланчук. Бойовий шлях комсомолу Західної України, стор. 12.

⁸ ПА ІП ЦК Компартії України, ф. 9, оп. 1, спр. 32, арк. 4; спр. 33, арк. 12.

виступив визначний діяч більшовицької партії, голова Галицького революційного комітету В. П. Затонський. Аналогічні мітинги і збори пройшли в багатьох містах та селах. На них комуністи і комсомольці закликали молодь згуртовувати свої лави і боротися проти білополяків, поміщиків та капіталістів⁹.

Однак завершити процес об'єднання комсомольських осередків і комітетів в єдину організацію тоді не вдалося. Вже восени 1920 р. західноукраїнські землі знову окупували білополяки. Для комуністів і комсомольців розпочався тривалий період тяжкої підпільної роботи. Але й будучи забороненою, Компартія продовжувала керувати боротьбою народних мас за соціальне і національне визволення та возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР.

Піднесення революційного руху вимагало посилення керівної ролі партії. А молода КПСГ переживала тоді серйозні труднощі, які зумовлювалися терором і переслідуваннями комуністів з боку окупаційних властей, а також розколом, що стався в партії¹⁰. Незгоди ускладнювали роботу КПСГ, завдавали шкоди комуністичному рухові. Але партія діяла, виховувала трудящих, організовувала їх на боротьбу.

На початку 1921 р. організації КПСГ активно працювали у Львові, Дрогобичі, Стрий, Калуші, Болехові, Станіславі, Коломиї, Снятині. Комуністи викривали зрадницьку роль профспілкових лідерів реформістської Польської партії соціалістів, прагнули встановити зв'язки з селянством і створювали партійні осередки на селі.

Особливо велику увагу КПСГ приділяла роботі серед молоді, підготовляючи умови для створення комсомолу. При ЦК КПСГ працював спеціальний відділ по роботі серед молоді¹¹. На жаль, за браком джерел немає змоги повністю відтворити багатогранну діяльність партійних комітетів у цьому напрямку.

У 1921 р. виникли підпільні комсомольські організації у Дрогобичі, Станіславі, Коломиї, Калуші, Бориславі, Перемишлі та інших містах. Їх членами були робітники фабрик, заводів, ремісничих майстерень, а також учні та студенти. Перші нелегальні осередки та організації діяли також у Рогатинському та Дрогобицькому повітах. Наприклад, комсомольську організацію с. Летня (Дрогобицький повіт) очолювали І. Костецький, П. Гайдук, М. Хамандяк, Ф. Нестор¹².

В міру ідейно-політичного зміцнення комсомольських організацій, їх кількісного зростання дедалі гостріше ставало питання про створен-

⁹ Шляхами комсомольської слави, К., 1968, стор. 332.

¹⁰ До липня 1920 р. КПСГ була складовою частиною КП(б)У і входила як самостійна секція до Комінтерну. Після окупації західноукраїнських земель білополяками КПСГ разом з Комуністичною робітничою партією Польщі (КРПП) діяла на території Польської держави. Для розвитку революційного руху необхідно було зміцнювати співробітництво і розв'язати питання про форми організаційних відносин між обома партіями. Однак під час обговорення цього питання між представниками КПСГ і КРПП (Львів, січень 1921 р.) останні, дотримуючись лінії свого ЦК, зайняли помилкову позицію. Всупереч позиції Комінтерну і попередній домовленості між КРПП та КП(б)У про КПСГ (грудень 1920 р.) вони вимагали визнання КПСГ обласною, а не автокомною організацією. Окремі члени ЦК КПСГ не погодилися з такою вимогою і заявили про вихід з складу тимчасового ЦК Компартії Східної Галичини. В партії стався розкол. Члени КПСГ, які підтримували позицію КРПП, об'єдналися навколо Виконавчого Комітету КПСГ, очолюваного Ч. Гроссеровою, К. Ціховським (Ясинським), Старкевичем (Воляном). Ця група стала називатися КПСГ — офіційною. Решта комуністів підтримала точку зору Центрального Комітету КПСГ, очолюваного членами ЦК КПСГ Й. Кріликом (Васильковим) і С. Сеником (Сирелем). Таким чином виникла КПСГ — опозиційна. Детальніше про це див.: Є. М. Г а л у ш к о. Назв. праця, стор. 74 — 94.

¹¹ ІПА ІІП ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 612, арк. 53.

¹² Шляхами комсомольської слави, стор. 245.

ня єдиної організації комуністичної молоді. На початку липня 1921 р. на зборах учнів Львова виступив член ЦК КПСГ Й. Крілик (Васильків). У своїй промові він, зокрема, підкреслив, що членами єдиних комсомольських організацій будуть не тільки робітники, але й учні¹³. У 1921 р. в приміщенні Львівського політехнічного інституту відбулася перша нелегальна конференція комуністичної молоді Львова¹⁴. За допомогою комуністів розроблялися програмно-організаційні основи молодіжного руху та Статут Комуністичної Спілки Молоді.

Однак процес об'єднання комсомольських організацій утруднювався через розкол партії. До того ж, відбувалося групування комсомольських осередків навколо кожної з частин КПСГ. Розкол заважав успішній боротьбі проти окупаційного режиму та українських буржуазних націоналістів. Необхідно було якнайшвидше подолати незгоди в партії, об'єднати обидві її частини та нормалізувати відносини між КРПП і КПСГ. Важливу роль у розв'язанні цих складних завдань відіграло творче засвоєння діями молодих компартій багатого досвіду більшовизму, досвіду ленінської партії. В цей час польські та західноукраїнські комуністи познайомилися з працею В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», в якій було викладено стратегію і тактику міжнародного комуністичного руху.

Велике значення для формування та розвитку молодих комуністичних партій, зокрема для КРПП і КПСГ, мав III конгрес Комінтерну (22 червня — 11 липня 1921 р.). У його роботі взяли участь делегація польських комуністів, до складу якої входили видатні діячі КРПП А. Варський, Г. Валецький, Є. Брандт та інші, а також представники КПСГ.

Рішення конгресу орієнтували компартії на розгортання повсякденної роботи в масах, а також на здійснення тактики єдиного фронту. В. І. Ленін зазначав, що основним у рішеннях III конгресу Комінтерну була «старанніша, солідніша підготовка до нових, все більш вирішальних битв як оборонних, так і наступальних...»¹⁵.

В. І. Ленін зустрічався з членами німецької, польської, чехословацької та італійської делегацій і радив зарубіжним комуністам засвоювати досвід більшовизму, доводив, що компартії повинні застосовувати гнучку тактику, яка сприяла б завоюванню на бік робітничого класу непролетарських низів. Нагадавши про помилки «лівизни» в комунізмі, він підкреслив, що це помилки росту, властиві періоду формування і становлення молодих партій. Робота III конгресу Комінтерну, виступи В. І. Леніна з питань тактики допомогли діячам КРПП і КПСГ поступово зрозуміти помилковість своїх поглядів.

9 серпня 1921 р. у Львові була скликана нарада обох частин КПСГ. За дорученням ЦК КРПП її проводив С. Круликовський. Він оголосив рішення ЦК КРПП (яке випливало з липневої 1921 р. угоди між КРПП і КП(б)У щодо КПСГ) про розпуск ЦК і Виконкому КПСГ та створення нового тимчасового ЦК. Розкол в партії було подолано. Комуністи схвалили повідомлення ЦК КПСГ про цю важливу подію і приступили до завершення консолідації своїх лав та підготовки з'їзду КПСГ, який мав виробити політичну лінію і програму партії, обрати новий ЦК.

У цей час КПСГ приділяла велику увагу піднесенню ролі комсомолу, залученню молоді на бік революції. За рішенням ЦК КПСГ було створено тимчасовий ЦК комсомолу, який підготував крайову комсомольську конференцію. Вона відбулася 23 жовтня 1921 р. у м. Станіс-

¹³ Є. М. Г а л у ш к о. Назв. праця, стор. 84.

¹⁴ Шляхами комсомольської слави, стор. 245.

¹⁵ В. І. Л е н і н. Твори, т. 32, стор. 480.

лаві (нині — Івано-Франківськ). В її роботі брали участь члени ЦК КПСГ Й. Крілик і Н. Хомин. З доповіддю «Про політичне становище в Східній Галичині і завдання комсомолу» виступив Й. Крілик. Нелегальна конференція молодих революціонерів оголосила про заснування Комуністичної Спілки Молоді Східної Галичини, прийняла основні положення її програми, схвалила Статут, обрала Центральний Комітет і делегатів на партійний з'їзд. У її резолюції, зокрема, зазначалося, що комсомол працюватиме під безпосереднім керівництвом Комуністичної партії, а вся політична діяльність КСМСГ повинна проходити під гаслом: «Створення Рад у Східній Галичині та приєднання Східної Галичини до Радянської України»¹⁶. Таке формулювання основних завдань і цілей спілки яскраво свідчило про вплив комуністів у ній.

Після створення КСМСГ ЦК КПСГ, місцеві партійні комітети вживали заходів для об'єднання малочисельних спілок молоді у масові організації. Визначити основні напрямки цієї роботи мав наступний з'їзд партії¹⁷. Відомо, що провести з'їзд не вдалося. В перший день його роботи (30 жовтня 1921 р.) до залу засідань увірвалася поліція і заарештувала всіх учасників партійного форуму, зокрема секретаря ЦК КСМСГ І. Вантуха. Масові арешти комуністів і комсомольців були проведені також у багатьох населених пунктах Східної Галичини. Терор і репресії не дали змоги завершити розпочате влітку об'єднання комсомольських організацій. У зв'язку з тим, що в Східну Галичину замість ув'язнених прибули нові представники КРПП, які займали люксембурґіанські позиції з національного та аграрного питань, КПСГ знову розділилася на дві частини: КПСГ — офіційну і КПСГ — опозиційну. Це ж саме сталося і в комсомолі*.

Розбіжності в комуністичному русі заважали встановленню правильних взаємовідносин між комсомолом Східної Галичини та Польщі. В той час відбувалося організаційне оформлення Комуністичної Спілки Молоді Польщі (КСМП) і тому до порядку денного її першого з'їзду (17 березня 1922 р., Варшава) було включене питання про відносини КСМП з автономною організацією Комуністичної Спілки Молоді Східної Галичини. При його обговоренні виникли суперечки між керівництвом КСМП і делегатами з Галичини. Представник КСМСГ помилково вимагав повної організаційної самостійності галицького комсомолу. Однак з'їзд відкинув його домагання, мотивуючи своє рішення тим, що в межах Польщі як окремої держави повинна існувати єдина організація комуністичної молоді. З'їзд проголосив заснування єдиної масової організації робітничої, учнівської та студентської молоді. У Польщі було створено 12 округів, КСМСГ визнано автономною організацією з власним центральним керівництвом і 3 округами: Львівським, Станіславським, Тернопільським. Визначивши в основному правильну лінію у відносинах між КСМП і КСМСГ, делегати з'їзду, однак, не висунули лозунгу про самовизначення пригноблених народів аж до відокремлення від Польщі¹⁸.

Завдяки заходам, вжитим керівниками обох частин КПСГ, за короткий строк було відновлено діяльність партійних і комсомольських організацій, зміцнилися їх зв'язки з масами. В доповідній

¹⁶ Шляхами комсомольської слави, стор. 182.

¹⁷ Є. М. Г а л у ш к о. Назв. праця, стор. 98.

* Організації, які підтримували КПСГ — офіційну, називалися організаціями Комуністичної Спілки Молоді Східної Галичини, інші (що перебували на позиціях КПСГ — опозиційної) — організаціями Комуністичної Спілки Робітничої Молоді Східної Галичини.

¹⁸ G. Słabek, Początki komunistycznego ruchu młodzieżowego w Polsce (1918—1923).— Walka młodych pokoleń, Warszawa, 1965, стор. 211—215.

записці ЦК КПСГ Виконкомові Комінтерну вказувалося, що до травня 1922 р. поживалась робота місцевих партосередків і галицького комсомолу¹⁹.

Влітку 1922 р. молодіжні комуністичні організації об'єдналися в Спілку Комуністичної Молоді Східної Галичини. Це сприяло посиленню партійного керівництва молодіжним рухом. Партійні організації зосереджували в той час головну увагу на комуністичному вихованні молоді та ідейно-організаційному зміцненні комсомольських осередків. Актуальність цього завдання зумовлювалася рядом обставин. Насамперед, слід враховувати, що на початку 20-х років на західноукраїнських землях розгорталася гостра класова боротьба, в тому числі за вплив на молодь. КСМСГ об'єднувала тоді ще незначну частину юнаків і дівчат. Причому більшість членів спілки і навіть комсомольських активістів мала низький освітній рівень. Їм бракувало знань і досвіду проведення легальної та нелегальної роботи. За цих умов партія посилювала для роботи в комсомольських осередках досвідчених пропагандистів, організовувала навчання комсомольського активу тощо.

Предметом особливої турботи партійних комітетів стало поширення серед молоді марксистсько-ленінських ідей. На початку 20-х років видавництво КПСГ «Комуністична бібліотека», яке працювало у Відні, випустило українською мовою для розповсюдження на Західній Україні твори В. І. Леніна «Держава і революція», «Чергові завдання Радянської влади», «Завдання спілок молоді»²⁰. Комуністи роз'яснювали юнакам і дівчатам значення ленінських праць, вчили їх застосовувати основні принципи ленінізму на практиці. Особливо великий інтерес у членів КСМСГ викликала знаменита промова В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу (жовтень 1920 р.) «Завдання спілок молоді». Вона відіграла важливу роль у розвитку та зміцненні юнацького комуністичного руху в кожній країні, в тому числі й на західноукраїнських землях. Виступ В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу був зразком партійного керівництва спілкою молоді.

Велике значення для ідейного та організаційного становлення КСМСГ мали видання КПСГ, особливо центральний орган партії — газета «Наша правда». При безпосередній участі КПСГ створювалася комсомольська преса, зокрема журнали «Наш стяг» — орган галицької комуністичної молоді за кордоном (друкувався у Відні в 1921—1922 рр.) та «Спартак» — орган Комуністичної Спілки Молоді Західної України²¹.

Комсомольська преса Західної України мобілізувала маси на боротьбу за соціальне і національне визволення та возз'єднання Західної України з Радянською Україною. Відображаючи прагнення трудящих, журнал «Наш стяг» писав: «Галицьке селянство та робітництво з великою тугою звертає свої очі на радянські республіки і звідсіль-то його політичні стремління та поняття зафіксовуються в короткій формулі — «Здуки з Радянською Україною». І це один з найбільш популярних та найбільш живих бойових клічів»²².

Розгортали роботу серед молоді і партійні організації окупованої панською Польщею Волині. Перебуваючи в підпіллі, вони почали створювати нелегальні комсомольські осередки. У Луцьку перший комсо-

¹⁹ ПА ІП ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 26, арк. 29.

²⁰ А. Д. Ярошенко. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях, Львів, 1969, стор. 132.

²¹ Там же, стор. 131; Загравва волі. Львів, 1970, стор. 76.

²² Цит. за кн.: Історія міст і сіл УРСР. Львівська область, К., 1968, стор. 26—27.

мольський осередок був заснований в 1922 р. молодим комуністом Ш. Кібриком. У цьому ж році створено комсомольську організацію в Луцькій гімназії, осередки — в Ковелі, Рожищах, селах Копачівці, Козин, Білосток, Сокуль та ін.

Проте партійні та комсомольські організації Волині не мали єдиного керівництва і були недостатньо зв'язані з ЦК КПСГ і ЦК КСМСГ. Організаційне оформлення комуністичного руху на території Волині було здійснено після об'єднання партії. Вирішальну роль у консолідації партійних лав відіграв Комінтерн. 29 грудня 1922 р. Виконком Комуністичного Інтернаціоналу обговорив питання про становище в КПСГ і запропонував якнайшвидше провести об'єднання обох її частин. Восени 1923 р. у Варшаві в ЦК КРПП представники обох частин КПСГ провели переговори про об'єднання. У червні 1923 р. в Львові відбулася об'єднавча конференція, яка остаточно ліквідувала розкол у партії. Процес згуртування комуністичного руху, що тривав більше двох років, було завершено.

II з'їзд КРПП (жовтень 1923 р.) прийняв рішення про перейменування КПСГ в Комуністичну партію Західної України (КПЗУ). КСМСГ була перейменована в Комуністичну Спілку Молоді Західної України (КСМЗУ). Діяльність КПЗУ і КСМЗУ поширювалася на всі західноукраїнські землі, що ввійшли до складу панської Польщі: Галичину, Волинь, а також Холмщину і Підляшшя.

Молодий комуністичний рух Волині, Холмщини, Підляшшя потребував практичної допомоги з боку партії. Тому ЦК КПЗУ відрядив у ці райони партійних активістів. У вересні 1923 р. на Волинь як уповноважений ЦК прибув визначний діяч КПЗУ, член ЦК Г. І. Іваненко. Завдяки його наполегливій праці порівняно швидко вдалося об'єднати розрізнені партійні організації Волині. Восени 1923 р. було створено Волинський окружком КПЗУ, який очолив революційну боротьбу трудящих Волині²³. Парторганізації приділяли багато уваги організаційному оформленню комсомолу. У вересні 1923 р. було створено повітові комітети КСМЗУ в Ровно та Луцьку, а згодом — Волинську окружну комсомольську організацію.

Таким чином завершився процес консолідації революційної молоді західноукраїнських земель. На Західній Україні виникла єдина централізована юнацька організація нового типу, надійний помічник і резерв КПЗУ. Із створенням КСМЗУ в розвитку молодіжного комуністичного руху розпочався новий етап.

²³ Є. М. Г а л у ш к о. Іваненко (Бараба), Львів, 1969, стор. 39—40.

ЄДНІСТЬ ДІЙ УКРАЇНСЬКИХ І МОЛДАВСЬКИХ ТРУДЯЩИХ У БОРОТБІ ПРОТИ ІНОЗЕМНОЇ ВОЄННОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ ТА ВНУТРІШНЬОЇ КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ (1918—1920 рр.)

В. Г. ЛИСЕНКО

Боротьба трудящих України і Молдавії проти іноземної воєнної інтервенції та внутрішньої контрреволюції була складовою частиною боротьби робітників і селян усієї Радянської країни. Вона насичена яскравими сторінками спільних дій українських і молдавських трудящих, безкорисливої допомоги їм з боку російських робітників і селян.

Керівництво цією боротьбою здійснювала Комуністична партія на чолі з її вождем В. І. Леніним.

Молдавія стала першою жертвою змови міжнародного імперіалізму та внутрішньої контрреволюції. Ще в середині грудня 1917 р. без оголошення війни королівська Румунія вторглася у межі Бессарабії, захопила Леово, згодом — Кагул. Трудящі й солдати краю протестували проти спроб об'єднаних сил контрреволюції окупувати Бессарабію. Вони зверталися за допомогою до народів-братів. 23 грудня 1917 р. Центральний молдавський воєнно-виконавчий комітет звернувся із закликом до громадян Росії та України, в якому підкреслювалося, що Бессарабія не бажає ніякої румунізації чи українізації¹.

У боротьбі проти народних мас буржуазні націоналісти України і Молдавії діяли спільно. Ще на початку грудня 1917 р. Центральна рада підписала угоду з урядом королівської Румунії і генералом Щербачовим про спільні дії проти Радянської Росії і революційного руху трудящих України. В середині грудня буржуазно-націоналістична «Сфатул церій» сприяла введенню на територію Бессарабії військ королівської Румунії. Намагаючись будь-якою ціною задусити революційний рух, буржуазно-націоналістичні органи України і Молдавії зраджували національні інтереси своїх народів².

На початку січня 1918 р. змовники розпочали здійснювати план комбінованого удару по революційному Кишиневу. На основі досягнутої угоди між «Сфатул церій» і Центральною радою частини трансільванців, сформовані в Києві з колишніх австро-угорських військово-виполонених, мали стати ударною силою при захопленні Кишинева. Але завдяки пильності революційних сил ця спроба реакції зазнала краху. Тоді війська боярської Румунії разом з білогвардійсько-гайдамацькими з'єднаннями при активній підтримці імперіалістів Антанти та австро-німецького блоку перейшли в наступ. 13 січня 1918 р. радянські війська були змушені залишити Кишинів і відійти до Бендер і Тирасполя. До кінця січня 1918 р. інтервентам вдалося захопити Бендери і Бельці. Найжорстокіші бої розгорнулися на півдні Бессарабії — в районі Ізмаїла, Кілії і Вилкова. Бої ж у гирлі Дунаю тривали з інтервалами до укладення на початку березня 1918 р. мирної угоди з Румунією³.

У боротьбі з інтервентами брали участь молдавани, українці, росіяни та представники інших націй і народностей. До лав захисників Радянської влади влилися також іноземні інтернаціоналісти, які перебували тоді в нашій країні. Велику роль у мобілізації трудящих Бессарабії на боротьбу з інтервентами відіграли Революційний комітет врятування Молдавської республіки та Бессарабський ЦВК Рад. Перший було створено в другій декаді січня в Тирасполі, другий — наприкінці січня 1918 р. у Могилеві-Подільському депутатами Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Бельцького, Сорочького і Хотинського повітів. Ці, по суті, перші всемолдавські радянські

¹ Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. — январь 1918 г.). Документы и материалы, Кишинев, 1967, стор. 324; Борьба за власть Советов в Молдавии. Сборник документов, Кишинев, 1957, стор. 244, 250.

² За власть Советскую. Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции (1917 — 1920 гг.). Сборник документов и материалов, Кишинев, 1970, стор. 30.

³ С. Я. Афтенюк. Ленинская национальная политика Коммунистической партии и образование советской государственности молдавского народа, Кишинев, 1971, стор. 178; За республику Советов. Воспоминания красных партизан Молдавии, 1918 — 1920 гг., Кишинев, 1958, стор. 6.

державні органи разом з ЦВК Рад Румфронту і Одеської області та Верховною російсько-румунською колегією очолили боротьбу трудящих і революційних військ в Молдавії і на Україні. На створену в січні 1918 р. за рішенням Раднаркому РРФСР Верховну російсько-румунську колегію покладалося завдання врегулювати взаємовідносини з Румунією. До її складу ввійшли російські, українські, румунські та бессарабські комуністи, зокрема А. Железняков (пізніше — легендарний герой громадянської війни), П. Кондратенко, М. Бужор, В. Спіро ⁴.

Після початку інтервенції в Молдавії було створено перші регулярні загони Червоної гвардії. 1-й дністровський полк, загін С. Г. Рошала, кінний загін Г. І. Котовського та інші частини Червоної гвардії разом з солдатами 5-го і 6-го заамурських полків, які відійшли за Дністр, склали кістяк Особливої армії Одеського округу, сформованої ЦВК Рад Румфронту і Одеської області в другій половині січня 1918 р. в районі Тирасполя. Активну участь у формуванні цієї армії взяли керівні працівники Рад Бессарабії, зокрема українець І. І. Гаркавий, який раніше організовував червоногвардійські загони в Тирасполі. Згодом під назвою Тираспольського загону Особлива армія влилася в 3-ю революційну армію ⁵.

Південь Молдавії та суміжні з нею райони України героїчно захищали VI армія і матроси Дунайської та Дністровської флотилій. Зокрема, шлях на Одесу обороняли Тираспольський, Маяцький та інші загони. Вони постійно поповнювалися за рахунок добровольців з лівобережжя Дністра та Одещини. 23 січня 1918 р. ЦВК Рад Румфронту і Одеської області оголосив добровільну мобілізацію в Одесі та ряді повітів. Водночас фронтовий комітет воєнних організацій більшовиків Румунського фронту звернувся із закликом до трудящих про вступ до соціалістичної гвардії.

Уже в перший день протягом кількох годин записалися близько 400 чол., серед яких було багато робітників одеських підприємств. Пункти організації червоногвардійських загонів в січні 1918 р. активно діяли в Акермані, Татарбунарах та інших містах. У дні вирішальних боїв за Бендери на допомогу його захисникам з Одеси прибув загін матросів і добровольців. Атаки румунських королівських військ відбивали також дружини самооборони. У Бендерському, Тираспольському, Акерманському і Одеському повітах їх створював штаб Особливої армії Одеського округу.

Одним з центрів організації опору інтервентам у північній частині Бессарабії став Могилів-Подільський, де перебували Бессарабський ЦВК та революційні організації VIII армії. Оскільки частини VIII армії та розрізнені червоногвардійські загони не могли зупинити наступ загарбників, Бессарабський ЦВК і ВРК VIII армії 20 лютого 1918 р. видали наказ про добровільну мобілізацію і звернулися до трудящих з відозвою «Трудовому народу Бессарабії і Подолії». Уже в день її опублікування в Могилеві-Подільському почалося формування революційних загонів з бессарабських селян і створення нових частин соціалістичної гвардії. Командиром першого у VIII армії полку радянської соціалістичної гвардії — Дністровського — став член більшовицької партії з 1913 р. О. С. Круссер ⁶.

⁴ Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917—1920 гг. Сборник документов и материалов, Кишинев, 1967, стор. 9; Радянська енциклопедія історії України (далі — РЕІУ), т. 1, К., 1969, стор. 269.

⁵ РЕІУ, т. 1, стор. 405.

⁶ Наши земляки — герои гражданской войны, Кишинев, 1964, стор. 23.

23 лютого 1918 р. ЦВК і Народний Секретаріат України опублікували відозву, в якій викривався злочинний союз буржуазних націоналістів з іноземними імперіалістами. «Румунсько-щербачовсько-українські війська,— зазначалося в ній,— за домовленістю між Центральною радою і румунськими контрреволюціонерами захопили вже Бессарабію і там, де вони пройшли, розігнані робітничі і селянські організації..., відновлені земські начальники і поліцейські справники. Тепер те ж саме робиться й у нас — на Волині, Подолії і Київщині»⁷. ЦВК і Народний Секретаріат закликали трудящих республіки поповнювати лави захисників завоювань Жовтня.

Отже, трудящі всіх націй і народностей Країни Рад, зокрема й народні маси національних окраїн, рішуче виступили проти внутрішньої та зовнішньої контрреволюції, яка на початку 1918 р. розпочала інтервенцію в Бессарабію.

Почуття пролетарського інтернаціоналізму виявили у період інтервенції королівської Румунії румунські робітники, солдати і матроси, що перебували на півдні нашої країни, переважно в Одесі *. Рух на захист влади трудящих очолили румунські военревкоми, створені з ініціативи лівих соціалістів у грудні 1917 р. в Одесі і на початку січня 1918 р. — в Кілії та Ізмаїлі. Румунські революційні загони разом з радянськими військами брали участь у боях з інтервентами під Бендерами, Вилковим та в інших місцевостях⁸.

За подіями в Бессарабії уважно слідкував В. І. Ленін. 17 лютого 1918 р. за його вказівкою на допомогу революційним силам Бессарабії було направлено червоногвардійські загони Петрограда, Москви, Харкова, Києва та інших міст. Він висловлював упевненість, що доблесні герої визволення Києва виконають свій революційний обов'язок⁹.

Радянські війська завдали інтервентам нищівного удару в районі Резіни-Шолданешти. Тут особливо відзначився екіпаж бронепоезда «Свобода або смерть» під командуванням чорноморського матроса, уродженця Донеччини А. В. Полупанова. Активізували свої дії Тираспольський, Маяцький, Акерманський та інші революційні загони.

Військам інтервентів загрожував повний розгром. У зв'язку з цим боярська Румунія була змушена розпочати переговори з представниками Радянського уряду про припинення воєнних дій. На основі укладеної 5—9 березня 1918 р. угоди Румунія зобов'язувалася вивести свої війська з Бессарабії протягом двох місяців. Але вона порушила умови цієї угоди. Скориставшись нападом на Країну Рад австро-німецьких інтервентів, Румунія здійснила анексію Бессарабії, надавши цьому грабіжницькому акту за допомогою буржуазно-націоналістичної «Сфатул церій» видимість «вільного волевияву» населення краю. Радянський уряд висловив рішучий протест проти цього акту насильства і заявив, що ніколи не примириться з насильницьким відторгненням частини своєї території¹⁰.

⁷ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов в трех томах, т. 1. Февраль — октябрь 1917 г., М., 1957, стор. 60.

* Після того, як Румунія стала союзницею Росії в першій світовій війні, з захопленої німецько-австрійськими військами частини румунської території на південь нашої країни було евакуйовано робітників деяких підприємств, персонал військових складів, госпіталів тощо.

⁸ Н. В. Березняков, И. М. Бобейко, Я. М. Копанский, У. Г. Мурзак, В. П. Платон. Борьба трудящихся Бессарабии за свое освобождение и воссоединение с Советской Родиной, Кишинев, 1970, стор. 54.

⁹ Див. В. И. Ленин. ПСС, т. 50, стор. 365.

¹⁰ Документы внешней политики СССР, т. 1, М., 1957, стор. 210.

Насильне відторгнення Бессарабії королівською Румунією вплинуло на розвиток Молдавії в післявоєнний період. Більше як два десятиріччя трудящі Бессарабії боролися за возз'єднання з Радянським Союзом. Народні маси Лівобережної (щодо Дніпра) Молдавії разом з трудящими Української РСР після закінчення громадянської війни будували соціалістичне суспільство.

Нового удару по Країні Рад міжнародний імперіалізм завдав у лютому 1918 р. На цей раз його ударною силою була кайзерівська Німеччина. Королівська Румунія всіляко підтримувала австро-німецький блок, за що одержала згоду останнього на загарбання Бессарабії. У відповідності з домовленістю з королівським урядом австро-німецьке командування ввело свої війська в північну частину Бессарабії і розпочало захоплювати лівий берег Дністра, підійшовши до залізниць Рибниця — Бірзула і Тирасполь — Одеса. Однак інтервенти зустріли рішучий опір революційних військових частин та трудящих України і Молдавії.

Революційні загони, що захищали лівобережжя Дністра, склалися переважно з українців і молдаван. Так, аналізуючи стан справ з поповненням радянських військ у південно-західному районі України, газета «Голос трудового крест'янства» зазначала, що «майже половина військ поповнилася за рахунок селян-молдаван»¹¹. Частини старої армії, що відійшли за Дністр, склалися в основному з росіян та українців. Тому захист лівобережжя Дністра від інтервентів увійшов славною сторінкою в літопис спільної боротьби українського, молдавського і російського народів за владу Рад.

Особливо запеклі бої точилися під Слобідкою на залізничній дільниці Слобідка — Борщі — Бірзула та в районі Роздільної. Атаки переважаючих сил інтервентів і гайдамаків відбивали 1-ша і 3-тя революційні армії, загальна кількість бійців в яких не перевищувала 6 тис. Однак протягом тижня, з 5 до 11 березня 1918 р., вони утримували важливий стратегічний район. Під Слобідкою в боях з австро-німецькими окупантами відзначився великий партизанський загін бессарабців, сформований в лютому 1918 р. в районі Рибниці. Під Роздільною натиск ворога стримували підрозділи Тираспольського загону. Кінний загін Г. І. Котовського разом з останніми революційними частинами пробився через окуповану Роздільну і з'єднався з радянськими військами¹². До середини березня 1918 р. Лівобережна Молдавія і Одещина були окуповані інтервентами.

Сини Молдавії разом зі своїми українськими і російськими братами в складі Тираспольського загону пройшли з березня до травня 1918 р. від Дністра до Дону, мужньо захищали українську землю. Наприкінці березня Тираспольський загін та інші частини увійшли до 3-ї та 5-ї радянських армій. З донесення начальника оборони Луганського району видно, що бійці Тираспольського загону вже у квітні 1918 р. взяли участь у боях за Сентянівку, захищаючи шлях Попасна — Дебальцеве. Червоні кіннотники Г. І. Котовського також увійшли до складу 5-ї армії, зробивши перехід з боями від Тирасполя до Катеринослава. Після розформування Тираспольського загону його бійці боролися за владу Рад спочатку в частинах Південної завіси, а згодом — 8-ї та 9-ї армій Південного фронту¹³.

¹¹ «Голос трудового крест'янства», 21 березня 1918 р.

¹² «Красная Бессарабия», 1937, № 3, стор. 26.

¹³ Из истории борьбы за власть Советов в Молдавии. Сборник воспоминаний участников гражданской войны. Кишинев, 1964, стор. 87; Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году, М., 1942, стор. 59.

У березні 1918 р. з ревкомом і штабом VIII армії в Донбас прибула частина уродженців Молдавії. Загони соціалістичної гвардії тут формував начальник Центроштабу по обороні Донбасу О. С. Круссер. У квітні 1918 р. він став командуючим IV Особливої Донецької армії, а після злиття її з V армією — помічником командуючого. Він брав участь у славнозвісному переході від Луганська до Царицина. Але сили були далеко нерівними. 1 березня 1918 р. інтервенти захопили Київ, а до початку травня — всю територію України. Так за допомогою багнетів австро-німецьких імперіалістів на Україні було реставровано буржуазно-поміщицький лад. Але трудящі України, Лівобережної Молдавії та Бессарабії не схилили голови перед окупантами. До утворення Комуністичної партії України їх боротьбу організовували й спрямовували місцеві більшовицькі організації. Газета «Правда» підкреслювала, що навіть кореспонденти буржуазних газет, далекі від того, щоб робити компліменти більшовикам, засвідчують, що «більшовизм стає національним рухом на Україні»¹⁴. За цих умов особливо велике значення мало утворення Комуністичної партії України. Організаційне оформлення її завершено на I з'їзді КП(б)У, що відбувся 5—12 липня 1918 р. в Москві. В його роботі взяв участь і виступив з вітальною промовою представник від бессарабських комуністичних груп та організацій РКП(б), який запевнив, що в Бессарабії пролетаріат повстає проти гніту інтервентів.

Боротьбою трудящих України та Лівобережної Молдавії керував Одеський нелегальний обком партії. Після I з'їзду КП(б)У його очолив Я. Б. Гамарник. Безпосереднє керівництво діяльністю підпільних ревкомів і диверсійних загонів на окупованій території Херсонської, Таврійської та Бессарабської губерній здійснював створений у липні 1918 р. обкомом партії військово-революційний комітет. За його дорученням Г. І. Котовський сформував одну з перших бойових дружин. Незабаром вона переросла в загін¹⁵.

Одеський військово-революційний комітет займався питаннями створення та укрупнення партизанських загонів. Так, партизанські групи, що діяли у кожній волості Анан'ївського повіту, були об'єднані у великий загін під командуванням С. Недолуженка. Партизанський рух охопив усю Наддністрянщину, Анатолійську і Тузлівську волості. На Наддністрянщині створенням загонів народних месників займався один з найактивніших організаторів оборони м. Бельці у січні 1918 р. А. В. Попа¹⁶.

Відчутним ударом по австро-німецькому окупаційному режиму був загальний страйк залізничників України, в якому взяло участь понад 200 тис. чол. Страйк розпочався 15 липня 1918 р. у Здолбунові, Коростені та Сарнах. Згодом він охопив усі залізниці України і тривав більше місяця. Уже 16 липня до страйкарів приєдналися залізничники Тираспольського повіту, а 19 липня — дільниці Рибниця — Слобідка. Страйкуючих залізничників України і Лівобережної Молдавії підтримали їх колеги за професією з Кишинева, Бендер, Окниць та інших станцій. Одеський центральний страйковий комітет Південно-Західних та Бессарабських залізничних шляхів випускав бюлетені, в яких висвітлювався хід страйкової боротьби. Лише в середині серп-

¹⁴ «Правда», 30 квітня 1918 р.

¹⁵ За республику Советов, стор. 11; В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов, Одесса, 1962, стор. 84.

¹⁶ Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции, М., 1966, стор. 57; Е. Левина. Бесстрашный командир. Кишинев, 1964, стор. 31.

ня 1918 р. окупантам і гетьманським властям вдалося придушити страйк¹⁷.

Більшовики Бессарабії входили до складу Одеської обласної більшовицької організації. Одним з своїх найважливіших завдань Одеське обласне бюро КП(б)У, створене наприкінці липня 1918 р., визначило «скликання обласної конференції і встановлення зв'язку з Кримом і Бессарабією». За дорученням щойно створеного обкому партії до Бессарабії прибув Г. Понятівський (Галайда), який встановив зв'язки з комуністами Кишинєва, Бендер, Акермана та інших міст. Комуністи Бессарабії взяли участь у роботі партійних конференцій Одеської області, що відбулися в серпні — вересні 1918 р. Зміцнення більшовицького підпілля сприяло активізації боротьби трудящих Бессарабії проти окупантів та місцевих експлуататорів. Загальний страйк залізничників України вплинув на зростання селянського руху.

За умов могутнього піднесення визвольного руху трудящих України з 17 по 22 жовтня 1918 р. в Москві проходив II з'їзд КП(б)У. В його роботі взяли участь і два представники від молдавських комуністів: Міхалакі і Осипов. У своєму виступі Міхалакі, зокрема, просив українських братів подати допомогу молдавським трудящим у їх боротьбі за визволення свого краю¹⁸.

У листопаді 1918 р. більшовики України взяли курс на збройне повстання. Його успішному ходу значною мірою сприяла й зміна міжнародної обстановки. Поразка німецького блоку, розпад Австро-Угорської монархії і Листопадова революція в Німеччині дали змогу Радянському уряду анулювати грабіжницький Брестський мирний договір. Проте крах австро-німецьких окупантів не приніс Країні Рад очікуваного миру. Після перемоги в першій світовій війні імперіалісти Антанти використали війська, які перебували на австро-німецькому фронті, проти нашої країни. Наприкінці листопада 1918 р. вони висадилися в Одесі і поступово розширювали зону своїх дій. З півночі назустріч їм рухалися частини Директорії. На кінець 1918 р. інтервенти і петлюрівці захопили Лівобережну Молдавію. У цей час буржуазно-націоналістична Директорія перебувала в Києві, але її становище було безнадійним. Воно особливо погіршилося після офіційного оголошення нею у січні 1919 р. війни Радянській Росії та укладення з Францією в лютому кабальної угоди. Таким чином буржуазні націоналісти остаточно викрили себе. Лише 52 дні протрималася Директорія при владі¹⁹.

Більш запеклими і тривалими були бої на півдні України, де петлюрівці діяли разом з інтервентами Антанти. Їм допомагала й королівська Румунія. Скориставшись важким становищем Радянської країни, вона ще в листопаді 1918 р. окупувала північну частину Бессарабії, щойно залишену австро-німецькими військами. Отже, вся Бессарабія була захоплена румунськими боярами. Вони встановили у краї кривавий режим. У січні 1919 р. спалахнуло збройне повстання, яке охопило північну частину Бессарабії і увійшло в історію під назвою Хотинського.

Воно почалося в ніч на 19 січня 1919 р. Збройний загін повстанців під керівництвом Г. І. Барбуци в районі Могилєва-Подільського перейшов з лівого берега Дністра на правий і внаслідок раптової атаки

¹⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2311, оп. 1, спр. 92, арк. 25.

¹⁸ Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917 — 1920 гг., стор. 199.

¹⁹ Гражданская война на Украине, 1918 — 1920, т. I, кн. I, К., 1967, стор. XXXI; Н. И. Супруненко. Назв. праця, стор. 129 — 130.

визволив с. Атаки. 23 січня разом з іншими революційними загонами він оволодів Хотиним. Це стало сигналом для початку масового повстання. За кілька днів кількість повстанців зросла до 30 тис. чол., з яких 20 тис. було на Хотинщині і 10 тис. — у Могилів-Подільському повіті. Основну масу повсталих становили українські селяни. Крім того, було багато молдаван, росіян та представників інших національностей Північної Буковини. Навіть комендант Кам'янець-Подільського повіту в донесенні Головному штабу петлюрівської армії від 23 січня 1919 р. повідомляв, що «...повстання має загальний характер, йдуть на румун незалежно від належності до тієї чи іншої національності...» Інтернаціональні загони і дружини водили в атаки проти окупантів українці В. Раренко, В. Кандиба, К. Шинкаренко, І. Леваднюк, молдавани Г. Барбуца, І. Нягу, А. Попа, Х. Руснак. Коли Г. Барбуца привів червоних гайдуків під Хотин, вони поділилися боеприпасами з українськими друзями, в свою чергу, українські жінки годували воїнів-молдаван²⁰.

Хотинське повстання знайшло співчуття й підтримку серед трудящих наддністрянських сіл українського Поділля. Вже 23 січня 1919 р. наляканий петлюрівський комісар Кам'янець-Подільського повіту телеграфував у Київ, що «населення повіту захоплене повстанням у Бессарабії, уважно слідкує за ходом подій на Хотинщині». Підтримуючи «дружні» стосунки з румунами, петлюрівці посилили охорону переправ. Проте це не зупинило подолян. По кризі Дністра вони переходили на територію Хотинського повіту і вливалися до лав повстанців. Учасниками повстання були також біженці з України, які переховувалися за Дністром від переслідувань петлюрівських бандитів²¹.

До кінця січня румунським королівським військам разом з французькими частинами і петлюрівцями вдалося придушити Хотинське повстання. Разом з повстанцями на Поділля переправилося більше 50 тис. біженців з Хотинщини.

На лівому березі Дністра повстанці та біженці з Хотинщини поповнювали партизанські загони. Разом з анан'ївськими, могиливі-подільськими, плосківськими та іншими народними месниками України бессарабські партизани боролися за владу Рад. Боротьбою трудящих півдня України та Лівобережної Молдавії керував Одеський обком партії. Значну допомогу йому подавали ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У. Ще в листопаді 1918 р. ЦК РКП(б) вжив заходів для зміцнення керівництва Одеського підпільного обкому партії, зокрема в місто було направлено групу досвідчених працівників на чолі з професіональним революціонером І. Ф. Смирновим (Ласточкиним), який очолив Одеський обком КП(б)У. Наприкінці 1918 р. ЦК РКП(б) провів в Одесі кілька нарад комуністів півдня України з участю бессарабських більшовиків. Для керівництва партійним підпіллям Бессарабії в грудні 1918 р. при ЦК РКП(б) було створено Бессарабське бюро, яке тимчасово перебувало в Києві. У лютому 1919 р. Бессарабське бюро було створене й при Одеському обкомі КП(б)У²². 3—5 лютого 1919 р. в Одесі проходила II обласна конференція КП(б)У, в роботі якої взяли участь делегати Кишинева, Бендер і Тирасполя.

²⁰ Героїчна Хотинщина. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Хотинського повстання, Львів, 1972, стор. 50; А. Юрченко. Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян Северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов. 1918 — 1919 гг.), К., 1948, стор. 64; «Советская Молдавия», 19 січня 1969 р.

²¹ А. Юрченко. Назв. праця, стор. 63.

²² Історія Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 104; Очерки истории Коммунистической партии Молдавии, Кишинев, 1968, стор. 94.

Зміщення більшовицького підпілля сприяло активізації дій партизанських загонів. Так, за завданням Одеського ревкому Придністровський (Маяцький) партизанський загін при допомозі тираспольських і плосківських народних месників раптовим ударом вибив інтервентів з Тирасполя і протягом 10 днів утримував місто в своїх руках. Окупанти кинули проти партизанів значні сили. Після важких боїв 9 лютого 1919 р. захисники Тирасполя змушені були залишити місто і відійти на північ у напрямку до Балти²³.

Але ця невдача не підірвала віри трудящих у свою остаточну перемогу. Успішні операції радянських військ проти збройних сил Директорії викликали нове піднесення партизанського руху на захопленій інтервентами території. На півдні України і в Лівобережній Молдавії активно діяли тираспольські, дубоссарські, григоріопольські, малаештські та інші партизани. Так, наприкінці лютого 1919 р. українські та молдавські народні месники під керівництвом І. К. Дячишина розбили петлюрівців поблизу Бірзули. Район Кодима — Слобідка — Бірзула — Балта перебував під контролем партизанів. Наприкінці березня 1919 р. в районі станції Слобідка, що знаходилася в тилу петлюрівців, партизани вивели з ладу залізницю. Активно взаємодіючи між собою, народні месники Одещини, Херсонщини та Лівобережної Молдавії фактично блокували інтервенціоністські війська на чорноморському узбережжі. Крім того, більшовики проводили агітаційну роботу серед іноземних солдат і матросів. Певний вклад у цю справу внесли комуністи України та Молдавії. Зокрема, керівник Бессарабського бюро при Одеському обкомі партії І. Криворуков, Є. Теміш та інші молдавські комуністи, що перебували в Одесі, працювали разом з румунською групою Іноземної колегії. Ефективність більшовицької агітації в цьому районі була високо оцінена В. І. Леніним²⁴. Відчутних ударів інтервентам і білогвардійцям завдавав порівняно невеликий загін на чолі з Г. І. Котовським. За завданням Одеського ревкому він розгромив білогвардійську контррозвідку в місті. Партизанські загони півдня взаємодіяли з регулярними частинами Червоної Армії. Так, у березні — на початку квітня 1919 р. загони І. Дячишина, І. Колесника, К. Тиманюка розгромили петлюрівців у районі Слобідка — Рибиця і Дубоссари — Тирасполь. 6 квітня 1919 р. радянські війська визволили від інтервентів Одесу, а 17 квітня — Тирасполь. В. І. Ленін вважав, що до весни 1919 р. створилися сприятливі умови для визволення Бессарабії. Виступаючи 16 квітня 1919 р. на конференції залізничників Московського вузла, він підкреслив, що «...Україна, яку на короткий час захопили петлюрівці, від петлюрівців очищена вся, і червоні війська йдуть на Бессарабію»²⁵.

ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У, уряди Радянської Росії та Радянської України вжили заходів у зв'язку з очікуваним визволенням Бессарабії. Наприкінці квітня 1919 р. ЦК КП(б)У разом з бессарабським партійним комітетом створили Тимчасовий Бессарабський робітничо-селянський уряд на чолі з уродженцем Кишинєва більшовиком І. Криворуковим. О. С. Круссера відкликали з посади командира комуністичного полка, розташованого в Києві, і призначили комісаром військових, а згодом внутрішніх справ. Тимчасовий Бессарабський робітничо-селянський уряд розпочав свою діяльність 1 травня в Тирасполі. А. В. Христов став його представником при ВУЦВК та Раднаркомі України.

²³ А. А. Коренев, Н. Д. Ройтман. Участие трудящихся Молдавии в заштите завоеваний Октября, Кишинев, 1968, стор. 30.

²⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 449.

²⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 279.

В опублікованому цим урядом 8 травня 1919 р. маніфесті підкреслювалося, що вигнані з рідного краю селяни і робітники не припиняють боротьби і шикуються в нові колонії під червоними прапорами Червоної Армії Росії, України і Бессарабії.

Відповідно до затвердженого наприкінці квітня 1919 р. ЦК КП(б)У плану в Одесі і на лівому березі Дністра створювалася Особлива бессарабська армія. Сформована на початку квітня в районі станції Вапнярка з партизанських загонів колишніх хотинських повстанців 1-ша Бессарабська бригада була перейменована в Особливу бессарабську бригаду, що входила до складу 1-ї Української радянської армії і наприкінці квітня розміщувалася в районі Могилева-Подільського та Кам'яня-Подільського. Майже одночасно в Одесі сформовано Бессарабську стрілецьку дивізію (її частини розмістилися в Дубоссарах, Тирасполі, Овідіополі та інших містах), яка ввійшла до складу 3-ї Української радянської армії. В Єлисаветграді, Новоукраїнці та Балті створювалися бойові частини з бессарабських біженців, що перебували в районі Знам'янка — Бірзула — Слобідка. У Полтаві здійснювався запис добровольців з числа бессарабців-комуністів. На квітень 1919 р. в бессарабських частинах, розміщених на Україні, вже налічувалося 30 — 40 тис. чол.²⁶

1 травня 1919 р. уряди Російської Федерації і Радянської України надіслали королівському уряду Румунії ноту, в якій знову пропонували розв'язати бессарабське питання мирним шляхом. Оскільки Румунія не виконала вимог, викладених в ультиматумі, частини Червоної Армії за наказом Українського Радянського уряду перейшли у наступ на південь від Тирасполя і визволили кілька населених пунктів на правому березі Дністра. В ті дні політвідділ 3-ї Української радянської армії у відозві до трудящих Бессарабії писав, що революційні робітники і селяни України вирішили прийти на допомогу замученій сестрі — Бессарабії. Але незабаром обстановка на фронтах громадянської війни ускладнилася. Тому Червона Армія змушена була відійти на лівий берег Дністра²⁷.

На заклик партії трудящі України та лівобережних районів Молдавії вступали до лав Червоної Армії для боротьби з денікінськими полчищами. Наприклад, робітники Тирасполя прийняли таку резолюцію: «Ми, робітники міста Тирасполя, заслухавши доповідь товаришів з поточного питання, в зв'язку з станом Донського басейну вимагаємо негайної відправки на фронт». Питання про мобілізацію обговорювалося на II конференції більшовиків Бессарабії, що проходила 7 — 11 липня 1919 р. в Одесі. Для поліпшення керівництва підпільними більшовицькими організаціями на території України і Молдавії Політбюро ЦК КП(б)У створило на початку липня 1919 р. Зафронтбюро на чолі з секретарем ЦК КП(б)У С. В. Косіором²⁸.

Незважаючи на вжиті партією заходи, становище соціалістичної Вітчизни влітку 1919 р. стало дедалі загрозливішим, особливо на півдні України, де перебували 45-та, 47-ма та 58-ма радянські стрілецькі дивізії. Для кращої координації їх дій у серпні 1919 р. вони були об'єднані у Південну групу військ 12-ї армії під командуванням героя громадянської війни, уродженця Кишинева Й. Е. Якіра. Членами

²⁶ Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917 — 1920 гг., стор. 268.

²⁷ Там же, стор. 299.

²⁸ «Известия Одесского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов», 2 липня 1919 р.

Реввійськради групи було призначено Я. Б. Гамарника, В. П. Затонського, Л. Й. Картвелішвілі. Командуючим 45-ю дивізією став І. І. Гаркавий, 58-ю — І. Ф. Федько.

Бойове побратимство українського і молдавського народів у цей час особливо яскраво виявилось в 45-й стрілецькій дивізії, яка формувалася в червні 1919 р. в районі Тирасполя, Роздільної, Бірзули та Рибниці і складалася в основному з українців, молдаван та росіян. Політичну роботу серед своїх земляків проводили командири і політпрацівники дивізії українці І. І. Гаркавий, М. М. Криворучко, молдавани Г. І. Котовський, І. С. Нягу, А. В. Попа. 20 серпня 1919 р. командування дивізії одержало наказ залишити район Наддністрянщини — Одеси і відходити вглиб країни. З 1 вересня до 12 жовтня 1919 р. в умовах повного оточення вона пройшла 400-кілометровий шлях від Дністра і Одеси до Житомира через Тирасполь — Роздільну — Сквиру — Житомир — Коростишів. Розірвавши вороже кільце, Південна група військ з'єдналася з 44-ю дивізією. Під час цього славнозвісного походу було вписано багато героїчних сторінок у літопис бойового побратимства українського і молдавського народів. Славний син молдавського народу Г. І. Котовський відзначився 7 жовтня 1919 р. в боях під Бородянкою та Новою Греблею. Він брав також участь у визволенні Києва. Під час розгрому денікінців на Україні розкрився полководчеський талант уродженця Кишинева М. В. Молкочанова. В червні 1919 р. він був командуючим Сумською групою військ, а згодом — начальником штабу і помічником командуючого 8-ю армією радянських військ²⁹.

У грудні 1919 — лютому 1920 р. в боях за Глухів, Суми, Охтирку, Полтаву, Катеринослав, Олександрівськ, Нікополь, Кривий Ріг, Новий Буг, Вознесенськ, Роздільну, Одесу, Маяки, Тирасполь ще більше зміцніла дружба українського і молдавського народів.

Кавалерійська бригада під командуванням Г. І. Котовського, взаємодіючи з частинами 41-ї дивізії, 7 лютого 1920 р. визволила Одесу. Одесити свято шанують ім'я свого визволителя від білогвардійців славного сина молдавського народу Г. І. Котовського. Для ліквідації залишків денікінських і петлюрівських банд на території України і Лівобережної Молдавії уряд направив прославлені частини під командуванням О. Я. Пархоменка і Г. І. Котовського³⁰.

Внаслідок походу Червоної Армії до Дністра в 1920 р. знову створилися сприятливі умови для активізації комуністичного підпілля в Бессарабії і на Буковині. Тому ЦК КП(б)У надіслав Одеському губкому партії, політвідділам 12-ї і 14-ї армій тези про роботу в Бессарабії. Він запропонував Одеському губкому партії створити бюро по роботі в краї. Водночас проводили революційну діяльність серед трудящих Бессарабії та Буковини підпільні комуністичні організації. В розповіджуваних ними матеріалах підкреслювалася визвольна місія Червоної Армії, вказувалося, що народним масам Бессарабії і Буковини буде надано право самим вирішувати свою долю. Але новий похід міжнародного імперіалізму проти Країни Рад знову не дав змоги мирним шляхом розв'язати бессарабське питання³¹.

Мирна передишка нашої країни і на цей раз була короткою. Уже 25 квітня 1920 р. буржуазно-поміщицька Польща розпочала наступ на Україну. Україну захищали представники всіх братніх народів. На

²⁹ История 45-й Волинской Краснознаменной дивизии, т. 1. Боевой период, К., 1929, стер. 10.

³⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії Молдавії, ф. 49, оп. 20, спр. 162, арк. 1.

³¹ ПА ІІП ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 5, спр. 327, арк. 1, 8; спр. 31, арк. 176; спр. 59, арк. 207; ф. 29, оп. 1, спр. 391, арк. 11.

польський фронт було направлено й уродженців Кишинєва М. В. Молкочанова та Й. Е. Якіра. М. В. Молкочанов спочатку був начальником штабу, а потім командуючим 14-ю армією. Й. Е. Якір командував групами військ Фастівського, Золочівського і Львівського напрямків. Багато синів молдавського народу воювало в складі прославленої 45-ї дивізії, особливо Окремої кавалерійської бригади на чолі з Г. І. Котовським. Командири кавалерійських полків українець І. М. Макаренко і молдаванин І. С. Нягу полягли смертю героїв в боях за Україну і поховані в Таращі. Командир полка 45-ї дивізії молдаванин А. В. Попа загинув під час штурму Новомирополя. У складі 14-ї армії Південно-Західного фронту громив білополяків і петлюрівців на бронепоездах «Шуліка» і «Червоний селянин» уродженець молдавського села Абаклія артилерист І. Ф. Сакрієра³².

Багато інших невідомих героїв молдавського народу билися за землю України. З 1 березня до 18 жовтня 1920 р. вони разом з українськими братами та представниками інших народів Країни Рад у лавах 45-ї дивізії пройшли великий шлях боротьби і перемог — від Вапнярки до Золочева, в район Львова. Спільні бої за Таращу і Білу Церкву, Фастів і Новомирополь, Шепетівку і Броди ще більше зміцнили дружбу українського і молдавського народів. Вони брали активну участь у боротьбі за владу Рад. Так, до кінця жовтня 1920 р. лише з Одеського та Тираспольського повітів на фронт виїхали 2200 добровольців. 1000 добровольців — тираспольчан влилися до лав кавалерійської бригади Г. І. Котовського³³.

Об'єднаними зусиллями братніх народів було розгромлено й останній оплот контрреволюції — армію барона Врангеля. Операцію в Криму блискуче здійснив командуючий військами Південного фронту, випробуваний більшовик і видатний полководець, славний син молдавського народу М. В. Фрунзе. Активну участь у ліквідації військ Врангеля брала авіагрупа під командуванням уродженця Молдавії І. К. Спатареля.

Отже, до кінця 1920 р. Червона Армія завершила розгром іноземних інтервентів та внутрішньої контрреволюції в європейській частині Радянської держави. Трудящі України і Молдавії внесли значний вклад у спільну справу перемоги нашого народу в роки громадянської війни. Багато синів українського і молдавського народів стали видатними воєначальниками, талановитими полководцями. Імена кращих з них — прославлених героїв громадянської війни В. Н. Боженка, К. Є. Ворошилова, Г. І. Котовського, О. С. Круссера, О. Я. Пархоменка, В. М. Примакова, І. Ф. Федька, М. В. Фрунзе, М. О. Щорса, Й. Е. Якіра — золотими літерами вписані в історію громадянської війни.

³² Наши земляки — герои гражданской войны, стор. 63; «Український історичний журнал», 1968, № 2, стор. 102; «Советская Молдавия», 12 листопада 1972 р.

³³ История 45-й Волынской Краснознаменной дивизии, стор. 10; З. М. Иванова. Компезамы Молдавской АССР. 1920—1933 гг. Исторический очерк, Кишинев, 1970, стор. 28.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВНУТРІПАРТІЙНОЇ РОБОТИ БІЛЬШОВИКІВ В УМОВАХ РЕАКЦІЇ (1907—1910 рр.)

Л. К. ТОКАР

Протягом усієї своєї історії партія більшовиків виявляла особливу турботу про вдосконалення організаційних форм діяльності, посилення бойовості партійних організацій і кожного їх члена, зміцнення пролетарського прошарку та революційної дисципліни в партійних лавах.

Починаючи з II з'їзду РСДРП, В. І. Ленін і більшовики невтомно боролися за створення ідейно та організаційно єдиної робітничої партії, такої партії, яка, за виразом В. І. Леніна, не могла «...завагатися і проявити слабкість у рішучий момент...»¹.

І в дні наростання революційного накалу, і в момент спаду революційних битв для В. І. Леніна та більшовиків-ленінців найкращою атестацією члена партії, яка визначала справжню партійність і революційність, було неухильне дотримання ним вимог Програми і Статуту партії.

Норми внутріпартійного життя та діяльності комуністів, розроблені В. І. Леніним і розвинуті партією, пройшли серйозні випробування і цілком виправдали себе в найрізноманітніших історичних ситуаціях. Їх удосконалення на різних етапах історії являє науковий і практичний інтерес. Найменш вивчено характер побудови партії в роки реакції. Окремі її сторони в цей період досліджувалися в ряді монографій і статей². Ряд нових матеріалів було опубліковано останнім часом у нарисах історії обласних партійних організацій України. Привертають увагу багатим фактичним матеріалом та широкими узагальненнями нариси історії Київської, Харківської, Одеської, Полтавської, Миколаївської та інших обласних партійних організацій³. Безпосередньо на цю тему написана кандидатська дисертація⁴. Деяким питанням внутріпартійного життя більшовицьких організацій у роки століпінської реакції присвячена й дана стаття. Зокрема, в ній ідеться про форми діяльності й структуру партійних організацій, підготовку кадрів, дотримання принципів демократичного централізму в умовах підпілля.

В період реакції пройшли найсуворішу перевірку організаційні форми побудови партії. Вступивши в жорстоку боротьбу за марксист-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 343.

² П. Варгатюк. В. І. Ленін і Катеринославська більшовицька організація, Дніпропетровськ, 1961; В. Перекрестов. З історії боротьби більшовиків України проти ліквідаторів і одзовістів (1907—1919 рр.), К., 1961; О. Юрченко. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, К., 1970; Ф. Кретов. Борьба В. И. Ленина за сохранение и укрепление РСДРП в годы столыпинской реакции, М., 1969; П. Шморгул. Більшовики Київщини в роки століпінської реакції (1907—1910 рр.). — «УІЖ», 1958, № 4; Г. Князева. Борьба большевиков за сочетание нелегальной и легальной партийной работы в годы реакции (1907—1910 гг.), Ленинград, 1964; М. Маценко. Більшовики Донбасу в період реакції (1907—1910 рр.), Донецьк, 1962; Из истории становления и развития партии большевиков в дооктябрьский период, М., 1968; Стратегия и тактика большевиков в борьбе за диктатуру пролетариата (1903—1917 гг.), М., 1972.

³ Нариси історії Київської обласної партійної організації, К., 1967; Нариси історії Харківської обласної партійної організації, Харків, 1970; З історії Одеської партійної організації, Одеса, 1962; Нариси історії Полтавської обласної партійної організації, Харків, 1970; Нариси історії Миколаївської партійної організації (1897—1968 рр.), Одеса, 1969.

⁴ Г. Назаров. Вопросы партийного строительства в годы столыпинской реакции. Диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, М., 1959.

ську партію, проти ліквідаторів справа і «зліва», більшовики не схильні були зводити її, як це твердили троцькісти, лише до «інтелігентських суперечок». Вони ні на крок не відступали від практичного здійснення своїх програмних та організаційних принципів.

«...Створення партійних осередків в усіх галузях роботи, створення насамперед «чисто партійних, хоча б нечисленних, робітничих комітетів у кожному промисловому підприємстві», зосередження керівних функцій в руках керівників соціал-демократичного руху з середовища самих робітників»⁵, — так визначав головне організаційне завдання партії в цей період В. І. Ленін.

Одночасно зі створенням партійних комітетів відбувалася перебудова партійних організацій на новій, пролетарській основі. До цього важливу роль в організаторській і пропагандистській роботі партії відігравали інтелігенти. Тепер же нестійка частина інтелігенції втекла з неї. Малоосвічені робітники несподівано опинилися перед багатьма складними проблемами. На перших порах це викликало деяку невпевненість і спад активності пролетаріату. Та заминка була тимчасовою. Згодом хід революційної боротьби в Росії об'єктивно висунув із середовища робітничого класу видатних організаторів — вожаків революційних мас, відданих справі робітничого класу революціонерів, які стали, образно кажучи, золотим кадровим фондом партії на всіх етапах її боротьби за торжество соціалістичної революції.

Подолання спаду в діяльності партійних організацій у період реакції почало намічатися ще до V (Загальноросійської) конференції РСДРП. В ряді з них тимчасовий спад був подоланий уже наприкінці 1907 р. Так, у жовтні 1907 р. більшовики з Саратова писали в «Пролетарий», що організаційна криза, викликана втечею частини інтелігенції, тут пережита. «Робітники самі ведуть партійні справи, і балачки про «розпад» припинилися. Коли у нас стала відходити інтелігенція, тоді відчувався спад. Тепер не те: ми зміцніли й глибоко пустили коріння — нашу організацію зруйнувати не можна»⁶. Однак у переважній більшості організацій цей процес припав на початок 1908 р.

Робітники, хоч не скрізь і не відразу, розібралися, що і як треба робити, а самовідданість і щире бажання зберегти свої партійні організації, пожвавити всю роботу, вирватися із задущливих застінок реакції підводили їх до правильних рішень. Часто робітники, відірвані від центрів, позбавлені не тільки будь-якої допомоги, а й порад, керуючись власним практичним досвідом і класовим чуттям, знаходили єдино можливий і правильний вихід у боротьбі за збереження й зміцнення нелегальних партійних організацій.

Віра в можливість і необхідність знайти цей вихід охоплювала все ширші маси пролетаріату. Зміну, що відбулася в настрої робітників, дуже правильно підмітив орган одеських більшовиків — газета «Одесский рабочий». В лютому 1908 р. вона писала: «Хіба теперішній робітник той самий, що й 3—4 роки тому? Хіба на фабриках і заводах ті ж стосунки, що були тоді? Ні, все змінилося. Раніше в майстерні товариш не віриз товаришеві, робітник боявся шпигунства, доносу, не наважувався взяти в руки нелегальну листівку. Тепер же поліція безсила проникнути в майстерню. Якби уряд захотів заарештувати всіх свідомих робітників, йому довелося б саджати в тюрму цілі фабрики»⁷. Робітники твердо вірили (їх переконала в цьому реакція), що єдиним

⁵ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 17, стор. 342.

⁶ «Пролетарий», 20 жовтня 1907 р.

⁷ «Одесский рабочий», 9 лютого 1908 р.

дійовим засобом успішної боротьби революційних мас у новій обстановці можуть бути тільки нелегальні партійні організації⁸. І якщо не кожний з них наважувався (побоюючись втратити роботу й залишити сім'ю без хліба) вступити до лав РСДРП, то співчуття і підтримку партія мала масову. Згадуючи про свою роботу в Подольській організації РСДРП (Московська округа) в період реакції, старий більшовик Караваєв говорив, що тільки на фабриці Ронталлера, де він працював і де в 1907 р. вступив до партії, співчуваючих РСДРП було близько 300 чол. Співчуття виражалося в тому, що кожного 5-го і кожного 20-го числа кожний робітник відраховував певний процент на зміцнення партійної роботи.

В період найбільшого спаду партійної роботи в Тулі, навіть за свідченням охранки, «співчуваючих соціал-демократам і тих робітників, що примикали до них», налічувалося близько 400 чол.⁹⁻¹⁰. В деяких партійних організаціях, де особливо міцним було ядро свідомих робітників, чисельність партійних рядів навіть зроста. В партійній організації Коломенського заводу на початку 1907 р. налічувалося 150 членів РСДРП, а в 1908 р. вона зроста ще на 50 чол.¹¹.

Але ситуація склалася така, що самого тільки співчуття і матеріальної підтримки партії з боку робітників було вже недосить. Життя вперше і в широкому масштабі вимагало від них не тільки взяти участь у партійній роботі, а й очолити всі її ділянки.

Підготовка пролетарських кадрів стала однією з найгостріших проблем у практичній діяльності більшовиків, спрямованій на зміцнення нелегальних парторганізацій. Вона була в центрі уваги партії протягом усього періоду реакції. Та основні й найпекучіші проблеми перебудови провідних партійних організацій були завершені до початку 1909 р. В серпні 1908 р. «Пролетарий» писав, що в Петербурзькій організації процес заміщення керівних постів на всіх ділянках партійної діяльності самими робітниками наближається до завершення, що «в цьому відношенні організація за останні 8—9 місяців пережила справжню революцію і зовсім змінила зовнішній вигляд»¹². Якщо наприкінці 1907 р. в складі Петербурзького комітету (ПК) було 5 робітників, а решта — інтелігенти, то до середини 1908 р. співвідношення стало протилежним — у складі ПК залишилося тільки 4 інтелігенти¹³. Кількість працівників з числа інтелігентів різко скоротилася й у низових партійних організаціях. Повсюдно перебудовувалася сама їх основа. Це були відроджені старі й разом з тим зовсім нові партійні організації. Від колишніх вони успадкували перевірені резолюцією принципи й методи партійного будівництва, але помітно змінилися їх організаційна структура і, головне, якісний склад, що став чисто пролетарським у нових парторганізаціях. До того ж, створювалися вони самими робітниками.

Робітники Харкова в листі від 7 березня 1909 р. в Більшовицький Центр (БЦ) вказували на те, що в № 41 «Пролетария» правильно ха-

⁸ Дуже характерним щодо цього є лист до редакції «Соціал-демократа» з Ярославля. В ньому говорилося, що всі спроби робітників відстояти свої інтереси перед адміністрацією шляхом переговорів ні до чого не привели. «...Була ідея про кооператив, але не знайшла великого поширення через цілковиту безнадійність здійснити його; створити легальну профспілку не можна, спроба, зроблена навесні минулого року, закінчилася незатвердженням Статуту. Залишається єдиний шлях — нелегальна партійна організація» («Соціал-демократ», 6 травня 1909 р.).

⁹⁻¹⁰ ЦДАЖР, ф. 280, оп. 1, спр. 5113, 1910 р., арк. 16—17.

¹¹ Путь к Октябрю, стор. 323—325.

¹² «Пролетарий», 5 серпня (23 липня) 1908 р.

¹³ Там же.

рактизується стан справ в організації та умови роботи, але допускає одна неточність щодо засновників нової організації РСДРП. «Ми, група робітників, що брали безпосередню участь у роботах по створенню її, заявляємо, що наша теперішня організація — виключно справа рук робітників...»¹⁴. Більшовики наполегливо працювали над тим, щоб залучити до партії свідомих робітників. Потяг до об'єднання в нелегальній партії знову зростає. Партійні організації та групи виникають навіть там, де до того панував дух меншовицького легалізму. На противагу, наприклад, поширеному в Полтаві меншовицькому твердженню, ніби організаційної та ідейної роботи соціал-демократи тепер вести не можуть, до літа 1908 р. тут було покладено початок парторганізації¹⁵.

Завдяки героїчним зусиллям пролетаріату нелегальні партійні організації знову ставали на ноги, але тепер набагато міцніше і надійніше, бо справу політичної організації робітничий клас міцно тримав у своїх руках. «Ця перебудова партійних організацій, — писав В. І. Ленін, — на іншому, так би мовити, класовому фундаменті, звичайно, важка справа, і не без вагань судилося їй розвиватися. Але — важкий тільки перший крок, і він уже зроблений. На пряму дорогу керівництва робітничих мас передовими «інтелігентами» з самих же робітників партія вже стала»¹⁶.

Постійні удари реакції, засилка агентів і часті провали як окремих робітників, так і цілих парторганізацій змушували більшовиків шукати найнадійніші і, разом з тим, найгнучкіші і найдійовіші форми існування партійних організацій.

Виходячи з цих міркувань, ЦК РСДРП вважав допустимим з огляду на місцеві особливості, але в рамках основних принципових положень партійного Статуту, існування різних структурних побудов організацій на місцях. Цими ж обставинами пояснюється й той факт, що кожна місцева парторганізація затверджувала «власний» організаційний статут.

Відомо, що найпоширенішими були форми партійного будівництва, які існували в Московських міській та окружній організаціях. Саме вони в числі перших запропонували організаційну будову парторганізацій за районами, підрайонами та заводськими комітетами.

Але на практиці траплялися відхилення від подібної структури.

В листопаді 1909 р. представник більшовицького центру С. В. Модестов, наприклад, писав з Катеринослава: «Становище Катеринославської організації в даний момент таке: всі установи складаються виключно з робітників. Функціонують колектив, ВК* і гуртки. Поділу на райони нема, тому що члени організації надто розкидані й надто їх мало, щоб варто було заводити райони; в колективі ж представлені заводи по одному чоловіку від кожного заводу»¹⁷.

Пошуки найзручніших і найдійовіших форм партійного будівництва вимагали рухомих і чутливих статутних рамок. У ході революційної боротьби окремі статутні положення, що визначали структуру партійних організацій і форми керівництва ними, зазнавали частих змін.

Відомо, що партійні організації Москви запропонували нову форму побудови Московського комітету: в розширеному та вузькому скла-

¹⁴ «Пролетарий», 8 квітня 1909 р.

¹⁵ «Пролетарий», 7 (20) січня 1909 р.

¹⁶ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 17, стор. 4—5.

* ВК — Виконавча комісія.

¹⁷ ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 35, 1908 р., арк. 118.

ді. Крім звичайного складу МК, пропонувалося обрати для оперативної роботи ще й вузький склад в особі відповідальних організаторів районів і секретаря МК. Однак в умовах реакції було дуже проблематичною справою організувати засідання не тільки МК, а й його вузького складу. За таких обставин всю практичну роботу неминуче здійснювала нечисленна, але дуже оперативна Виконавча комісія. З цієї причини вже у вересні 1909 р. на своєму засіданні МК РСДРП приймає рішення про такі поправки до статуту:

«а) функції МК «вузького складу» доручити ВК;

б) ВК обирати «широким складом» МК у кількості 3-х осіб, котрим надати право кооптувати ще 2-х чоловік, хоч би й тих, хто не входить до складу МК»¹⁸.

З конспіративних міркувань вносяться зміни і в статuti інших парторганізацій. Так, Іваново-Вознесенська загальноміська конференція РСДРП в березні 1908 р. постановила «скоротити склад членів комітету з 13 до 9 чоловік»¹⁹.

Через часті провали Нижегородська конференція РСДРП зобов'язує міський комітет збиратися на свої засідання в половинному складі, «аби в разі арешту учасників конференції друга половина представників могла продовжити роботу в організації»²⁰.

В 1909 р. Тифліський комітет РСДРП визначає максимально допустимою кількість членів осередку не 25 чол., як було раніше, а тільки 10. І щоб звести до мінімуму можливість засилки провокаторів, партійним організаціям було запропоновано «суворо перевіряти приїжджаючих товаришів»²¹. Такі ж заходи вживаються і в партійних організаціях Москви²², Катеринослава²³ та інших міст. Партійні організації почали значно суворіше підходити до прийому в свої ряди не тільки тих, хто прибував з інших організацій, а й тих, хто тільки вступав у партію. Посилювався класовий підхід при прийомі нових членів партії. В архіві зберігся лист того періоду, адресований учневі VI класу Комісарівського технічного училища в Москві І. П. Федорову у зв'язку з його бажанням вступити до РСДРП. «Перше, ніж вступити в партію,— говорилося в листі,— треба ґрунтовно знати програму, прийняти її і бути згодним на все. Для цього потрібні знання з найрізноманітніших галузей науки, без яких нічого зробити не можна, тим більше, що ти не робітник, а інтелігент, і від тебе вимагатимуть незрівнянно більше»²⁴.

В лютому 1909 р. Тифліський міський комітет РСДРП ухвалив спеціальне рішення про те, щоб у кожний осередок приймалося не більше двох членів партії з числа учнів через нестійкість їх характерів і «несформований напрям у політичному житті». А в зв'язку з тим, що в деяких осередках 4-го району кількість членів партії з учнів доходила до 6, було запропоновано «лишок проти встановленого числа розбити по інших районах»²⁵.

¹⁸ ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 34, 1909 р., арк. 64.

¹⁹ Там же, ф. 280, оп. 1, спр. 5036, 1908 р., арк. 25 — 26.

²⁰ Там же, ф. 102, спр. 5, ч. 35, 1908 р., арк. 33.

²¹ Там же, ч. 61 А, 1909 р., арк. 119.

²² «Для вступу в тутешню організацію необхідна спеціальна явка від ПК,— говорилося в листі з Москви в Петербург І. І. Лук'янову.— З одним з районів я зв'язаний особисто приватним чином, але, оскільки цього мало, то необхідна принаймні рекомендація, відгук про мене з Петербурзької організації з печаткою» (ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 34, 1909 р., арк. 100).

²³ «Катеринослав — це місто міцних дружніх груп, які дуже не люблять прийшлих», — писав інший автор у 1910 р. (ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 15, 1909 р., арк. 140).

²⁴ ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 55, 1909 р., арк. 39.

²⁵ Там же, ч. 61 А, 1909 р., арк. 12.

Нові члени залучалися в партію головним чином з числа молодих робітників. З цією метою, наприклад, у Виборзькому районі Петербурга практикувалися спеціальні збори молоді²⁶.

Статутні особливості в побудові місцевих партійних організацій не були суб'єктивними, а визначалися вимогами революційної боротьби та конспіративної роботи в умовах реакції. Часткові ж відхилення від принципу демократичного централізму партійні організації розглядали як тимчасовий і вимушений захід. Тифліський міський комітет, наприклад, визнаючи в принципі можливість кооптації членів комітету, обумовлював, що такий захід можна допускати лише «в крайньому випадку...» і при цьому «... число кооптованих не повинне переважати $\frac{1}{3}$ числа дійсних членів»²⁷. Якщо ж виконавчі комісії або комітети без потреби зловживали цим правом, їх дії суворо засуджувалися. Так, зокрема, сталося з меншовицьким Донським комітетом: за порушення права кооптації партійна конференція винесла йому осуд²⁸.

Навіть в умовах жорстокої реакції й суворої конспірації партійні організації прагнули до максимально можливого дотримання принципів партійної демократії. Найкраще підтверджують це документи Московської окружної партійної конференції, що відбулася в 1909 р. Маючи необхідну більшість для прийняття резолюції з «Поточного моменту», запропонованої ВК, конференція відклала голосування, коли з'ясувалося, що в районах недосить чітко уявляють саму суть моменту. Конференція запропонувала ВК «вжити всіх заходів до ознайомлення всіх членів організації з різними течіями в партії з цього питання»²⁹.

При всій структурній різноманітності місцевих більшовицьких організацій їх статутні положення ніколи не суперечили вимогам § 1 Статуту партії, затвердженого III з'їздом РСДРП. Більше того, в боротьбі проти правих і «лівих» опортуністів усе більше з'ясовувалася необхідність уточнити цей параграф у тому розумінні, що членом партії насправді міг бути тільки той, хто працював у нелегальній партійній організації. Саме досвід боротьби низових партійних організацій періоду реакції дасть підставу В. І. Леніну трохи пізніше, в 1914 р., від імені ЦК заявити: «У питанні ж про визначення членства партії визнається, що тільки входження в нелегальний осередок, групу або іншу організацію (все одно, місцеву, заводську, районну організацію або с.-д. групу в легальних товариствах), тільки нелегальна робота по влаштуванню зборів, обговоренню партійних рішень, поширенню нелегальної літератури — *тільки* це враховується при визначенні членства партії»³⁰.

Незважаючи на невинні репресії, відсутність широкого робітничого руху і слабкість партійних організацій, більшовики твердо вірили в швидке подолання організаційної кризи. І це був не безпідставний оптимізм, а правильна оцінка вад і слабкостей руху. Делегати скликаної в листопаді 1908 р. конференції Центральної промислової області, наприклад, вважали, що головне зло полягало не в апатії мас, яка була, без сумніву, явищем тимчасовим, а у відсутності налагодженого партійного апарату, досвідчених партійних кадрів. «Поставте хоч скільки-небудь пристойно письмову агітацію, — вказували деле-

²⁶ Там же, ч. 58 Б, 1910 р., арк. 14.

²⁷ Там же, 1909 р., арк. 116—118.

²⁸ Там же, ч. 14, 1907 р., арк. 219.

²⁹ Годы реакции (1908—1910), М., 1925, стор. 122.

³⁰ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 25, стор. 370.

гати, — допоможіть виробленню пропагандистів та агітаторів з робітничого середовища, і партійне життя знову оживе...»³¹.

Перебудова нелегальних партійних організацій гостро поставила проблему підготовки пропагандистських кадрів. Нестача їх ставала серйозним гальмом у розвитку та зміцненні нелегальних парторганізацій на місцях. «Була б повна можливість розгорнути роботу досить широко, — писали з цього приводу представники Рогозького району Москви в БЦ, — якби були в наявності пропагандисти й агітатори... З організаторською роботою при значній свідомості й енергійності районного колективу, при потребі, можна було б справитися й одному професіоналові, але... без пропагандистів і агітаторів робота успішно йти не може»³². Ці міркування підтверджувалися іншими тривожними фактами. Так, орган Одеського комітету РСДРП — газета «Робочий» повідомляла, що, незважаючи на великий потяг робітників до партії, створена тут партійна організація деревообробників невдовзі розпалася, бо в ній нікому було роз'яснювати навіть цілі і завдання РСДРП. «Потрібні були пропагандисти. Їх не виявилось...»³³.

Завдання було тим невідкладніше, що потяг до знань робітничих мас, які позбувалися тимчасової апатії, різко зростав. У багатьох місцях усе частіше почали виникати гуртки нижчого й середнього типу. Наприкінці 1908 р., наприклад, виникли гуртки з робітників на фабриках капіталістів Морозових у Нікольському та Орехово-Зуєві³⁴. До Серпуховського районного комітету РСДРП прибули посланці робітників з Рябовської фабрики. Вони заявили, що багато їхніх товаришів бажали б організувати гурток для вивчення програми РСДРП. Але на фабриці не знайшли досвідчених людей. Тому делегація попросила порушити клопотання перед Московським окружним комітетом, щоб він швидше прислав пропагандиста³⁵. З настійним проханням виділити пропагандиста для трьох гуртків, що недавно виникли, зверталися робітники з Білої Церкви³⁶ та інших місць.

В той час партійні центри могли прислати тільки одиниці досвідчених пропагандистів. А місцевим парторганізаціям, що почали ставати на шлях широкої й активної роботи в масах, потрібні були їх сотні й тисячі. Пропагандистів з робітників могли б готувати хіба що гуртки та школи підвищеного типу. Проте й для них невістачало досвідчених керівників. Ось чому в цей період часто зустрічалися гуртки та школи, в яких у ролі пропагандиста виступав увесь колектив слухачів. «Ми влаштували школу для вироблення пропагандистів, майбутніх працівників організації, — писали з Московського району Петербурга. — Форма занять цієї школи така: обирається один товариш, якому доручається робити доповідь на певну тему... Коли він прочитає доповідь, виникають дебати, і, таким чином, доповідачеві робиться своєрідний іспит»³⁷.

В інших місцях, як наприклад, у Замоскворецькому районі Москви, створювали пропагандистські колективи по 5 — 10 чол., які потім обслуговували гуртки всіх типів, що діяли в організаціях³⁸.

Планомірніше підготовка пропагандистів була поставлена в Мос-

³¹ «Пролетарий», 7 (20) січня 1909 р.

³² ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 34, 1909 р., арк. 199 — 200.

³³ «Робочий», 1 січня 1910 р.

³⁴ ЦДАЖР, ф. 280, оп. 1, спр. 5036, 1908 р., арк. 97.

³⁵ Там же, ф. 102, спр. 5, ч. 47 Б, 1910 р., арк. 22.

³⁶ Там же, ч. 21, 1907 р., арк. 110.

³⁷ «Социал-демократ», 8 (21) серпня 1909 р.

³⁸ ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 34, 1909 р., арк. 82.

ковській окружній організації. Тут ще в середині 1908 р. затвердили «Програму для пропагандистських гуртків»³⁹. Партійним організаціям округів, від районів і до підприємств, рекомендувалося обирати з робітничого середовища найрозвинутіших товаришів у кількості 5—10 чол. і формувати з них пропагандистські гуртки. Обов'язковою умовою навчання в них мало бути бажання самого слухача. Навчання в таких школах і гуртках будувалося у вигляді доповідей і дебатів по них. Особливого значення надавалося практичній стороні навчання: кожному з слухачів пропонувалося ще до повного засвоєння програми створювати гуртки з робітників і вести в них пропагандистську роботу.

Партійні організації ставили високі вимоги до слухачів пропагандистських гуртків і шкіл. Навчання в них і майбутня пропагандистська робота вважалися високою партійною честю. Щоб стати, наприклад, слухачем серпуховського пропагандистського гуртка, необхідно було пред'явити, як мінімум, рекомендації двох членів партії, які добре знали політичну економію і програму РСДРП. Всі, хто вступав у гурток, обов'язково повинні були глибоко вивчити партійну програму і самостійно читати праці за планом навчання⁴⁰.

Долаючи великі організаційні труднощі — нестачу керівників, відсутність коштів і переслідування реакції (заняття часто проводилися під виглядом екскурсій чи гулянь), партійні організації прагнули максимально наблизити роботу гуртків до потреб своєї практичної діяльності. В гуртках, крім пропагандистів та агітаторів, готували майбутніх партійних і профспілкових діячів, організаторів жінок і молоді. В Петербурзі, наприклад, де особливого розвитку набув профспілковий рух, працювало кілька гуртків, що підготовляли профспілкових працівників⁴¹.

На ткацькій фабриці «Новая Мыза» в Московській окрузі організували підготовку пропагандистів для роботи серед жінок. Тут дуже цікаво було поставлено роботу й з молодими робітниками. Для них створили два гуртки — «Посередник» та «Інтернаціональний гурток», або, як його називали робітники, «Політичний університет». Якщо в «Посереднику» шляхом читання книжок і бесід з програми РСДРП молоді тільки ознайомлювалися з основними соціальними та економічними проблемами, то в «Інтернаціональному гуртку» вона готувалася вже до активної політичної діяльності. Молоді робітники одержували серйозніші доручення, писали реферати на задану тему (кожний слухач — не менше трьох рефератів). Найкращі з рефератів гурток пропонував використати у виступах перед робітниками⁴².

Найбільш вдалі, перевірені життям форми підготовки партійних кадрів з робітників поширювались і в інших організаціях. У № 40 «Пролетарія» було вміщено «Проект резолюції про практичний план пропаганди», в якому пропонувалися примірні питання пропагандистської діяльності, розрахованої на залучення найактивніших робітників — соціал-демократів до всіх галузей партійної діяльності⁴³.

Говорячи про величезне значення роботи, виконаної передовими робітниками для збереження нелегальної партії і розширення її впливу на революційні маси, в той же час було б неправильно применшувати роль і нечисленних, але безмежно відданих справі революції ре-

³⁹ «Пролетарій», 14 (1) листопада 1908 р.

⁴⁰ ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 34 ЛА, 1909 р., арк. 121—122.

⁴¹ Очерки истории Ленинградской организации КПСС, ч. I, 1983 — октябрь 1917 г., Ленинград, 1962, стор. 141—142.

⁴² ЦДАЖР, ф. 280, оп. 1, спр. 3064, 1907 р., арк. 42.

⁴³ «Пролетарій», 14 (1) грудня 1908 р.

волюціонерів-професіоналів. Саме завдяки їх зусиллям енергія і безстрашність робітничого класу не пропали марно, а були спрямовані на шлях відкритої і жорстокої боротьби. Їх об'єднуючу й спрямовуючу силу пролетаріат не переставав відчувати навіть у тяжких умовах реакції. Це виражалось, насамперед, у гігантській теоретичній роботі партії, в боротьбі з опортуністами, захисті її розвиткові ідей марксизму, цілеспрямованому ідейному і практичному керівництві масами, в боротьбі за зміцнення керівних центрів партії.

В цьому зв'язку необхідно зазначити, що нині на Заході робиться чимало спроб викривити погляди більшовиків і В. І. Леніна на роль інтелігенції в революційній боротьбі. Так, буржуазний соціолог Улам у книзі «Ленін і більшовики», яка вийшла в 1969 р., силкується на-в'язати читачеві думку про те, нібито В. І. Ленін відчував «емоціональну недоброзичливість» до інтелігентів⁴⁴.

Підмінюючи питання про ставлення до професіональних революціонерів з інтелігентів питанням про боротьбу більшовиків проти дрібнобуржуазного інтелігентського розбещення пролетаріату, Улам, як, власне, й інші буржуазні ідеологи, намагається посіяти у інтелігенції недовір'я до ідей більшовизму, а, значить, і до комуністичного руху на сучасному етапі. Насправді ж добре відомо, як високо цінував В. І. Ленін роль революціонерів-професіоналів, безмежно відданих справі робітничого класу. «І ніяка інша організація, крім іскрівської,— писав В. І. Ленін у передмові до збірника «За 12 років»,— не могла б у наших історичних умовах, в Росії 1900—1905 років, створити такої соціал-демократичної партії, яка тепер створена»⁴⁵.

Незважаючи на те, що V (Лондонський) з'їзд позбавив меншовиків переважаючого представництва в ЦК, його робота, як і робота інших центральних установ партії, була дуже утруднена. «ЦК,— писала Н. К. Крупська в жовтні 1907 р.,— тільки через непорозуміння вважається більшовицьким. Правда, там більшовики є переважаючою фракцією, вони несуть усі витрати по ЦК, на них лежить уся техніка (друкарні, гектографи, друкарські машинки та інші засоби розмноження текстів.— Л. Т.); $\frac{3}{4}$ тієї роботи, яка робиться, робиться більшовиками, але в більшості більшовики бувають тільки в тому випадку, коли їх підтримують поляки і, почасти, латиші. Через примиренську позицію поляків... робота ЦК страшенно паралізується...»⁴⁶.

Завдання ускладнювалося перебуванням керівників партії у закордонній еміграції. Для постійних зв'язків з партійними організаціями Росії і політичного керівництва їх роботою на місцях ЦК на своєму серпневому пленумі (1908 р.) утворив ЦК у звуженому складі, так звану «п'ятірку» (по одному представникові від більшовиків, меншовиків, поляків, латишів і бундівців)⁴⁷. Але одразу ж необхідно зауважити, що «п'ятіркою» цей орган можна було називати тільки умовно. В повному складі «Російський» ЦК так і не зміг зібратися. Постійну протидію виконанню його функцій чинили меншовики та бундівці. Практично не брав участі в діяльності звуженого складу ЦК представник від ЛСДРП. Всю поточну роботу довелося виконувати трьом більшовикам: І. П. Гольденбергу («Мешковському»), І. Ф. Дубровинському («Інокентію»), який одержав мандат від поляків, та А. Голубкову, запрошеному на пост секретаря ЦК. І все ж можна з певністю ска-

⁴⁴ А. Улам. Lenin and bolsheviks, London, 1969, стор. 165.

⁴⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 83.

⁴⁶ ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 65, 1907 р., арк. 19.

⁴⁷ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 1, М., 1970, стор. 243.

зати, що звужений склад ЦК за час своєї діяльності зумів справити помітний вплив на хід боротьби за нелегальну партію і партійність.

«У нас встановилося велике листування як із закордоном, так і з місцевими партійними організаціями,— писав А. Голубков,— до нас направлялося багато товаришів, яких треба було або переправляти за кордон, або розподіляти по різних містах, постачаючи адресами, грошима та ін.»⁴⁸.

ЦК РСДРП і особливо БЦ одночасно з налагодженням роботи звуженого ЦК в Росії не втомно дбали про розвиток безпосередніх зв'язків закордонних партійних центрів з місцевими парторганізаціями й налагодження керівництва ними. Практикувалися поїздки представників місцевих парторганізацій за кордон, систематичні відрядження членів ЦК (більшовиків), агентів ЦК і БЦ в Росію, все ширшали листування та випуск нелегальних партійних видань.

Про те, як багато робили більшовики за кордоном для зміцнення партійних зв'язків, свідчить, зокрема, лист Н. К. Крупської (тодішнього секретаря БЦ) до Карпінського та Равич у зв'язку з підготовкою видання «Рабочей газеты». Говорячи про те, що обов'язковою умовою виходу газети є найактивніша участь у ній робітників, Н. К. Крупська підкреслювала: «для цього потрібні зв'язки, зв'язки, зв'язки... Написала з цього приводу безліч листів у Росію, але треба використати рішуче всі зачіпки»⁴⁹.

Для вивчення діяльності партійних організацій ЦК широко використовував анкети, в яких у лаконічній формі пропонувалося відповісти на найважливіші питання. Цікавилися всім: як іде робота з часу з'їзду, чи проводилися конференції і які прийнято на них резолюції, чи помітне зростання рядів організації і чи ведеться робота серед селян, солдатів та ін. Нерідко анкети містили до 40 запитань⁵⁰. Таким же шляхом вивчалася думка членів партії про діяльність ЦК і БЦ, скликання чергового з'їзду і конференцій, хід виконання загальнопартійних рішень. У розв'язанні найневідкладніших питань партійного будівництва та керівництва партійними організаціями особливе місце відводилося поїздкам членів та агентів ЦК на місця. Відомо, наприклад, таке: коли напередодні виборів до III Думи в ряді організацій здобули перевагу бойкотистські настрої, в більшості з них побували члени ЦК. Зокрема, в № 3 «Известий» ЦК РСДРП про одне з таких відвідань говорилося: «В Саратові дві організації — міська та обласна. Обидві, що спочатку стояли на бойкотистській точці зору., безумовно підкорилися рішення партійної конференції про вибори до III Думи...»⁵¹. Подібне становище спостерігалося й на Уралі⁵².

Щоб ознайомитися зі станом справ на місцях, на початку 1908 р. представники ЦК відвідали ряд місцевих партійних організацій. Вони побували на Півдні, в Кримському та Донецькому союзах, на Північному та Південному Кавказі, Уралі, в Центральній області⁵³. В результаті цих відвідин відбувалася широка взаємна інформація як низових партійних організацій, так і керівних органів партії. Представники ЦК робили на місцях ґрунтовні доповіді про стан справ у партії і про завдання партійної роботи. Відомо, зокрема, що в Іваново-Вознесенську після виступу члена ЦК на загальноміській конференції РСДРП (березень 1908 р.) було прийнято резолюцію, в якій визна-

⁴⁸ «Пролетарская революция», 1928, № 9 (80), стор. 125.

⁴⁹ Там же, стор. 169.

⁵⁰ ЦДАЖР, ф. 102, спр. 5, ч. 14, 1907 р., арк. 305.

⁵¹ «Известия» ЦК РСДРП, 11 жовтня 1907 р.

⁵² Там же.

⁵³ ЦДАЖР, ф. 111, оп. 5, спр. 244, арк. 71 — 73.

валася доцільність думської діяльності фракції РСДРП на противагу раніше прийнятому бойкотистському рішенню міського партійного комітету⁵⁴.

Але ЦК і БЦ не завжди вдавалося зберегти безпосередній зв'язок з місцевими партійними організаціями. Тому в питаннях координації партійної роботи в роки реакції особливу роль відіграв опосередкований зв'язок через більшовицькі опорні пункти в Росії, якими були керівні колективи організацій Центральної області, Петербурга, Москви, Тифліса, Катеринослава, Баку та деяких інших. ЦК і БЦ надавали великого значення налагодженню їх надійної роботи, зміцнюючи керівні колективи найдосвідченішими кадрами, подаючи по можливості матеріальну допомогу. Незважаючи на цілковиту автономію місцевих парторганізацій у партійних справах, вказані вище партійні комітети виконували не тільки передаточні функції, а й були організуючим, спрямовуючим началом, особливо у випадках провалів та ослаблень зв'язаних з ними парторганізацій.

Обласне бюро Центральної промислової області об'єднувало не тільки організації 10 губерній (Владимирської, Калузької, Костромської, Московської, Нижегородської, Орловської, Рязанської, Смоленської, Тверської та Ярославської)⁵⁵, але й було практично тісно зв'язане з більшістю великих центрів Росії. Тільки за даними московської охоранки, обласне бюро в 1909 р. мало близько 40 іногородніх явок⁵⁶. Під час арештів у Твері поліція захопила й адресу для «...зносин Твері, Польщі та Півдня з Москвою: Неглинний проїзд, музичний магазин Лідії Миколаївни Лауб»⁵⁷.

Тісні зв'язки БЦ підтримував з Харковом. За його дорученням харківські соціал-демократи відновлювали контакти з іншими південними центрами. Про це, зокрема, свідчить лист секретаря Харківського комітету РСДРП в Юзівку з проханням повідомити адресу і взяти участь у спільній організації транспорту⁵⁸.

Велику організаторську роль відігравали обласні конференції РСДРП. Як правило, їм передувала серйозна підготовча робота: посилювалися зв'язки, з'ясовувався стан справ на місцях. На обласні конференції запрошувалися не тільки делегати від партійних організацій даної області, а й представники інших великих партійних центрів. Учасники конференції знайомилися з основними рішеннями ЦК і БЦ, ясніше усвідомлювали суть боротьби проти правого й «лівого» опортунізму. Як правило, після таких конференцій робота на місцях помітно пожвавлювалася. Слідом за обласною проводилися губернські та міські конференції, на яких з доповідями виступали учасники обласної конференції.

Обласні партійні центри, МК та ПК подавали місцевим партійним організаціям пряму практичну допомогу. Так, у першій половині 1908 р. Московське обласне бюро направило в Кінешму революціонерів-професіоналів В. С. Рижову, І. П. Корабльова та Н. Ф. Овчинникова, які значно краще організували там роботу⁵⁹.

Члени обласного бюро часто виїздили на місця для ознайомлення з обстановкою та подання практичної допомоги. Неодноразово в ор-

⁵⁴ Там же, ф. 280, оп. 1, спр. 5036, 1908 р., арк. 26 — 27.

⁵⁵ Там же, ф. 102, спр. 5, прод. 1, 1910 р., арк. 17.

⁵⁶ Там же, ч. 34, 1909 р., арк. 26.

⁵⁷ Там же, ф. 280, оп. 1, т. 1, спр. 5103, 1910 р., арк. 62.

⁵⁸ Там же, ф. 102, спр. 5, ч. 67, 1909 р., арк. 152.

⁵⁹ Очерки истории Ивановской организации КПСС, Иваново, 1969, стор. 256.

ганізації Центральної промислової області виїздив один з найактивніших членів обласного бюро А. С. Бубнов. «З'ясовано, — доносив агент нижньгородської охоранки, — що 6 квітня з Москви приїздив «обласник» для поповнення зв'язків з Нижегородською та Сормовською організаціями. Далі «обласник» мав намір у квітні ж відвідати Орел, Брянськ, Твер. Клички «обласника» — «Яків» і «Хімік»⁶⁰ (А. С. Бубнов. — Л. Т.).

У випадках розгрому обласних комітетів ініціативу відновлення координованих і цілеспрямованих дій обласної організації брали на себе найміцніші низові парторганізації. Так, наприклад, після провалу у вересні 1910 р. бюро Московської обласної організації РСДРП, Кінешемська організація РСДРП розповсюдила циркулярного листа про скликання в Кінешмі обласної конференції з питань роботи на місцях, організації професійних спілок, споживчих товариств та ін. «До цього циркуляру, — говорилося в донесенні жандармської агентури, — додана невелика записка, в котрій кінешемці просять тт. ярославців взяти участь у конференції і прислати двох делегатів. Із записок видно, що циркуляр послано в Нерехту, Кострому, Вичугу, Данилов»⁶¹. У зв'язку з провалом Уральського обласного комітету ЦК надав право місцевим уральським організаціям «за їх відповідальністю» організувати скликання 6-ї уральської конференції. Петербурзькому комітетові було запропоновано направити на Урал групу з чотирьох представників на чолі з членом ПК для допомоги і контролю за роботою конференції. Петербурзькому комітетові доручалося також з'ясувати причини провалу техніки в Тюмені⁶².

З наведених тут деяких фактів можна побачити, що, незважаючи на даліше посилення реакції і дезорганізаторські та підірвні дії опортуністів, справа збереження і зміцнення нелегальних партійних організацій повільно, але впевнено посувалася вперед. Всюди партійні організації розширювали зв'язки, створювали заводські й фабричні комітети⁶³. Організації значно зміцніли, нагромадили досвід.

Більше десяти разів піддавався арештам комітет Московської окружної організації РСДРП. Проте охоранці не вдалося надовго припинити діяльність низових партійних організацій округу. Напередодні Московської окружної конференції 1909 р. представники окружної організації повідомляли в «Пролетарий»: «Перед конференцією з'ясувалося, що всюди збереглися організації. Всюди йде самостійна робота... Організації пережили розгром, кризу в партії; відірвані від решти партійних осередків і центрів по року й більше, не розпалися й продовжували роботу. Потрібен був тільки поштовх згори, треба було зв'язати організації одну з одною, щоб вони прийшли в рух...»⁶⁴. Правильність цієї заяви підтверджувалася повідомленнями з підприємств Коломни, Серпуховського району та інших організацій⁶⁵.

⁶⁰ ЦДАЖР, ф. 280, оп. 1, спр. 5133, 1910 р., арк. 19.

⁶¹ Там же, спр. 5143, 1910 р., арк. 34.

⁶² Там же, ф. 102, спр. 5, ч. 51, 1909 р., арк. 80.

⁶³ Ось, наприклад, що повідомляв про це «Социал-демократ» у № 3 за 9 (22) березня 1909 р. з Таганського підрайону Москви: «В Таганському підрайоні є 15 підприємств, з 10-ма з них є зв'язки... У 8 підприємствах обрані заводські комітети, а на решті через численність партійців організовувалися заводські групи. Було зібрано підрайонні збори і обрано підрайонний комітет».

⁶⁴ «Пролетарий», 5 (18) вересня 1909 р.

⁶⁵ «Якщо число організованих було невелике, — писали з Гуся Хрустального, — так це зовсім не тому, ніби у робітників немає прагнення організуватися. Але гусівським товаришам важко самим справитися з усією роботою і швидко розвинути її. Коли, наприклад, приїхали два нових товариші, робота швидко пішла вперед, і число організованих за короткий час збільшилося майже удвоє... Вступає до організації багато нових...» («Социал-демократ», 9 (22) березня 1909 р.).

Але якраз самостійність та ініціатива робітників на місцях стала найголовнішою передумовою того, що і в такій тяжкій обстановці партія зуміла знайти в собі досить сил, щоб не тільки відстояти існуючі нелегальні партійні організації, а й, перебудувавши, значно зміцнити їх організаційно та ідейно.

Таким чином, саме життя спростувало меншовицькі вигадки про нежиттєвість нелегальних партійних організацій і, тим більше, про «невідповідність» їх інтересам робітничого руху. Організації були живі й боездатні. Вони боролися й зростали.

Увесь наступний хід подій підтверджував правильність більшовицьких принципів організаційної побудови партії в даній історичній обстановці. Важливість цих принципів полягає не тільки в найжиттєвіших і найдієздатніших формах організації, а й у їх внутрішньому змісті. Визначивши нормою для члена партії обов'язкове входження в нелегальну партійну організацію і активну роботу в ній під контролем свідомих робітників-партійців, більшовики здобули не тільки широкий і бойовий актив будівників нелегальної партії, а й найсуворіших контролерів чистоти партійних рядів. Вимога обов'язкового входження в нелегальну парторганізацію і роботи в ній в умовах третьочервненого режиму була своєрідною перевіркою на вірність справі робітничої партії, справі революції. Ця вимога ще раз довела, що тільки більшовики продовжували відстоювати інтереси революційного пролетаріату. В той же час опортуністичні елементи — меншовицькі ліквідатори, троцькісти, одзовісти, порвавши з нелегальними партійними організаціями, остаточно поставили себе поза марксистською партією.

Нелегальні більшовицькі організації, створені в період реакції, стали справжніми ватажками й керівниками мас. І в період нового революційного піднесення, і в роки Жовтня вони довели свою силу і спроможність організувати маси, йти на чолі їх на найрішучіші звершення.

З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАРОККАНСЬКОЇ КОМПАРТІЇ

В. К. ГУРА

Питання діяльності Марокканської комуністичної партії вже розглядалися в працях радянських істориків¹. Проте більшість авторів обмежували свої дослідження періодом з 1943 р. до завоювання Марокко незалежності. Виняток становлять монографії Н. С. Луцької, Я. Г. Плєсуна та О. С. Солоницького, які значною мірою присвячені історії Марокко після надання країні незалежності.

Над вивченням окремих аспектів діяльності Марокканської компартії працювали Р. М. Аваков, Л. Г. Гукасян-Гандзакеці, К. А. Гусейнов, Ю. В. Потьомкін, В. Г. Солодовников, Б. А. Шабаєв та ін.

¹ Н. С. Луцкая. Коммунистическая партия Марокко в борьбе за национальную независимость. — Краткие сообщения Института народов Азии. Арабские страны, М., 1961; її ж. Газета «Ла Насьон» — демократическое издание независимого Марокко (1958—1959). — Арабские страны. История, экономика, литература, М., 1960; її ж. Марокко вновь обретает независимость, М., 1958; її ж. Очерки новейшей истории Марокко, М., 1973; Л. П. Манасарян. Марокко в борьбе за независимость, Ереван, 1958; Я. Г. Плєсун. Державно-політичний розвиток Марокко, К., 1973; А. Р. Рискүлов. Коммунистическая партия Марокко в борьбе за национальную независимость (1946—1956 гг.), М., 1965; А. С. Солоницкий. Социально-экономическое развитие современного Марокко, М., 1965.

Деякі питання історії МКП до здобуття Марокко незалежності та в перші роки самостійного розвитку країни висвітлювалися також зарубіжними авторами². Величезний фактичний та документальний матеріал з цього питання зібрано у перекладених з іноземної мови збірниках документів³.

Метою повідомлення є висвітлення в загальних рисах основних напрямків діяльності Марокканської комуністичної партії з часу проголошення незалежності Марокко в 1956 р. до початку 70-х років. У зв'язку з тим, що з 1952 по 1973 рр. МКП⁴ перебувала на легальному становищі лише близько 5 років, авторів не вдалося знайти матеріалу про соціальний та кількісний склад партії.

Після того, як у 1956 р. марокканський народ скинув франко-іспанське колоніальне ярмо, перед країною постали складні економічні й політичні завдання. Необхідно було ліквідувати наслідки режиму протекторату, безробіття, розв'язати аграрну проблему. Досить сказати, що з 1913 по 1953 рр. у марокканських селян було вилучено в різноманітних формах і передано у власність 6 тис. європейських колоністів більше 1 млн. га землі⁵. У 1955 р. в країні не мали роботи близько 600 тис. чол.⁶.

У вересні 1956 р. Марокканська комуністична партія⁷ розробила й передала на розгляд уряду економічну та політичну програму. В соціально-економічній галузі пропонувалося «підвищити життєвий рівень промислових та сільськогосподарських робітників і покласти край експлуатації національної економіки колонізаторами і феодалами; зробити певні кроки у справі націоналізації окремих галузей народного господарства..., націоналізувати Державний банк Марокко; створити базу важкої промисловості; провести аграрну реформу в інтересах найбіднішого селянства і національної економіки». В галузі політичній — «завершити утвердження національної незалежності й територіальне об'єднання країни... Примусити французькі, іспанські та американські війська евакуюватись... Призначити новий тимчасовий уряд..., надати МКП місце в цьому уряді»; у сфері міжнародних відносин — «налагодити стосунки з країнами соціалістичного табору... Укласти особливі угоди з арабськими країнами... Відмовитися від будь-якої участі в агресивних пактах...»⁸. Проте ця програма, на прогресивне значення якої ще раз вказав у своїй резолюції пленум ЦК МКП, що відбувся 9—10 березня 1957 р. в Рабаті, була відхилена⁹.

Урядові кола * Марокко намагалися здійснити свої плани економічного та соціального розвитку країни. Перший розроблений ними план (1957—1959 рр.) було виконано лише на 52%. Національний доход на душу населення в ці роки коливався в межах 130—135 дола-

² А. Аяш. Марокко. Итог одной колонизации, М., 1958; Е. Рава. Северная Африка на пути к независимости, М., 1960.

³ Досьє изгнанника. Документы о борьбе Генерального секретаря Коммунистической партии Марокко Али Яты за отмену постановления о его изгнании, вынесенного французскими колонизаторами, М., 1959; Коммунистическая партия Марокко в борьбе за национальную независимость. Документы и материалы. 1949—1958, М., 1959.

⁴ В 1968 р. була перейменована на Партію визволення і соціалізму.

⁵ Рабочий класс и рабочее движение в странах Азии и Африки, М., 1965, стор. 175.

⁶ Ю. В. Потемкин. Экономика и политика Франции в странах Магриба, 1945—1955, М., 1960, стор. 96.

⁷ Створена в 1943 р. з розрізнених комуністичних груп.

⁸ Коммунистическая партия Марокко..., М., 1959, стор. 400—402.

⁹ Там же, стор. 447.

* Перший уряд Марокко, очолюваний представником Партії незалежності Сі Беккаї, було сформовано 7 грудня 1955 р. без участі комуністів.

рів. У 1961 р. 82,5% інженерів і техніків та 87,5% відповідальних чиновників у державних установах Марокко становили іноземці¹⁰. Другий план (1960 — 1964 рр.) також не був виконаний. Фактичний обсяг капіталовкладень у народне господарство країни становив усього 70% від запланованого. Валовий національний продукт зріс у середньому на 3,5%, замість 7%. Кількість робітників і службовців, зайнятих в обробній промисловості, щороку збільшувалася на 4 тис., замість запланованих 10 тис. чол.¹¹

Все це призвело до того, що в першій половині 60-х років 50% сільських жителів не мало роботи¹². Кількість робітників, зайнятих у гірничій промисловості, з 1961 по 1963 рр. скоротилася на 5,5 тис. чол. 20% чоловічого самодіяльного населення в 1965 р. залишалось без роботи¹³. Вартість життя зросла протягом 1963 — 1965 рр. на 15 — 20%. За таких умов у країні почало зростати невдоволення економічною політикою уряду, посилювався страйковий рух¹⁴.

Оцінюючи в цілому 8-річний період незалежного розвитку Марокко, МКП охарактеризувала його як період гострої кризи, що «порушила економіку, фінанси, соціальне і політичне життя країни». Як відзначав Генеральний секретар ЦК МКП Алі Ята, необхідно було відмовитися від цього неправильного, антинародного курсу й «стати на шлях некапіталістичного розвитку, на шлях соціалізму»¹⁵.

23 березня 1965 р. у Касабланці відбулась антиурядова демонстрація. Спрямована спочатку проти обмеження прийому молоді у вищі учбові заклади¹⁶, вона вилилась у могутній виступ проти політики правлячих кіл. До демонстрантів приєдналося близько 150 тис. трудящих. Заворушення перекинулися в Рабат, Фес, Марракеш, але, як і в Касабланці, вони були жорстоко придушені. За даними газети «Le Monde», під час розстрілів загинуло близько 400 чол.¹⁷. Сотні патріотів поліція кинула за ґрати.

Генеральний секретар ЦК МКП Алі Ята охарактеризував становище, що склалось в 1965 р., як дальше загострення в країні загальної кризи, яка «виявляється, зокрема, у зростанні цін, дорожнечі товарів першої необхідності, безробітті, розоренні десятків тисяч сімей...»¹⁸.

В цій складній політичній обстановці МКП виступила ініціатором створення широкого демократичного фронту й закликала «всіх революціонерів, прогресивних людей і патріотів об'єднатися..., створити в країні здорові політичні, економічні та соціальні інститути, подолати кризу... й спрямувати Марокко по шляху прогресу та соціальної демократії»¹⁹. У відповідь власті посилили репресії проти МКП та інших демократичних партій.

У 1965 р. у найбільших містах Марокко налічувалося 350 тис. безробітних. Третій народногосподарський план (1965 — 1967 рр.) був виконаний всього на 40%. Тяжке становище в економіці Марокко лиша-

¹⁰ Бюллетень иностранной коммерческой информации (приложение), 1964, № 11, стор. 4 — 7.

¹¹ Б. А. Шабаяев. Рабочий класс стран Магриба, М., 1968, стор. 49.

¹² Формирование рабочего класса стран Азии и Африки, М., 1971, стор. 51.

¹³ Там же, стор. 62.

¹⁴ Див. А. С. Соловьев. Социально-экономическое развитие современного Марокко, М., 1965, стор. 152—153.

¹⁵ «Правда», 31 липня 1964 р.

¹⁶ «l'Humanité», 25 березня 1965 р.

¹⁷ «l'Humanité», 31 березня 1965 р.

¹⁸ «Проблемы мира и социализма», 1966, № 2, стор. 21.

¹⁹ Там же, стор. 25 — 26.

лося і в наступні роки. «...Сільськогосподарське виробництво, — відзначав Алі Ята у 1970 р., — не може задовольнити потребу в хлібі та цукрі, техніка не знає скільки-небудь значного поліпшення, добрива застосовуються надзвичайно рідко і часто недоступні селянам-біднякам... Індустріалізація вже більше не розглядається як першочергове завдання. Гірнича промисловість не розвивається»²⁰.

Марокканські комуністи послідовно і рішуче виступають за зміцнення національної незалежності країни. Ще в жовтні 1957 р. ЦК МКП на своєму пленумі відзначив як одне з першочергових завдань необхідність добитися евакуації всіх іноземних військ — французьких, іспанських та американських, — що перебували на території Марокко²¹. МКП наполегливо бореться не тільки проти залишків колоніальної залежності, а й проти різноманітних форм неоколоніалізму. Так, коли країни — члени Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) намагалися створити «спільний єврафриканський ринок», куди б як аграрно-сировинні придатки увійшли колонії, підопічні території та економічно залежні від країн — членів ЄЕС африканські держави, МКП гнівно засудила ці неоколонізаторські підступи капіталістичних монополій²². «Якщо Єврафрика стане дійсністю, — зазначав Алі Ята, — ми будемо свідками грабування африканської сировини, що постійно зростатиме»²³.

Вірна принципам пролетарського інтернаціоналізму і братерської солідарності з народами, які борються за своє визволення від колоніальної залежності, МКП у ряді своїх документів («Повна солідарність з братерським алжирським народом», «Наш національний обов'язок — допомогти Алжіру швидше завоювати свою незалежність», «Протест політбюро Марокканської комуністичної партії», «Резолюція ЦК Марокканської комуністичної партії» та ін.)²⁴ рішуче засудила ганебну для Франції війну в Алжирі.

У своїй промові на XXII з'їзді КПРС Алі Ята підкреслив: «Ми будемо закликати наш народ і уряд ще більше зміцнювати солідарність з Алжіром, який бореться, навіть коли це приведе до безпосередньої участі у війні...»²⁵.

Засудивши англо-франко-ізраїльську агресію 1956 р. проти Єгипту, МКП у своїй декларації від 31 жовтня 1956 р. писала: «Обов'язок усіх марокканців — забезпечити єгипетському народові, жертві імперіалістичної агресії, активну підтримку»²⁶.

Чітка, реалістична політика Марокканської компартії в економічній, політичній та соціальній галузях життя країни посилювала її вплив на широкі народні маси. Це турбувало реакційні сили Марокко. 10 вересня 1959 р. уряд прийняв рішення заборонити компартію, а 9 лютого 1960 р. апеляційний суд Рабата юридично оформив заборону.

Однак це не зломило комуністів. У листі, надісланому керівництвом МКП до короля, вказувалося: «Вірні своїй священній справі, ми вважаємо за необхідне заявити Вам про нашу тверду рішучість у будь-яких умовах продовжувати... боротьбу на благо батьківщини, народу, робітничого класу, всіх трудящих»²⁷.

²⁰ «Проблемы мира и социализма», 1970, № 12, стор. 16 — 17.

²¹ Коммунистическая партия Марокко..., М., 1959, стор. 476.

²² Див. Новые формы колониализма, М., 1963, стор. 227 — 228.

²³ «Международная жизнь», 1958, № 1, стор. 48.

²⁴ Коммунистическая партия Марокко..., М., 1959, стор. 432, 474, 486, 487.

²⁵ XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет, т. 2, М., 1962, стор. 313.

²⁶ Коммунистическая партия Марокко..., М., 1959, стор. 435 — 436.

²⁷ «Проблемы мира и социализма», 1961, № 3, стор. 95.

У дні алжиро-марокканського конфлікту, розв'язаного восени 1963 р. реакційними колами Марокко, МКП неодноразово закликала до його мирного врегулювання й припинення братовбивчої війни. 25 жовтня 1963 р. власті заарештували видатних політичних діячів Марокканської компартії Алі Яту, Абдеслама Буркію та Абдаллу Лайші. Але хвиля протесту, що прокотилася по країні, змусила уряд після 72-денного ув'язнення звільнити лідерів МКП.

Марокканські комуністи неодноразово виступали з критикою імперіалізму та неоколоніалізму, які перешкоджають народам, що визволились, розвиватися по шляху національної незалежності та прогресу. У виступі на XXIII з'їзді КПРС Алі Ята засудив втручання імперіалістів у справи латино-американських та африканських країн, зокрема збройну інтервенцію проти Домініканської республіки, агресію в Конго (Леопольдвіль) та ін.²⁸

Велику увагу МКП приділяє роботі серед молоді. В 60-х роках в університетах та великих ліцеях Касабланки, Рабата, Мекнеса, Марракеша, Ель-Джадіда, Феса з ініціативи компартії були організовані молодіжні комуністичні осередки. Вони мають свої друковані органи, які широко розповсюджують серед молоді. У великих містах функціонують керовані комуністами молодіжні гуртки, які систематично проводять колоквіуми на різноманітні теми, а також організовують рухи солідарності на захист вимог молоді.

Комуністи працюють в «Організації марокканської робітничої молоді», молодіжних секціях сільськогосподарських профспілок та серед скаутів²⁹.

1 травня 1957 р. король Мохаммед V зробив офіційну заяву про надання Марокко конституції, а в серпні 1960 р. була створена конституційна рада, мета якої полягала в розробці її проекту на кінець 1962 р. Комуністична партія виступила проти такого методу розробки проекту основного закону країни. Секретар ЦК МКП М. Фархад відзначав, що народ сам повинен стати «автором своєї конституції»³⁰. Газета «Аль-Мукафіх», директором якої був Алі Ята, більшість своїх статей цього періоду присвятила питанням, пов'язаним з конституцією. Були підготовлені і надіслані всім національним організаціям і газетам листи, в яких висловлювались погляди комуністів на методи її розробки та характер. Проте королівській адміністрації шляхом референдуму, що відбувся у грудні 1962 р., вдалося добитися прийняття розробленого нею проекту конституції, в результаті чого вся вища влада в країні, як і раніше, залишилась в руках короля³¹. Демагогічний характер демократичності цієї конституції підтверджується хоча б тим фактом, що, коли 12 грудня 1962 р. керівництво МКП надіслало королю Хасану II телеграму з проханням надати можливість Марокканській компартії «легалізувати свою діяльність», уряд відповів відмовою³².

Перша конституція Марокко проіснувала недовго. Після березневої кризи 1965 р. королівські власті пообіцяли розробити нову конституцію, яка й була прийнята 1970 р. За своїм характером вона вияви-

²⁸ XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. 2, К., 1966, стор. 228.

²⁹ «Проблемы мира и социализма», 1961, № 10, стор. 85.

³⁰ «Проблемы мира и социализма», 1961, № 2, стор. 58.

³¹ Див. La constitution du Marocaine, "Confluent", Paris, січень 1963, № 27, стор. 91—92.

³² «L'Humanité», 12 грудня 1962 р.

лась подібною до попередньої»³³. Нова конституція, писав Алі Ята, «передбачає створення парламенту без справедливого представництва в ньому національних партій, не надає депутатам ніяких прав на законодавство та контроль, проголошує створення інститутів, які фактично зміцнюють абсолютизм»³⁴. У 1972 р. у Марокко була опублікована третя конституція, яка, хоч і проголошувала деякі демократичні свободи, за своїм характером виявилася близькою до двох попередніх.

У липні 1966 р. в умовах настання реакції відбувся III національний з'їзд МКП, на якому були прийняті рішення, що стосувалися перебудови роботи партії в масах, зміцнення зв'язку комуністів з народом, поновлення і згуртування партійних рядів, посилення боротьби за її легалізацію. Алі Ята писав, що III з'їзд вказав, яким способом можна зміцнити і оновити партію, щоб вона змогла успішно виконати свою історичну місію³⁵. III з'їзд рекомендував комуністам постійно перебувати в гущі народних мас, знати їх настрої, проводити пропагандистську роботу, боротися за відновлення легальності партії.

В 1968 р. МКП була перейменована в Партію визволення і соціалізму (ПВС) і вийшла на арену легальної політичної діяльності. Генеральним секретарем ЦК ПВС став Алі Ята. Зміна назви партії не змінила її марксистсько-ленінської суті. «Нова партія, — підкреслювалося в заяві ПВС від 18 липня 1968 р., — в своїй діяльності базується на наукових концепціях соціалізму... Вона солідарна з міжнародним робітничим рухом і з усіма силами, які борються за свободу, демократію, мир та соціалізм»³⁶.

На міжнародній нараді комуністичних і робітничих партій 1969 р. Алі Ята, торкаючись ролі та завдань партії в галузі внутрішньої політики Марокко, відзначав: «...Нам необхідно... організувати маси, керувати ними, спрямовувати боротьбу робітників, селян та інтелігенції, поглиблювати її революційний, політичний зміст..., вести народ до повного визволення та соціалізму»³⁷.

Партія визволення і соціалізму проіснувала в легальних умовах недовго. 19 вересня 1969 р. регіональний суд Рабата прийняв рішення про її розпуск і засудив Алі Яту до 18-місячного тюремного ув'язнення³⁸.

Змушена перейти на нелегальне становище, ПВС продовжує наполегливо боротись за згуртування всіх демократичних і прогресивних сил Марокко та розвиток країни по шляху миру і прогресу. У своїй багатогранній діяльності партія спирається на величезний досвід братніх комуністичних і робітничих партій, насамперед КПРС. «Комуністи, — зазначав Алі Ята в одному із своїх виступів, — глибоко усвідомлюють, що своїми успіхами вони значною мірою зобов'язані тому досвідові, який вони запозичили й продовжують запозичувати у славетної Комуністичної партії Радянського Союзу...»³⁹.

³³ Див. "Royaume du Maroc. Constitution 1970". Imprimerie de Fedala-Mohammedia, 1970.

³⁴ Див. «Проблемы мира и социализма», 1970, № 12, стор. 17.

³⁵ «Проблемы мира и социализма», 1968, № 3, стор. 46.

³⁶ «L'Humanité», 20 липня 1968 р.

³⁷ Международное совещание коммунистических и рабочих партий, Москва, 1969 год, Прага, 1969, стор. 680.

³⁸ «L'Humanité», 22 вересня 1969 р.

³⁹ «Проблемы мира и социализма», 1966, № 6, стор. 28.

Замітки

М. М. Меженін, М. П. Тітенко
**МАСОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ
ДОНБАСУ
[1951—1958 рр.]**

Комуністична партія виходить із положення В. І. Леніна про те, що в боротьбі за соціалізм і комунізм треба «по-справжньому вчитися господарського будівництва»¹. Виконуючи на практиці ленінську вказівку, КПРС досягла великих успіхів у цій

справі. Вона не тільки глибоко вивчала досвід керівництва радянською економікою, а й розвивала далі ленінські принципи соціалістичного господарювання. На XXIV з'їзді КПРС зазначалося: «Теоретична думка партії збагатилась новими висновками і положеннями з таких важливих проблем, як шляхи створення матеріально-технічної бази комунізму, підвищення ефективності виробництва, форми управління народним господарством...»².

Досліджуваний період відзначався значним піднесенням народногo господарства і ознаменував собою завершення побудови соціалізму в СРСР.

В той час широко розгорнулася масово-політична робота парторганізацій щодо мобілізації трудящих на дальший розвиток промислового виробництва, на створення розвиненої матеріально-технічної бази соціалізму. Про це свідчили рішення липневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, який закликав всемірно розвивати ленінські принципи колективного керівництва, липневого (1955 р.) Пленуму ЦК «Про завдання дальшого піднесення промисловості, технічного прогресу і поліпшення організації виробництва» і, особливо, матеріали XX з'їзду КПРС. Завдання економічного розвитку країни, поставлені ЦК КПРС і ЦК КП України, спрямовували агітаційно-пропагандистську діяльність парторганізацій Донбасу.

Автори окремих брошур і статей уже торкалися питань масово-політичної діяльності парторганізацій Донбасу в цей період³. Але в згаданих працях недостатньо розкривались особливості ідейно-політичної роботи парторганізацій в даний період, майже не висвітлювалося використання таких засобів ідейного впливу на маси, як бібліотеки, преса. Автори цієї замітки сконцентрували увагу переважно на тих

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 460.

² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 236.

³ В. Ф. Близнюк. Подготовка квалифицированных рабочих и инженерно-технических кадров угольной промышленности Донбасса в годы пятой пятилетки.— Сборник статей по истории рабочего класса и советской историографии, М., 1958; М. П. Тітенко. Решающее условие, Донецк, 1962; О. С. Ткаченко. Політмасова робота партійних організацій у вугільній промисловості в 1953—1958 рр.— «УІЖ», 1964, № 1.

сторонах і формах масово-політичної діяльності, які безпосередньо впливали на хід виробництва і науково-технічний прогрес.

Широка лекційна пропаганда здійснювалась лекторськими групами обкомів, міськкомів, райкомів партії, лекторами товариства «Знання». Протягом 1953—1958 рр. в Донецькій області члени товариства прочитали для трудящих 262 тис. лекцій, з них значну кількість — на економічні й науково-технічні теми. Якщо в 1953 р. у Донецькій області лекції прослухало 2 млн. чол., то в 1958 р. — вже близько 7 млн.⁴

Після липневого (1955 р.) Пленуму ЦК КПРС Донецьке і Ворошиловградське обласні відділення товариства «Знання» організували читання циклів лекцій з науково-технічних тем безпосередньо на промислових підприємствах. Так, гірнична секція Донецького відділення товариства підготувала і провела на шахтах 8 циклів лекцій⁵.

Активну діяльність розгорнули Єнакіївське і Жданівське міські відділення товариства, організувавши читання циклів лекцій з питань технічного прогресу в металургійній промисловості. Члени секцій технічних наук Краматорського відділення товариства розробили і прочитали 20 лекцій з питань економіки і техніки радянського машинобудування, зокрема на теми «Автоматизація виробничих процесів у машинобудуванні», «Силове різання металів», «Вклад новокраматорських машинобудівників у технічний прогрес СРСР» та ін.⁶

У досліджуваній період колектив Ворошиловградського паровозобудівного (нині тепловозобудівного) заводу ім. Жовтневої революції приступив до виробництва нових типів паровозів і разом з тим готувався перейти до випуску тепловозів.

Великі успіхи в галузі технічного прогресу були досягнуті металургами Донбасу. До кінця п'ятої п'ятирічки майже всі печі мали автоматизоване управління завантаженням і технологічним режимом, на трьох заводах Донецької області використовували офлюсований агломерат, у вугільній промисловості почали застосовувати нові типи вибійних механізмів та прохідницьких машин⁷.

Виконання цих та інших важливих виробничих завдань значною мірою сприяло широке розгортання пропаганди економічних і науково-технічних знань шахтними й заводськими лекторіями, які проводили численні лекції, доповіді, бесіди. В них розповідалося про шляхи підвищення виробничої культури і технічних знань робітників.

Під керівництвом парторганізацій працювали культосвітні заклади. В 1956 р. на Донеччині було 2102 клуби і палаци культури, 2829 бібліотек⁸, десятки тисяч червоних кутків. Міськкоми, райкоми партії і первинні парторганізації промислових підприємств дбали про те, щоб ці заклади стали центрами масово-політичної роботи. В клубах і будинках культури читались лекції і доповіді, проходились дискусії, диспути, конференції читачів, технічні вечори, виступи художньої самодіяльності, які пробуджували трудову активність і сприяли технічній творчості робітничого класу.

Цікаву і різноманітну роботу під керівництвом партійної організації проводив клуб шахти № 100 «Голубівка». Рада клубу тісно пов'язу-

⁴ Підраховано авторами на основі матеріалів Донецького обласного відділення товариства «Знання» за 1953—1958 рр.

⁵ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 40, спр. 11, арк. 29.

⁶ Там же, арк. 30.

⁷ Там же, спр. 1, арк. 86.

⁸ Народне господарство Української РСР в 1960 році. Статистичний щорічник, К., 1961, стор. 492.

вала всі заходи з інтересами виробництва. При клубі була створена лекторська група. До її складу входили керівники підприємств, інженерно-технічні працівники, які в 1957 р. прочитали більш як 180 лекцій на політичні, науково-технічні й виробничі теми. Великою популярністю серед робітників користувались шахтарська радіогазета, агіткультбригади, тематичні вечори. В клубі добре була поставлена пропаганда передового досвіду. Перед кіносеансами, на вечорах художньої самодіяльності виступали агітатори з бесідами про роботу шахти, дільниць, досягнення передовиків виробництва, циклічну організацію праці⁹.

В клубах і палацах культури часто відбувалися зустрічі молоді з ветеранами праці, передовиками виробництва. Так, 2 листопада 1957 р. партійний комітет Новокраматорського машинобудівного заводу ім. Леніна організував зустріч трьох поколінь будівників комунізму. На вечорі трудящі заводу зустрілися з старими більшовиками І. В. Лаппа, І. П. Ричицьким, М. К. Старигіним, О. Я. Алексеевою.

Вечір відкрив вступним словом секретар парткому заводу А. М. Станцевич. Потім виступали представники всіх поколінь. Член КПРС з 1917 р. І. В. Лаппа розповів про боротьбу за Радянську владу в м. Краматорську, діяльність міської підпільної організації більшовиків. З інтересом слухали присутні розповідь завідувачої кабінетом політичної освіти міськкому партії, члена КПРС з 1926 р. О. Я. Алексеевої про зустрічі з В. І. Леніним. Подвигам радянських людей в роки Великої Вітчизняної війни присвятив свій виступ Герой Радянського Союзу М. І. Трубіцин. Кращі комсомольці заводу заповнили своїх батьків і старших братів, що вони виправдають їх довір'я і з честю будуватимуть комунізм¹⁰.

За ініціативою партійних організацій чистяковських шахт № 3-біс та ім. Лутугіна клуби стали широко використовувати таку нову форму масово-політичної роботи серед гірників, як «телевізори», кожний випуск якого починався показом кращих людей підприємства, потім передавалися зведення про роботу дільниць і бригад, пропагувалися передовий досвід і цінні починання. В одному з номерів такої світло-звукової газети шахти «Червона зірка» тресту «Чистяковантрацит» розповідалося про передові комплексні бригади з 25-ї західної лави. Коли цей матеріал газета продемонструвала у нарядній, клубі і червоних кутках, партбюро шахти скликало нараду інженерно-технічних працівників і передовиків, на якій обговорювались переваги комплексної організації праці. Завдяки «телевізору» почин перейняли інші колективи, і на шахті стало 9 комплексних бригад¹¹.

При клубах чистяковських шахт були створені агіткультбригади, які активно впливали на хід виробництва. Так, коли затрималась доставка кріпильних матеріалів на одну із дільниць шахти ім. Лутугіна і там порушився встановлений стандарт кріплення, агіткультбригада піддала гострій критиці начальника дільниці. Партгрупа розглянула це питання на зборах, розробила конкретні заходи і втілила їх в життя. Недоліки були ліквідовані, і колектив став видобувати понад план 2—3 тис. т антрациту¹².

Агіткультбригади користувалися широкою популярністю. Послухати і подивитися їх виступи збиралися вільні від роботи гірники, інженери, службовці, багато з них приходили з сім'ями. Програми виступу агіт-

⁹ ПА ІІП ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 166, спр. 41, арк. 6.

¹⁰ «За технический прогресс», 2 листопада 1957 р.

¹¹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 40, спр. 31, арк. 24—25.

¹² Живое, творческое дело, Донецк, 1955, стор. 53—59.

культбригад були цікавими, змістовними, політично гострими. Вони піднімали настрій у людей і надихали їх на творчу працю.

Партійні організації активно підтримували всі агіткульзаходи. Чистяковський міськком Компартії України велику увагу приділяв поширенню нових форм масово-політичної роботи. Бюро міськкому обговорило досвід масово-політичної діяльності на шахті № 3-біс, а потім скликало семінар секретарів парторганізацій для вивчення і поширення цього досвіду на всіх підприємствах.

Ініціатива парторганізацій м. Чистякове була схвалена Донецьким обкомом Компартії України, бюро якого 12 квітня 1955 р. прийняло рішення «Про нові форми масово-політичної роботи на шахтах м. Чистякового». Міськкоми, райкоми, первинні партійні організації області зобов'язалися вивчити цей досвід і широко застосовувати в масово-політичній діяльності серед робітників та службовців¹³.

Виконуючи це рішення, партійні організації промислових підприємств почали активно запроваджувати нові форми політичного впливу на маси. В 1956 р. шахтні «телевізори» з'явилися на 116 вугільних підприємствах комбінату «Донецьквугілля»¹⁴.

Проявляючи постійне піклування про дальше зростання культурно-технічного рівня робітників, партійні організації Донбасу все ширше розгортали мережу бібліотек та значно поліпшували їх діяльність. Виходили з того, що без широкого залучення робітників до книжок неможливо підвищити їх загальну культуру, технічні знання, розвивати ділові якості, загартовувати ідейно.

У 1958 р. в Донбасі працювало 2829 бібліотек з книжковим фондом у 20 млн. примірників¹⁵. Рік у рік зростала кількість читачів. Працівники бібліотек допомагали їм в роботі над книгою. Завдяки цьому багато робітників перейшли від читання тільки художніх творів до вивчення соціально-економічної, технічної і наукової літератури.

Особливого значення партійні організації Донецької і Ворошиловградської областей надавали бібліотекам промислових підприємств, що здійснювали культурно-виховну роботу та пропаганду передового досвіду безпосередньо серед робітничих мас. Так, під керівництвом партійної організації значну роботу провела бібліотека Новокраматорського машинобудівного заводу, яка систематично через заводську газету, інформаційні листки розповідала про нові надходження і організовувала виставки літератури.

Проте при обговоренні роботи бібліотеки 19 травня 1953 р. на засіданні бюро Краматорського міськкому Компартії України були викриті певні недоліки. Бюро зобов'язало партком заводу поліпшити роботу бібліотек, особливу увагу звернувши на широке залучення трудящих до читання. Наприкінці 1953 р. питання про роботу бібліотеки розглядав заводський партійний комітет. Він відзначив, що рішення міськкому партії ще не стало керівництвом для колективу бібліотеки. Наприклад, в 1953 р. в бібліотеці налічувалося тільки 2700 читачів. Партком зобов'язав керівництво бібліотеки поліпшити роботу, організувати пересувні бібліотечки в цехах, відділах, гуртожитках¹⁶. Турбота партійної організації про поліпшення діяльності бібліотеки дала позитивні нас-

¹³ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 40, спр. 31, арк. 25 — 27.

¹⁴ О. С. Ткаченко. Політмасова робота партійних організацій у вугільній промисловості в 1953 — 1958 рр. — «УІЖ», 1964, № 1, стор. 48.

¹⁵ Підраховано авторами на основі даних статистичного щорічника. — Народне господарство Української РСР в 1960 р., К., 1961, стор. 488 — 489.

¹⁶ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 900, оп. 2, спр. 159, арк. 154, 155.

лідки. В 1956 р. пересувні бібліотеки видали більше 32 тис. книжок — у 3 рази більше ніж в 1951 р. Загальний книжковий фонд бібліотеки заводу збільшився із 37 тис. до 76 тис. примірників. Тільки в 1956 р. 5300 читачів бібліотеки одержали близько 115 тис. примірників соціально-політичної і наукової літератури¹⁷.

В досліджуваний період поліпшили роботу бібліотеки горлівської шахти № 19 — 20, Ворошиловградського тепловозобудівного і Костянтинівського металургійного заводів та інших підприємств. Велике значення для культурного зростання трудящих, пропаганди передового досвіду і організації навчання робітників мали читальні конференції, які проводили бібліотеки.

На початку 1958 р. цікаво пройшла така конференція в бібліотеці єнакієвської шахти ім. К. Маркса на тему «Графік циклічності — основа високої продуктивності праці». Ця конференція була добре підготовлена: в гуртожитках і червоних кутках проводилися читання книжок, статей про циклічну роботу. В бібліотеці була організована книжкова виставка «За циклічну організацію праці в кожній лаві», виготовлено плакат «За дальший технічний прогрес у вугільній промисловості». Конференцію відкрив головний інженер шахти. Потім виступили робітники, інженерно-технічні працівники¹⁸. Подібні конференції проходили на багатьох шахтах і заводах Кадіївки, Чистякового, Горлівки та інших міст.

Читальні конференції за творами літератури і мистецтва також сприяли політичному вихованню трудящих, закликали їх до активної трудової творчості. Коли в 1958 р. після зміни в червоному кутку мартенівського цеху заводу «Азовсталь» обговорювався роман В. Кочетова «Брати Єршови», майстер доменного цеху, заслужений металург УРСР Ф. Сапелкін, сталеплавильник М. Переверзев, старший горновий доменного цеху, Герой Соціалістичної Праці Чуйко, оператор стану «900» Ю. Черниш та інші робітники заявляли, що образ Дмитра надихає їх на нові трудові звершення¹⁹.

Постійна турбота партійних організацій про підвищення комуністичної свідомості й культурно-технічного рівня робітників дала добрі наслідки. На підприємстві значно збільшилась кількість передовиків і новаторів виробництва, зміцнювалась дисципліна праці, ширше розгорталось соціалістичне змагання. Це сприяло успішному виконанню державних планів і соціалістичних зобов'язань. Наприклад, у січні 1957 р. на зборах партійно-господарського активу заводу «Азовсталь» відзначалось, що в 1956 р. в порівнянні з 1955 р. виробництво чавуну зросло на 4,7%, сталі — на 10,6%, прокату — на 7%, а продуктивність праці підвищилась на 4,8%²⁰.

Таким чином, партійні організації Донбасу перетворили бібліотеки на справжні органи пропаганди комунізму, бойових помічників партії в справі мобілізації мас для боротьби за дальший розвиток соціалістичної промисловості.

В ці роки значно зросла роль преси — могутнього ідейного знаряддя Комуністичної партії — у висвітленні важливих питань соціалістичного виробництва, в організації та вихованні широких мас трудящих.

Газети «Радянська Україна», «Правда Украины», «Социалистический Донбасс», «Прапор перемоги» та інші систематично розповідали

¹⁷ «Социалистический Донбасс», 15 лютого 1957 р.

¹⁸ «Социалистический Донбасс», 9 травня 1957 р.

¹⁹ «Социалистический Донбасс», 18 листопада 1958 р.

²⁰ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 693, оп. 7, спр. 49, арк.

про роботу промисловості, успіхи новаторів і передовиків виробництва, робили їх досвід надбанням широких мас трудящих. Важливі питання виробництва, технічного прогресу, впровадження передового досвіду і навчання робітників порушували на своїх сторінках міські газети «Горняк» (м. Торез), «Приазовский рабочий» (м. Жданов), «Кадиевский рабочий» (м. Кадіївка) та інші.

На багатьох заводах, шахтах і будовах Донецького басейну під керівництвом парторганізацій виходили багатотиражки, повсюдно був організований випуск стінних газет та бойових листків.

В обласних, міських, районних і багатотиражних газетах були постійні рубрики: «Трибуна передового досвіду», «Заочна школа передового досвіду», «Говорять передовики соціалістичного змагання» та ін. На газетних шпальтах робітники та командири виробництва ділились досвідом, розповідали про шляхи піднесення виробництва. Деякі друковані органи систематично вміщували спеціальні технічні сторінки, на яких детально аналізувався досвід передовиків змагання, порушувались важливі питання технічного прогресу. Тільки в багатотиражній газеті Новокраматорського машинобудівного заводу «За технический прогресс» у 1956—1957 рр. було надруковано 26 таких сторінок²¹. Активно пропагували передовий виробничий досвід багатотиражки шахт № 1 — 2 «Гірська», ім. Мічуріна, ім. Кісельова та ін. Головну увагу вони приділяли питанням роботи шахт за графіком циклічності, ефективного використання гірничої техніки, підвищення продуктивності праці. Все це сприяло постійному виробничому успіхові підприємств.

Таким чином, за допомогою клубів та палаців культури, бібліотек, лекційної пропаганди, преси та інших форм масово-політичної роботи парторганізації Донбасу неухильно підвищували ідейно-політичний і культурно-технічний рівень робітничих мас, що позитивно впливало на їх трудову діяльність. Робітники басейну виступили ініціаторами багатьох виробничих починань: широкого впровадження графіка циклічності та дострокового освоєння проектних потужностей шахт, масового змагання за почином М. Я. Мамая і О. А. Кольчика у вугільній промисловості, масового руху виробничників за використання внутрішніх резервів, а також за поліпшення якості й зниження собівартості металургійної продукції, за зниження ваги машин і поліпшення їх якості тощо.

Виробничники Донбасу під керівництвом партійних організацій внесли гідний вклад у загальнонародну справу виконання господарських планів. Тільки в 1956—1958 рр. випуск валової продукції промисловості Донецької області зріс на 28,6%, у тому числі видобуток вугілля — на 27,5%, виплавка чавуну — на 18,3%, сталі — на 12%, виробництво електроенергії збільшилось майже в 1,5 рази²². Значних успіхів досягла промисловість Ворошиловградської області. В 1958 р. випуск промислової продукції в порівнянні з 1955 р. зріс на 36,6%, видобуток вугілля збільшився з 47,3 млн. т у 1955 р. до 61,5 млн. т у 1958 р.²³

Таким чином, у 1951—1958 рр. парторганізації Донбасу активно розгортали масово-політичну роботу серед трудящих. Це значно сприяло розвитку промисловості Донбасу.

²¹ «За технический прогресс», 15 січня 1958 р.

²² «Социалистический Донбасс», 9 січня 1959 р.

²³ «Правда Украины», 18 січня 1959 р.

О. Б. Коваленко
М. І. ПОДВОЙСЬКИЙ
У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ
АРХІВНІЙ КОМІСІЇ

Молодий Микола Подвойський мав широке коло інтересів та уподобань. З дитинства, проведеного у селі Кунашівці на Ніжинщині, він зберіг любов до української пісні,

мови, фактично забороненої царським урядом. «Обдарований юнак, який знав величезну кількість українських пісень, і скрипаль-самородок, він уже у 16—17 років стає «регентом» семінарського хору», — писав музикознавець С. Дрейден¹. Велике значення для формування світогляду Миколи Ілліча Подвойського мав чернігівський період його життя, коли він протягом 1894 — 1902 рр. навчався у духовній семінарії. Інтереси юнака, проте, були далекі від духовної кар'єри. У семінарії, де, як згадував Подвойський, «царював бунтарський дух», він познайомився з нелегальною марксистською літературою, очолив гурток, до якого входили семінаристи, учні гімназії та фельдшерської школи. У Чернігові розпочався революційний шлях М. І. Подвойського².

На першій чернігівській майвці в 1896 р. М. Подвойський з товаришами співав заборонені революційні та народні пісні. За цю любов до української пісні та культури вже у Демидівському юридичному ліцеї (в Ярославлі) він одержав кличку «Гулак» (на честь видатного українського композитора С. С. Гулака-Артемовського). Там же він заснував «Хорове малоросійське студентське товариство», члени якого у жовтневі дні 1905 р. виступали на мітингах у Демидівському ліцеї. М. І. Подвойський умів перетворити пісню на зброю, майстерно володів мистецтвом «пропаганди за допомогою пісні»³.

М. І. Подвойський був добре ознайомлений з літературою. Його улюблені автори — А. П. Чехов, М. В. Гоголь, Т. Г. Шевченко, Л. І. Глібов. У помешканні Миколи Ілліча знаходився «білігінсовий бюст» великого українського поета-демократа Т. Г. Шевченка. Цікавився М. І. Подвойський і старовинним українським мистецтвом, у себе вдома він влаштував скриньку з «вертепом», для якого його молодший товариш по семінарії Павло Тичина намалював і вирізав фігурки бурсаків з гоголівського «Вія». Через багато років видатний український поет-академік П. Г. Тичина, згадуючи ті дні, писав М. І. Подвойському: «Багато я одержав від Вас — це безсумнівно»⁴.

Любов М. І. Подвойського до української культури, інтерес до минулого українського народу і привели його до Чернігівської комісії. Дослідники відзначили участь М. І. Подвойського в роботі Архівної комісії, але лише цим й обмежилися⁵.

Перша на Україні Чернігівська архівна комісія (далі — ЧАК) була заснована восени 1896 р., та початок її діяльності приніс розчарування. Справа в тому, що тодішній чернігівський губернатор Є. К. Андрієвський силоміць залучив до участі в ЧАК представників губернської адміністрації, духовництва, купецтва, вся «робота» яких полягала у грошових внесках до каси Комісії, та й ті були не регулярними. Перші 5 років іс-

¹ Сим. Дрейден. Музыка — революции, М., 1970, стор. 430.

² И. Лейберов. Пламенный солдат революции. Н. И. Подвойский, М., 1962, стор. 5 — 6; О. И. Щусь. Революцией мобилизованный. — «УИЖ», 1970, № 2, стор. 124; Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, К., 1970, стор. 13.

³ Сим. Дрейден. Назв. праця, стор. 5, 428—429, 431—433; И. Лейберов. Назв. праця, стор. 7, 23.

⁴ М. Ю. Єфімов. Разбираючи архів. — «Дніпро», 1969, № 8, стор. 130.

⁵ М. Кибальчич. М. М. Коцюбинський в архівній комісії. — Радянське літературознавство. Наукові записки. Кн. 5 — 6, К., 1940; стор. 195, 197; В. Г. Сарбей. Вклад губернських архівних комісій в історіографію України. — Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція, К., 1965, стор. 264; «УИЖ», 1966, № 5, стор. 16—17.

нування цієї «патриціанської» установи засвідчили її повну непрацездатність⁶.

Однак на початку ХХ ст., в умовах загального демократичного піднесення у діяльності ЧАК сталися значні зміни: її очолив директор гімназії Є. М. Зеленецький, правителем справ став відомий краєзнавець П. М. Добровольський. Вони відчинили двері Комісії для вчителів, земців, літераторів. А після вступу до ЧАК М. М. Коцюбинського у її діяльності спостерігається помітна революційно-демократична течія. Передова інтелігенція прагнула перетворити ЧАК у суспільно-політичний осередок, використати її як трибуну для пропаганди демократичних ідей. Завдяки співробітництву М. М. Коцюбинського, Б. Д. Грінченка, О. О. Русова Чернігівська архівна комісія стала одним з помітних центрів національно-визвольного руху на Україні. На її засіданнях виголошувалися реферати про Г. С. Сковороду, І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, лунали вимоги вільного розвитку української мови і літератури⁷.

У цей час і вступає до ЧАК М. І. Подвойський. Щоправда, Павло Тичина згадував, що Микола Ілліч почав співробітничати у Комісії ще з 1899 року⁸, але, мабуть, неофіційно: у протоколах засідань Комісії про нього немає жодної згадки. Дійсним членом архівної Комісії М. І. Подвойський був обраний 12 вересня 1902 р. разом з М. М. Коцюбинським⁹. Однак в цей час М. І. Подвойський переїхав до Ярославля, де вступив до Демидівського юридичного ліцею. І хоч участі в засіданнях Комісії М. І. Подвойський брати не міг, зв'язків з нею він не втрачав. Протягом 1902—1903 рр. він передав ЧАК ікону місцевого письма і портрет дівчини з голубкою, який потрапив до нього з с. Смолина Остерського повіту¹⁰. Мабуть, під впливом сина і батько, сільський священик з с. Чауси, що на Стародубщині, Ілля Подвойський подарував ЧАК цінну плащаницю кінця ХVІІ ст.¹¹. На жаль, ці речі, що згодом перейшли до Чернігівського історичного музею, втрачені під час німецько-фашистської окупації міста.

1903 р. прогресивна громадськість України готувалася до відкриття у Полтаві пам'ятника І. П. Котляревському. Ця подія не могла пройти повз увагу Чернігівської архівної комісії. Її діячі організували збирання коштів на спорудження пам'ятника¹². А 29 липня того ж року на засіданні ЧАК Г. Коваленко вніс пропозицію замовити металевий вінок, обрати депутацію, скласти вітальну адресу до цієї видатної події¹³.

Саме в цей час завітав до Чернігова М. І. Подвойський. Він взяв участь у двох засіданнях ЧАК — 4 і 25 серпня 1903 р., на яких, окрім

⁶ Труды Черниговской губернской архивной комиссии (далі — Труды ЧАК), вып. 5, Чернигов, 1903, отдел I, стор. 76—77; «Киевская старина», 1898, т. 60, январь, отдел II, стор. 9—10; «Киевская старина», 1902, т. 76, февраль, отдел II, стор. 90—92; «Український археографічний збірник», т. II, К., 1927, стор. 368; П. Білик. М. М. Коцюбинський як член чернігівської архівної комісії (1902—1904 рр.). — «Архівна справа», 1929, № 11, стор. 70.

⁷ Труды ЧАК, вып. 4, Чернигов, 1902, отдел I, стор. 13. 32; вып. 5, Чернигов, 1903, отдел I, стор. 79; Отчет ЧАК за 1903 год, Чернигов, 1904, стор. 1—6; К. Коцюбинська. М. М. Коцюбинський як член Чернігівської архівної комісії. — Музей М. Коцюбинського в Чернігові. Збірник перший. До 75-річчя з дня народження М. М. Коцюбинського, Чернігів, 1939, стор. 39; М. Кибальчич. Назв. праця, стор. 207—209.

⁸ М. Ю. Єфімов. Назв. праця, стор. 132.

⁹ Труды ЧАК, вып. 5, Чернигов, 1903, отдел I, стор. 22.

¹⁰ Труды ЧАК, вып. 6, Чернигов, 1905, отдел II, стор. 26—27, 106.

¹¹ Там же, стор. 57; Отчет ЧАК за 1903 год, Чернигов, 1904, стор. 9.

¹² Чернігівський державний історичний музей — АЛ 59-247 та 250 (особистий фонд І. Л. Шрага).

¹³ Труды ЧАК, вып. 6, Чернигов, 1905, отдел I, стор. 20.

розгляду поточних справ (становище архівів у губернії, охорона пам'яток старовини та ін.), вирішувалися питання, що мали суспільно-політичне значення. 4 серпня В. В. Баршевський ознайомив присутніх з оригіналами 4 листів і 12 малюнків Т. Г. Шевченка, а 25 серпня П. М. Добровольський зачитав спогади О. І. Богуславської про її брата, видатного письменника-демократа Г. І. Успенського, який провів юнацькі роки у Чернігові¹⁴. Порядок денний цих засідань новий чернігівський губернатор О. О. Хвостов, відомий своїми реакційними поглядами, характеризував згодом, як «тенденційне обрання предметів занять». Особливе невдоволення губернатора викликала присутність на засіданнях Комісії «сторонніх осіб», серед яких були і студенти. Царському сатрапу було відомо, що учасники цих засідань надавали демократичного трактування фактам минулого, перекидали «місток» у сучасне, тавруючи антинародну політику уряду¹⁵.

На обох цих засіданнях ЧАК розглядалися також питання, пов'язані з участю Комісії у відкритті пам'ятника І. П. Котляревському у Полтаві. На засіданні 25 серпня обговорювалася вітальна адреса, після чого всі присутні, у тому числі і М. І. Подвойський, підписали її. Оригінал адреси у Полтавському літературно-меморіальному музеї І. П. Котляревського не зберігся, але текст її до нас дійшов: російською мовою він був надрукований у «Киевской старине», а український переклад знаходиться у праці М. Кибальчича. Автори адреси, а серед них був і М. М. Коцюбинський, виклали кредо ЧАК щодо вивчення української історіографії¹⁶. Крім того, цей документ яскраво засвідчив демократичний напрям діяльності ЧАК у цей період, її увагу до питання національного визволення українського народу. У даному разі він особливо цікавий ще й тому, що у виробленні його брав участь М. І. Подвойський. Ось текст цього привітання у перекладі М. Кибальчича.

«Присвятивши свою діяльність вивченню старовини і народних переказів, Чернігівська губернська вчена архівна комісія прийшла до висновку про необхідність вивчення пам'яток української художньої творчості в їх історичному зв'язку і наступності. І. П. Котляревському — одному з перших комісія повинна була віддати особливу увагу з огляду на важливу роль його в історії української літератури і самосвідомості... Твори його є яскравими ілюстраціями тодішніх суспільних відносин. Родоначалник нової української літератури і один з перших збирачів народних пісень і звичаїв, він дав поштовх для дальших робіт по вивченню нашої народності. Спорудження пам'ятника такому славетному історичному діячеві України гідне глибокої поваги всіх люблячих рідну старовину і шануючих культурні інтереси народу...»¹⁷.

Участь М. І. Подвойського у прийнятті цього документа, як і його співробітництво у ЧАК, — аж ніяк не випадкові. Це було зумовлене, з одного боку, інтересом більшовика М. І. Подвойського до питань історії та культури українського народу, до його національно-визвольного руху, а з іншого — демократичним напрямом діяльності ЧАК напередодні першої російської революції.

Після серпня 1903 р. прізвище М. І. Подвойського у журналах засідань ЧАК не згадується. Повернувшись до Ярославля, він всі сили й час віддавав революційній роботі.

¹⁴ Труды ЧАК, вып. 6, Чернигов, 1905, отдел I, стор. 24—34; отдел II, стор. 153—157.

¹⁵ Труды ЧАК, вып. 6, Чернигов, 1905, отдел I, стор. 56—58.

¹⁶ Там же, отдел I, стор. 34; «Киевская старина», 1903, т. 83, октябрь, отдел I, стор. 191—192; М. Кибальчич. Назв. праця, стор. 207; В. Г. Сарбей. Назв. праця, стор. 267.

¹⁷ М. Кибальчич. Назв. праця, стор. 207.

Що ж до Чернігівської архівної комісії, то вона зазнала гоніння з боку губернатора О. О. Хвостова. Звинувативши Комісію у крамолі, він добився того, що її передові діячі на чолі з М. М. Коцюбинським у березні 1904 р. вийшли із складу ЧАК або були виключені з числа її членів¹⁸. І пройшло чимало часу, перш ніж Чернігівській архівній комісії вдалося відновити свою діяльність.

¹⁸ Труды ЧАК, вып. 6, Чернигов, 1905, отдел I, стор. 61; П. Білик. Назв. праця, стор. 70—71; М. Кибальчич. Назв. праця, стор. 210—211; К. Коцюбинська, Назв. праця, стор. 40—42.

М. І. Дізанова
БРИГАДИРСЬКИЙ РУХ
ЯК ФОРМА ПІДВИЩЕННЯ
ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ
БОЛГАРСЬКОЇ МОЛОДІ

В. І. Ленін, висуваючи в перші післяжовтневі роки лозунг діловості, практичності, організованості на виробництві, в той же час наголошував на необхідності вивчення й узагальнення шляхів і методів під-

вищення трудової активності трудящих¹.

Виховання у молоді творчого ставлення до праці набуває особливого значення у зв'язку з її діяльністю у сфері матеріального виробництва. В процесі становлення нових виробничих відносин молодь НРБ активно включилася в будівництво соціалізму, у трудову й суспільно-політичну діяльність.

Після встановлення народної влади Компартія та уряд Болгарії докладно зусилися для залучення юнаків та дівчат до соціалістичного будівництва, вважали це важливою справою, умовою комуністичного виховання.

Болгарська молодь з ентузіазмом сприйняла завдання, поставлені перед нею партією на господарському фронті. Виразом цього став рух молодіжних будівельних бригад, який у Болгарії відомий під назвою бригадирський.

На VI розширеному пленумі ЦК Робітничої опілки молоді 21 січня 1947 р. були прийняті спеціальні рішення про «участь молоді у будівництві країни». В них, зокрема, відзначалося, що головним завданням, яке стоїть перед молоддю республіки, є активна участь у будівництві нового, соціалістичного суспільства шляхом залучення її у виробничі бригади на підприємствах та національні місцеві будівельні бригади. Крім того, пленум закликав до того, щоб молодіжний бригадирський рух став «масовою школою виховання й перевиховання юнаків та дівчат країни»².

Спочатку бригадирський рух був стихійною формою згуртування молоді. Сотні тисяч юнаків та дівчат, працюючи, в основному вручну, на важливих народногосподарських об'єктах країни, проходили школу мужності і колективного життя. Молодь Болгарії назавжди зв'язала своє ім'я з такими будовами, як Прохід республіки (Хайнобас), місто молодості — Димитровград, залізниці Перник — Волюяк, Ловеч — Троян, греблі ім. Г. Димитрова та А. Стамболійського та ін.

Практично бригадирський рух був і є однією з яскравих форм вкладу молоді у будівництво соціалізму в Болгарії. Вождь болгарського народу Г. Димитров ще в період зародження бригадирського руху

¹ Див. В. І. Ленін. ПСС, т. 36, стор. 159, 203, 204, т. 37, стор. 405, 444, 466.

² ЦПА БКП, ф. 52, оп. 3, спр. 14, арк. 860.

зміг побачити в ньому важливий фактор будівництва соціалізму в НРБ, підкреслював, що його потрібно оцінювати «...як велику й дуже цінну для майбутнього болгарського народу молодіжну школу»³.

Перша в Болгарії молодіжна бригада ім. Г. Димитрова, куди ввійшло 2075 комсомольців, була створена 5 серпня 1946 р.⁴ Через рік кількість її членів зросла до 77 тис. чол. На багатьох промислових і будівельних об'єктах з'явилися сотні місцевих комсомольських бригад. Про це свідчать такі дані:⁵

Рік	Кількість учасників	Рік	Кількість учасників
1946	2 075	1964	352 788
1947	77 000	1965	403 618
1948	255 181	1966	452 171
1949	152 000	1967	353 000
1950	15 000	1968	398 000

У своєму розвитку бригадирський рух пройшов два етапи: перший охоплює період з 1946 по 1950 рр., другий — (після тривалої перерви) з 1964 р. й до цього часу. Принципової різниці між цими рухами немає, проте вони відрізняються один від одного. Якщо під час першого періоду в бригадирському русі брала участь вся молодь Болгарії, то в другому, — в основному, учні шкіл і студентство. Протягом першого періоду головною була робота, спрямована на вироблення навичок праці нового, соціалістичного типу й згуртування молоді у трудовому процесі. Цей рух допомагав будівничим соціалізму виробити нову орієнтацію у ставленні до праці. Про значення робіт, виконаних молоддю, можна судити хоча б з того, що завдяки її зусиллям лише в 1946 — 1950 рр. загальна вартість виконаних робіт перевищила 4 млрд. 600 млн. левів, а економія коштів для народного господарства становила 1,5 млрд. левів⁶ (за тогочасним курсом). Як перший, так і другий періоди будуть вписані золотими літерами в історію Димитровської Комуністичної Спілки молоді⁷.

Своєю самодіяльною і чіткою організацією праці, побутом, виховною роботою бригадирський рух сприяв і сприяє вихованню у молоді почуття колективізму, виробленню навичок, вимог і спільних дій нового типу, соціальної відповідальності тощо. Г. Димитров вважав, що бригадирський рух змінює психологію трудящих і є «кузнею дійсної дружби чесних і твердих характерів, які визволилися з-під впливу гнилої і капіталізму, відданих патріотів і стійких борців за благоденство і щасливе майбутнє болгарського народу»⁸.

Рішення квітневого (1956 р.) Пленуму ЦК БКП мали велике значення. Їх історична роль полягає у тому, що вони створили умови для всебічного розвитку ініціативи широких народних мас і особливо молоді, їх участі в суспільно-політичному і культурному житті⁹.

³ Г. Димитров. Съч., т. 13, стор. 283.

⁴ История на младежкото революционно движение в България, София, 1971, стор. 477.

⁵ За даними ЦК ДКСМ.

⁶ ЦПА на БКП, ф. 254, оп. 2, спр. 18, арк. 48.

⁷ Див. Димитър Трифонов. Ковачница на честни и твърди характери, София, 1968.

⁸ Г. Димитров. Съч., т. 13, стор. 293.

⁹ Див. Ганчо Тодоров. Историческото значение на Априлския пленум на ЦК на БКП за повишаване ръководната роля на партията, София, 1964, стор. 197.

«Найбільші будови соціалізму,— зазначено в рішенні грудневого (1967 р.) Пленуму ЦК БКП, — безпосередньо зв'язані з ім'ям і справами комсомолу і молоді»¹⁰. Він підкреслив важливість дальшого розвитку й поглиблення бригадирського руху, який вже утвердився як самобутня форма трудового й інтернаціонального виховання молоді, як зразок комсомольського самоуправління. Почавши свій шлях із двохтисячного загону, цей рух став могутньою силою революційного перетворення країни. Зараз в інтернаціональній молодіжній будівельній бригаді ім. Г. Димитрова болгарський досвід вивчають представники 30 країн Європи, Азії, Африки і Латинської Америки. Щорічно у складі бригад перебуває близько 400 юнаків і дівчат з інших країн¹¹.

Піклуючись про всебічний розвиток соціальної і політичної ініціативи молоді, БКП постійно доручає Димитровському комсомолу виконання завдань всенародного масштабу. В минулій п'ятирічці комсомол Болгарії брав шефство над 2100 народногосподарськими об'єктами, електрокарним та електротельферним виробництвом, радіоелектронікою й машинобудуванням.

За роки п'ятої п'ятирічки 2,8 млн. болгарських юнаків та дівчат — старшокласників, студентів, службовців у бригадирських загонах пройшли школу колективізму, відповідальності за доручену справу, набули організаторських навичок й уміння господарювати, обсяг виконаних робіт становив 60 млн. левів¹². Якщо в 1967 р. у добровільних бригадах брало участь 353 тис. чол., то в 1968 — 1971 рр. усіма формами руху було охоплено 1 млн. 650 тис. юнаків і дівчат¹³. Цим повністю підтверджуються висновки класиків марксизму-ленінізму про те, що соціальна активність трудящих безперервно зростає в умовах соціалізму, що народжується нове ставлення до суспільної праці. Лозунг першої національної бригади «Ми будуємо дорогу — дорога будує нас» — це суть самого руху. Сама соціальна атмосфера національних будівельних об'єктів, де працюють добровільні молодіжні бригади, сприяє формуванню високих моральних якостей, розумінню суспільних інтересів.

Рішення Політбюро ЦК БКП від 10 червня 1970 р. дало новий поштовх розвитку бригадирського руху, поліпшенню його змісту. Враховуючи ті зміни, що сталися в економіці НРБ, партія вважає за доцільне направляти молодих ентузіастів не тільки на найбільші новобудови країни, а й на будівництво шляхів, у лісове господарство, на археологічні розкопки і в геологічні розвідки¹⁴.

Димитровський комсомол шефствує над найважливішими національними новобудовами країни — комплексом содових заводів у Девні, спорудженням першої на Балканах атомної електростанції в районі м. Козлодуй, енергетичного комплексу у Бобов Дол, будівництвом й розширенням таких промислових гігантів, як нафтохімічний комбінат у Бургасі, металургійний завод у Кремиковцях, будівництвом матеріальної бази студентського містечка в Софії. 30 тис. молодих робітників і спеціалістів становлять бойове ядро цих колективів, показують зразки ударної праці¹⁵.

¹⁰ Текущ архив (далі — ТА) на ЦК на БКП. Матеріали на Декемврийския пленум.

¹¹ ТА на ЦК на ДКСМ. Протокол № 21, рішення № 4 від 25 червня 1969 р., стор. 5.

¹² «Народна младеж», № 220 від 19 вересня 1971 р.

¹³ ТА на ЦК на ДКСМ. Матеріали XII з'їзду ДКСМ, 1972, стор. 23.

¹⁴ ТА на ЦК на БКП. Протокол № 351 від 10 червня 1970 р.

¹⁵ БКП — організатор і р'ководител на изграждане на развито социалистическо общество в НРБ, София, 1971, стор. 26.

Праця в соціалістичній Болгарії стала вищим критерієм соціальної діяльності й цінності людини. У спільній праці з робітниками й селянами відбувається становлення характеру молодого людини, різнобічний розвиток її здібностей і обдарування, формується комуністична мораль, ідейні переконання перетворюються у конкретні діла, трудові подвиги в ім'я процвітання Народної Республіки Болгарії і всієї соціалістичної співдружності в цілому.

За вклад у розвиток бригадирського молодіжного руху в роки будівництва соціалістичної Батьківщини Комуністична Спілка молоді Болгарії в 1971 р. була нагороджена орденом Георгія Димитрова.

X з'їзд БКП, що відбувся у квітні 1971 р., високо оцінив діяльність Димитровського комсомолу і всієї болгарської молоді. «Сьогодні не можна собі уявити, — говорив у Звітній доповіді Перший секретар ЦК БКП Т. Живков, — будь-яку галузь суспільно-політичного життя країни без участі й творчості нашої молоді»¹⁶.

Натхненна рішеннями з'їзду, ідеями Програми партії, болгарська молодь вносить гідний вклад у розвиток економіки й науково-технічної революції країни, перетворює ідеї партії у справу великого політичного значення.

¹⁶ Т. Живков. Отчетен доклад на ЦК на БКП пред X конгрес, София, 1971, стор. 112

В. В. Зайцев
ПРОБЛЕМА
ЕГЕЙСЬКИХ ОСТРОВІВ
У 1912—1913 рр.

Одним із складних питань міжнародної політики, породжених італо-турецькою і першою Балканською війнами 1911 — 1913 рр., була проблема Егейських островів, окупова-

них Італією і Грецією. Обидві держави не хотіли повертати захоплені острови туркам.

Егейські острови через їх надзвичайно важливе стратегічне значення привертали увагу великих держав, а тому питання про їх долю було включено до порядку денного Лондонської конференції послів¹. Але в Лондоні внаслідок постійних незгод між Троїстим союзом і Троїстою угодою та у зв'язку з ускладненням порядку денного конференції поточними справами, проблему Егейських островів вирішити не вдалося. Боротьба за сфери впливу на Егейських островах стала складовою частиною міжімперіалістичних протиріч. Греція і Туреччина були всього лиш заінтересованими сторонами і їх безпосередні цілі відходили на задній план.

Проблему островів уряди великих держав розглядали по-різному. Англія вже давно цікавилася архіпелагом. Британський міністр закордонних справ сер Едуард Грей повідомив російського посла графа О. К. Бенкендорфа в листопаді 1912 р., що Греція може бути підтримана лише в тому випадку, коли вона гарантуватиме вільний прохід через протоки². В той же час Лондон виступав за передачу всіх островів Егейського моря Греції, сподіваючись у майбутньому використати їх у сво-

¹ British Documents on the Origins of the War (далі — В. D.), 1898—1914, vol. IX (II), London, 1933, № 293.

² Архів зовнішньої політики Росії (далі — АЗПР), ф. Політархів, 1912 р., спр. 3700, арк. 78.

їх інтересах. Грей висунув тезу, що ні один з островів не може перейти під владу жодної великої держави³.

Англія і Франція вимагали від Італії піти з Додеканез. У бесідах з італійським послом Грей підкреслював, що Італія повинна утриматися від їх анексії⁴.

Міністр закордонних справ Росії С. Д. Сазонов, боячись, що в разі зміни політичної орієнтації Греції у протоках міг встановитися німецький контроль, наполягав на поверненні 4 островів (Лемнос, Імборг, Самофракія, Тенедос), що знаходилися біля Дарданелл, Туреччині. Відносно інших островів Егейського моря Сазонов погоджувався з англо-французькою пропозицією про передачу їх Греції⁵. Німеччина, дбаючи про власні інтереси, також вимагала повернути найважливіші острови Туреччині⁶.

Греція доклала всіх зусиль, щоб одержати санкцію великих держав на острови. Грецький прем'єр-міністр Є. Венізелос заявляв, що його уряд погодиться з будь-якими пропозиціями щодо майбутнього Егейських островів, лише б їх визнали грецькими. У розмові з заступником Грея А. Нікольсоном він сказав, що вирішення долі островів не на користь Греції може ускладнити становище афінського уряду й примусити його змінити орієнтацію⁷. На Лондонській конференції після англійці відстоювали інтереси Греції, проте можливість автономізації островів обходили мовчанням, побоюючись, що це посилить серед їх населення прагнення возз'єднатися з Грецією, як це сталося з островом Крит⁸.

Щодо Додеканез, то британський уряд продовжував наполягати на припиненні їх окупації. Але вже на початку 1913 р. Грей висловив думку про те, що італійська окупація триває через невиконання Туреччиною умов Лозаннської мирної угоди й може перетворитися в оренду на 999 років⁹. Побоюючись, що конференція зайде у безвихідь, Грей запропонував відкласти вирішення проблеми островів на інший час¹⁰.

У квітні 1913 р. під час обговорення питання про південний кордон Албанії Грей порадив Венізелосу передати їй Північний Епір, обіцяючи за це грекам Егейські острови, крім Імброса, Тенедоса і Тасоса. Одночасно Грей висловився за повернення Додеканезського архіпелагу Туреччині¹¹.

Почалася тривала дискусія. Посол Італії у Лондоні маркіз Імперіалі доводив, що виведення італійських військ з островів буде можливе в майбутньому, коли Порта введе свої війська з Триполітанії і Киренаїки¹².

Розуміючи, що пропозиція Грея не підтримана великими державами, Англія вирішила на деякий час відкласти цю справу, щоб шляхом неофіційних переговорів підготувати її прийняття¹³. Дипломатичні й

³ W. Miller. The Ottoman Empire and its Successors, 1801—1927, Cambridge, 1936, стор. 510.

⁴ АЗПР, ф. Політархів, 1913 р., спр. 3701, арк. 58.

⁵ АЗПР, ф. Канцелярія, 1913 р., спр. 160, арк. 24.

⁶ Там же, спр. 55, арк. 3 (Докладніше про німецьку політику щодо островів див.: А. С. Аветян. Германский империализм на Ближнем Востоке, М., 1966, стор. 46—53).

⁷ АЗПР, ф. Політархів, 1913., спр. 3702, арк. 75, 97.

⁸ Там же, спр. 3709, арк. 59.

⁹ E. Grey of Fallodon. Twenty five years, 1892—1915, vol. I, London, 1925, стор. 261—262.

¹⁰ АЗПР, ф. Політархів, 1913 р., спр. 3703, арк. 19.

¹¹ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871—1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amts, Bd. 34 (II), Berlin, 1926, № 14218.

¹² АЗПР, ф. Канцелярія, 1913 р., спр. 28, арк. 370.

¹³ Там же, спр. 26, арк. 245.

військово-морські кола Лондона провели серію приватних зустрічей з представниками заінтересованих країн, переконуючи їх у доцільності британського проекту¹⁴.

Побачивши, що проблему островів з допомогою великих держав не вирішити, Греція вступила в безпосередні переговори з Туреччиною. Але Османська імперія почала відстоювати свої права на ряд стратегічно важливих островів і тому переговори зірвалися¹⁵. Греко-турецькі відносини загострилися до краю.

Звістку про можливість воєнного конфлікту між Туреччиною і Грецією Англія зустріла спокійно. Британські офіційні кола висунули тезу про невтручання у можливу війну¹⁶. Грей запропонував виробити основу колективного демаршу в Константинополі, але додав, що виступити з ним на початку військових дій недоцільно¹⁷. В цей же час у Туреччині активізувала свою діяльність англійська військово-морська місія адмірала Лімнуса, а британські військові концерни посилили постачання зброї турецьким військам¹⁸. Аналогічною була політика й щодо Греції. Влітку 1913 р. грецький уряд поновив контракти з французькою військовою і британською військово-морською місіями, а фірми «Максим» і «Шнайдер-Крезе» збільшили постачання зброї та іншого спорядження¹⁹.

В грудні 1913 р. великі держави повернулися до обговорення проблеми островів. Грей запропонував передати Греції весь архіпелаг, крім островів Імброс і Тенедос, а Додеканез повернути Туреччині при умові його демілітаризації і автономізації²⁰. Італія погодилася з цим проектом, але під різними приводами продовжувала відкладати евакуацію своїх військ.

Німеччина виступила за безпосередні греко-турецькі переговори, сподіваючись зблизити ці країни між собою і Троїстим союзом²¹. Та ворожнеча між Грецією і Туреччиною була настільки сильною, що німецька ініціатива зазнала невдачі.

Англія продовжувала проводити двоїсту політику — з одного боку пропонувала передати острови Греції, а з другого — докладала всіх зусиль для реорганізації й зміцнення флоту Османської імперії.

В той же час російський морський агент у Туреччині капітан 2-го рангу Щеглов доповідав, що англійська фірма «Армстронг» продала Порті лінкор «Ріо-де-Жанейро», який будувався для Бразилії. Гроші турецький уряд одержав у французькому банку «Пер'є»²². Аналізуючи зигзаги британської зовнішньої політики, Щеглов передбачав тривалий характер боротьби за острови.

Так воно й сталося. Проблема Егейських островів не була розв'язана до початку першої світової війни. Імперіалістичні протиріччя між великими державами та між безпосередньо заінтересованими країнами — Грецією і Туреччиною завадили цьому.

¹⁴ В. D., vol. X (I), № 155.

¹⁵ АЗПР, ф. Канцелярія, 1913 р., спр. 155, арк. 200; В. D. vol. X (I), № 165.

¹⁶ "The Times", 18 квітня 1913 р.

¹⁷ АЗПР, ф. Канцелярія, 1913 р., спр. 26, арк. 218—219; ф. Політархів, 1913 р., спр. 3706, арк. 20.

¹⁸ А. С. Силян. Морская политика Турции накануне первой мировой войны и Россия (1908—1914 гг.). — Колоннальная политика и национально-освободительное движение. (Из новой и новейшей истории Балкан, Ближнего и Среднего Востока). Кишинев, 1965, стор. 256.

¹⁹ ЦДВБІА, ф. 2000-с, оп. 1, спр. 103, арк. 1.

²⁰ В. D., vol. X (I), № 91.

²¹ АЗПР, ф. Канцелярія, 1913 р., спр. 26, арк. 245—246.

²² ЦДА ВМФ СРСР, ф. 418, оп. 1, спр. 4245, арк. 22, 23.

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

ІДЕЇ ІЛЛІЧА ЗАВЖДИ З НАМИ

П'ятдесят років минуло з того скорботного дня, коли перестало битися серце засновника Комуністичної партії Радянського Союзу, творця першої в світі соціалістичної держави, вождя трудящих Росії і міжнародного робітничого класу, геніального мислителя і революціонера — Володимира Ілліча Леніна. Його життя без останку було віддане справі боротьби за щастя трудового народу.

Більше п'ятдесяти років веде Комуністична партія радянський народ по шляху, вказаному Леніним. Безсмертні ідеї ленінізму освітлюють шлях боротьби трудящих Країни Рад за побудову комуністичного суспільства, справляють могутній вплив на весь хід світової історії, запалюють трудящих усього світу на боротьбу проти капіталістичного гніту, за будівництво нового, вільного життя, за мир і дружбу між народами. Ім'я Леніна у всіх куточках планети звучить як полум'яний заклик до боротьби з гнітом, безправ'ям, експлуатацією, як символ бойової єдності, як запорука перемоги в історичній битві за торжество комуністичних ідей.

В 1924 р. у дні всенародного трауру народи нашої багатонаціональної Батьківщини висловили почуття беззавітної любові до свого вождя і віри в справу побудови комуністичного суспільства. Звідусіль на адресу Центрального Комітету партії, з'їзду Рад, Похоронної комісії, Н. К. Крупської надходили телеграми і листи. Тепер ці документи належать історії. Вони глибоко передають велику народну скорботу і, разом з тим, свідчать про революційну мужність, ленінську міцність духу, впевненість радянських людей у звершенні тих величних накреслень, які залишив партії і народу Ленін.

Трудящі України, як і всієї Країни Рад, у дні всенародного трауру писали рідній Комуністичній партії, Радянському урядові, якою тяжкою втратою є для них смерть Володимира Ілліча. В цих документах відбита сила і краса почуттів трудящих до свого народного вождя, турбота про єдність партії, дисципліну, організованість, згуртованість партійних рядів і всіх трудящих навколо Центрального Комітету. Кожен з документів, що наводяться нижче, читається як клятва вождю довести розпочату ним справу до кінця. За кожним рядком стоять великі громадські почуття гніву до класових ворогів, великого трудового пориву, потяг у партію, комсомол. У ті дні це було найвищим виявом радянського патріотизму, прагненням побудувати нове, комуністичне суспільство, в ім'я якого жив і боровся Ілліч.

Нижче подається лише невелика частина документів про прощання українського народу з вождем. Минуло півстоліття, але вони, ці документи, читаються з хвилюванням. Ідеї Леніна живуть, вони дедалі глибше проникають у серця людей, які прагнуть до світлого майбутнього, до комунізму.

В. П. БУЛКІНА, І. Л. КОМАРОВА

**ВІДОЗВА ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
РОСІЙСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (більшовиків)
«ДО ПАРТІЇ. ДО ВСІХ ТРУДЯЩИХ»**

22 січня 1924 р.

21 січня закінчив свій життєвий шлях товариш Ленін.

Померла людина, яка заснувала нашу ставлеву партію, будувала її із року в рік, вела її під ударами царизму, навчала і загартовувала її у запеклій боротьбі із зрадниками робітничого класу, з половинчатими, хиткими, з перебіжчиками. Померла людина, під керівництвом якої незламні лави більшовиків билися у 1905 році, відступали в часи реакції, знову наступали, були в перших лавах борців проти самодержавства, зуміли розбити, викрити, повалити ідейне панування меншовиків і есерів. Померла людина, під бойовим проводом якої наша партія, окутана пороховим димом, владною рукою піднесла червоний прапор Жовтня по всій країні, змела опір ворогів, утвердила міцно панування трудящих у колишній царській Росії. Помер засновник Комуністичного Інтернаціоналу, вождь світового комунізму, любов і гордість міжнародного пролетаріату, прапор пригнобленого Сходу, проводир робітничої диктатури в Росії.

Ніколи ще після Маркса історія великого визвольного руху пролетаріату не висувала такої гігантської постаті, як наш покійний вождь, учитель, друг. Все, що є в пролетаріаті дійсно великого і героїчного — безстрашний розум, залізна, незламна, наполеглива, всепермагаюча воля, священна ненависть, смертельна ненависть до рабства і гноблення, революційна пристрасть, що рухає горами, безмежна віра в творчі сили мас, величезний організаційний геній, — все це знайшло своє чудове втілення в Леніні, ім'я якого стало символом нового світу від заходу до сходу, від півдня до півночі.

Ленін умів, як ніхто, бачити і велике і мале, провіщати найбільші історичні зміни і в той же час враховувати і використовувати кожен маленьку деталь; він умів, коли треба, шалено наступати і, коли треба, відступати, щоб готувати новий наступ. Він не хотів знати застиглих формул; ніяких шор не було на його мудрих, всевидючих очах. Бо він був природженим вождем пролетарської армії, генієм робітничого класу.

У скарбницю марксизму товариш Ленін вніс немало дорогоцінного. Саме йому робітничий клас завдячує розробленням учення про пролетарську диктатуру, про союз робітників і селян, про все значення для пролетаріату, що бореться, національного і колоніального питань і, нарешті, його вчення про роль і природу партії. І все це багатство було в руках Леніна не мертвим капіталом, а живою, незрівнянною практикою. «Революцію набагато приємніше робити, ніж писати про неї», — не раз говорив Володимир Ілліч. І все своє життя, від його свідомого початку до останнього мученицького подиху товариш Ленін віддав до кінця робітничому класові. Не було й немає людини, яка так глибоко була б віддана своїй справі, як Ленін, який не знав у своєму прекрасному житті нічого, крім інтересів партії, пролетаріату, комуністичної революції. Не було й нема людини, яка мала б таке найглибше почуття своєї відповідальності, як він. Нелюдська, нестримна жага праці, невпинна думка, безпощадне витрачання своєї енергії зломали цей багатирський організм і погасили назавжди життя найулюбленішого з улюблених — нашого Ілліча.

Але його фізична смерть не є смертю його справи. Ленін живе в душі кожного члена нашої партії. Кожний член нашої партії є часткою Леніна. Вся наша комуністична сім'я є колективним втіленням Леніна.

Ленін живе в серці кожного чесного робітника.

Ленін живе в серці кожного селянина-бідняка.

Ленін живе серед мільйонів колоніальних рабів.

Ленін живе у ненависті до ленінізму, комунізму, більшовизму у стані наших ворогів.

Тепер, коли нашу партію спіткав найтяжчий удар — смерть Ілліча, — ми повинні з особливою наполегливістю виконувати його основні заповіді.

Ніколи Ленін не був таким великим, як у хвилини небезпеки. Твердою рукою він проводив партію через стрій цих небезпек, з незрівнянним спокоєм і мужністю йдучи до своєї мети. Нічого огиднішого, бридкішого, гідшого від панікерства, замішання, збен-теження, хитання для Леніна не було.

Партія і тут піде його стопами. Він пішов від нас навіки, наш незрівнянний бойовий товариш. А ми підемо безстрашно далі. Хай злобують наші вороги з приводу нашої втрати. Нещасні і жалюгідні! Вони не знають, що таке наша партія. Вони надіються, що партія розвалиться. А партія піде залізним кроком вперед. Тому, що вона ленінська партія. Тому, що вона вихована, загартована в боях. Тому, що у неї є в руках той заповіт, який залишив їй товариш Ленін.

Проти світового союзу поміщиків і капіталістів ми будемо будувати наш союз робітників і селян, союз пригноблених націй.

Ми твердою ногою стоїмо на землі. В європейській руїні ми є єдиною країною,

яка під владою робітників відроджується і сміливо дивиться в своє майбутнє. Навколо нашого славного прапора збираються мільйони. Смерть нашого вчителя — цей важкий удар — згуртує ще сильніше наші лави. Дружним бойовим цепом ідемо ми в похід проти капіталу, і ніякі сили в світі не перешкоджають нашій остаточній перемозі.

Ця перемога буде найкращим пам'ятником товаришу Леніну, тому, якого, як найкращого друга, маси називали своїм «Іллічем».

Хай живе, хай живе і перемагає наша партія!

Хай живе робітничий клас!

Центральний Комітет РКП

Москва, 22 січня 1924 р.

Екстрений випуск газет «Правда»

і «Известия», 23 січня 1924 р.

ВІДОЗВА ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ КП(б)У ДО ВСІХ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ І ВСІХ ЧЛЕНІВ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

22 січня 1924 р.

Сьогодні, о 1 годині дня, одержано повідомлення про смерть Володимира Ілліча *Леніна*.

Робітники, селяни і червоноармійці Радянського Союзу зазнали незамітно тяжкої втрати. Вождя їхнього нема. Комуністи на фабриках і в селах заявляють, що заповіти Леніна для Комуністичної партії залишились непорушними. Компартія, всі як один, ще міцніше стягне свої лави навколо заповітів Володимира Ілліча. Перед лицем тяжкої втрати Комуністична партія стане ще більш єдиною, могутньою і вірною *ленінським* ідеям.

У братерському союзі робітники і селяни ще сильніше згуртуються навколо своєї *ленінської* Комуністичної партії.

Нема Володимира Ілліча, але залишилась партія, ним створена, залишились його учні. Справу, розпочату Володимиром Іллічем, партія доведе до кінця. Ще міцніше, ще сильніше зімкнемо свої комуністичні лави і так само певнено поведемо Союз Робітників і Селян, створений за ідеєю та під керівництвом Володимира Ілліча.

Центральний Комітет КП(б)У

22.1.24 р.

«Коммунист», № 19, 24 січня 1924 р.

ВІДОЗВА ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ РОСІЙСЬКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ СПІЛКИ МОЛОДІ ДО ВСІХ ЧЛЕНІВ РКСМ, ДО ВСІХ МОЛОДИХ РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН СРСР

22 січня 1924 р.

21 січня не стало Ілліча. Під тягарем гігантських турбот і безперестанних тривог про долю пригноблених усього світу, про долю Союзу Радянських Республік упав великий вождь і вчитель пролетаріату.

Ми втратили вождя, невтомного і безстрашного борця, мудрого вчителя. Нема більше людини, на яку були спрямовані очі всіх друзів і ворогів пролетаріату, за кожним словом якої піднімалися на боротьбу за робітничу справу десятки мільйонів російських і західних робітників, селян із глухих і темних сіл, знедолених трудящих Сходу. Немає більше вчителя, який десятки років виховував і вів до перемоги одне за одним покоління робітничого класу Росії. Не стало того, хто й нашому поколінню, яке зросло вже після Жовтневої перемоги, вклав у руки гостру зброю своєї ясної мислі, непохитної відданості робітничому класу, готовності віддати життя за революцію.

У злорадстві захиляється від цієї звістки стан наших ворогів — світова буржуазія. Великою скорботою й горем сповнені сотні мільйонів сердець трудящих і пригноблених. Але в ці тяжкі дні нема місця *розпачеві в наших лавах*.

Молоді робітники!

Ілліч привів пролетаріат до Жовтневої перемоги. В Радянській державі, керованій Іллічем, для вас відкрилась дорога до знання, до участі в боротьбі і в будівництві нового життя. Зімкнувшись навколо комсомолу, робітнича молодь повинна разом з ним боротися і вчитися. Молоде покоління пролетаріату повинно стати поколінням *ленінців*.

Молоді селяни!

Під керівництвом Ілліча і партії більшовиків селянство прогнало поміщиків і відібрало у них землю. В найтяжчі роки громадянської війни керована Іллічем Радянська держава відстояла від поміщиків і царських генералів селянську землю. Через нероз-

ривний союз робітників і селян, через постійну допомогу міста селу і села місту Ілліч повів селянство до кращого життя. Разом з робітничою молоддю ви одержали доступ до знання й культури, разом з робітничою молоддю ви повинні побороти темноту і неучутство, зімкнутися під прапором комсомолу, зміцнити змичку робітників і селян і тим самим втілити справу Ілліча в життя.

Комсомольці!

Ілліч прищепив нам огненну ненависть до суспільства насильства і поневолення; він вселив у нас свою залізну волю, спрямовану на зруйнування цього суспільства, до створення комунізму.

Ілліч учив нас на тернистих і звивистих шляхах до перемоги ніколи не піддаватися втомі, хитанням, зневірі. Ілліча не стало. Але Комуністична партія, спираючись на нерозривний союз робітників і селян, вбираючи в себе із нашого середовища все нові тисячі молодих ленінців, продовжить і завершить його безсмертну справу.

Тісніше лави навколо нашої партії!

Наполегливим і тривалим навчанням вберемо в себе досвід старої більшовицької гвардії!

Викуємо в своїх лавах загартовану й непереможну армію ленінців!

Центральний Комітет РКСМ

Москва, 22 січня 1924 р.

*Екстрений випуск газет «Правда» і «Известия»,
23 січня 1924 р.*

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ЦК РКП(б) ПРО ПРИЙОМ РОБІТНИКІВ ВІД ВЕРСТАТА В ПАРТІЮ В ЗВ'ЯЗКУ З КОНЧИНОЮ ВОЖДЯ ПАРТІЇ В. І. ЛЕНІНА

31 січня 1924 р.

I

Разом з відбудовою промисловості, відновленням і зростанням пролетаріату за останній період зростала тяга робітників в нашу партію. Остання Всесоюзна партійна конференція врахувала зростання цієї тяги промислових робітників до вступу в ряди нашої партії і ухвалила рішення про залучення не менше ста тисяч робітників від верстата в ряди Російської Комуністичної партії. У зв'язку з кончиною В. І. Леніна виявилися величезні симпатії робітників як до самого товариша Леніна, так і до Комуністичної партії, вождем якої він був з моменту її виникнення. Посилення тяги робітників в партію набуло останнім часом надзвичайно широких розмірів. Все це ставить перед партією завдання провести широко і енергійну кампанію по залученню робітників від виробництва в ряди нашої партії. Ця кампанія повинна разом з тим надати сприяття посиленню постійної і систематичної роботи партії по залученню робітників від верстата до партії і збільшенню питомої ваги цієї частини партії. Лозунгами цієї кампанії повинно бути: «Робітники від верстата, стійкі прихильники пролетарської революції, вступайте в РКП! Пролетарі! Шліть в ряди партії кращих, середових, чесних і сміливих бійців!». Строк виконання найближчих завдань цієї кампанії — 3-місячний.

II

Всі партійні організації знизу доверху повинні поставити найпершим своїм внутрішньопартійним завданням планомірне проведення цієї кампанії по залученню робітників від верстата до партії. Вся організаційна і ідейно-освітня робота партії повинна зосередити свої головні сили на найближчі місяці на цьому основному завданні партії.

III

Проводити прийом в партію виключно робітників від верстата. Встановлені XII партійним з'їздом умови про кількість і стаж рекомендує для вступаючих у партію зберігаються. В тих випадках, коли робітники від верстата не можуть подати встановлені рекомендації, зобов'язати партійні комітети не більш як у місячний строк організувати ознайомлення товаришів — членів партії, які мають право рекомендації в партію, з робітниками, що хочуть вступити в РКП. Допустити до розгляду партійних комітетів заяви товаришів про вступ у партію, без подання рекомендацій (якщо товариш не може їх подати) при умові, що партійна організація при допомозі загальних зборів робітників у достатній мірі перевірила ці кандидатури.

IV

Бажано, щоб кандидатури робітників, які подали заяви про вступ у партію, попереду обговорювались на загальних зборах робітників підприємства і щоб, таким чином, для партії полегшувалась можливість необхідної перевірки відповідних кандидатур. Треба добитися якомога активнішої участі безпартійних робітників в оцінці кандидата — робітника, який хоче вступити в партію. Цим шляхом треба добиватися добору кращих, найбільш стійких і активних робітників для прийому в партію, з одного боку, і загального зміцнення зв'язків нашої партії з широкими безпартійними масами робітників — з другого. Кандидатури тих, хто хоче вступити в партію, ставляться на затвердження осередку після вияснення думки загальних зборів робітників.

V

Заяви про бажання вступити в партію можуть подаватися як окремими робітниками, так і групами їх. Але прийом в партію відбувається тільки після попереднього розгляду кожної кандидатури окремо.

Згідно з постановою XII партійного з'їзду особливо пильно повинні розглядатися кандидатури тих, які раніше були членами інших партій.

VI

У зв'язку з завданням залучити робітників від верстата в партійні ряди особливу увагу слід звернути на посилення залучення в ряди партії комсомольського робітничого юнацтва, яке працює коло верстата, тим більше, що це повинно повести до посилення партійного ядра Комуністичної спілки молоді, а так само і до посилення чисто пролетарської його частини.

VII

Центральний Комітет визнає необхідним переглянути існуюче положення про школи політграмоти для кандидатів у члени РКП в тому розумінні, щоб головна увага цих шкіл політграмоти була зосереджена на історії партії у зв'язку з надзвичайною роллю в ній провідних ідей товариша Леніна.

Центральний Комітет зобов'язує всі партійні організації зосередити головну увагу і головні сили партії на тому, щоб забезпечити робітникам від верстата, які вступають у партію, найшвидше і правильне проходження кандидатських шкіл політграмоти.

*КПРС в резолюціях і рішеннях
з'їздів, конференцій і пленумів
ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 758—760.*

ВІД ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ РОБІТНИКІВ І ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ м. ХАРКОВА

22 січня 1924 р.

Загальні збори робітників і червоноармійців м. Харкова, вражені звісткою про тяжку втрату, яка спіткала весь пролетарський світ, шлють Комінтернові, ЦК РКП, Всесоюзному урядові, Всесоюзному з'їздові Рад вияв глибокого горя і співчуття. Висловлюємо нашу відданість заповітам дорогого Ілліча, готовність продовжувати його справу до переможного кінця.

Ленін помер — хай живе ленінізм, хай живе РКП!

*«Пролетарская правда»,
№ 19, 24 січня 1924 р.*

ВІД ШАХТАРІВ ГРУШЕВСЬКОГО РУДОУПРАВЛІННЯ ДОНЕЦЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

23 січня 1924 р.

*ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У. З'ІЗДОВІ РАД СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ
СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК,
ЦК ВСЕРОСІЙСЬКОЇ СПІЛКИ ГІРНИКІВ*

Із важким почуттям глибокого хвилювання отримали ми, шахтарі Грушевського рудоуправління Донбасу, сумну звістку про смерть палко любимого вождя світової революції Володимира Ілліча Ульянова-Леніна. Пам'ять про нього буде завжди в серцях наших; його заповіти й учення будуть дороговказом нашої дальшої роботи по соціалістичному будівництві.

Смерть вирвала з лав трудящих вождя, який багато років стояв біля керма революційного руху й влади першої республіки труда. Але смерть дорогого Ілліча не порушить єдності робітничого класу, керованого міцною, сильною й згуртованою Комуністичною партією. Помер вождь трудящих, але не помруть завоювання пролетаріату, який з подвоєною енергією стане до праці на трудовому фронті по відбудові й розвитку народного господарства республіки. Ми, 8000 шахтарів Грушевських рудників, заявляємо, що, не покладаючи рук, працюватимемо в заботах та уступах, щоб швидше наблизити час повного торжества труда й тим виконати заповіти померлого Володимира Ілліча. Клянемося стояти на сторожі революційних завоювань робітничого класу, здобутих кров'ю наших товаришів, батьків і братів!

Водночас попереджаємо всіх наших класових ворогів, що в будь-яку мить на заклик робітничо-селянської влади й Комуністичної партії ми готові замінити наші обушки на гвинтівки й виступити на захист інтересів світового пролетаріату. Недалекий той час, коли вбивці вождів революційного руху зазнають належної карі від рук трудящих.

Висловлюючи щире пролетарське співчуття з приводу смерті дорогого Володимира Ілліча, ми твердо віримо, що Комуністична партія й робітничо-селянський уряд виведуть усіх трудящих союзних республік на світлий шлях соціалізму.

Хай живе ЦК РКП(б)!

Хай живе з'їзд Рад Соціалістичних Республік Союзу трудящих!

Хай живе світова революція!

«Красный архив», 1934, том I (62), стор. 39—40.

ВІД РОБІТНИКІВ КРИВОРІЗЬКОГО РУДНИКА ЛУГАНСЬКОГО ОКРУГУ ДОНЕЦЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

З Лозово-Павлівки

23 січня 1924 р.

МОСКВА, КОМУНІСТИЧНІЙ ПАРТІЇ

У день тяжкої втрати нашого дорогого вождя товариша Володимира Ілліча Леніна, в день пролетарського трауру, ми, робітники в кількості 3 тисяч осіб Криворізького рудника, висловлюємо своє пролетарське співчуття Комуністичній партії та її ЦК і даємо клятву виконати заповіти дорогого Ілліча.

ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 16,

оп. 1, спр. 57, арк. 21. Телеграфний

бланк, машинписний текст.

ВІД ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ «СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР»

23 січня 1924 р.

Півмільйонна армія незаможників та всього працюючого селянства України, об'єднаних в товариства, артіль та комуні, дуже боляче відчуває втрату товариша Леніна.

Високо піднімаючись над людством, проймаючи своїм зором у майбутнє, твердо ведучи робітників та селян до остаточної перемоги працюючих, наш вождь товариш Ленін в той же час розумів і високо ставив кооперативну роботу. Таке ставлення Великого до нашої справи сповнило серця кооперованого селянства бадьорістю і вірою в те, що наша праця потрібна для справи комунізму.

Ленін пішов від нас. Але ми твердо віримо й знаємо, що Комуністична партія, яку створив, викував і загартував у боях товариш Ленін, до кінця виконає заповіти Великого Вчителя й назавше закріпить спілку робітників та селян.

«Сільський господар», січень 1924 р.,

ч. 1—2, арк. 5.

ВІД КОЛЕКТИВУ СЕМИРІЧНОЇ ТРУДОВОЇ ШКОЛИ м. КАХОВКИ ХЕРСОНСЬКОГО ОКРУГУ ОДЕСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

23 січня 1924 р.

МОСКВА, РАДНАРКОМ

Шкільний колектив Каховської семирічної трудової школи, пройнятий глибоким жалем з приводу смерті вождя світової революції Володимира Ілліча Леніна, висловлює впевненість, що справа його життя буде завершена молодим поколінням, вихованим у дусі комунізму.

ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 16, оп. 1,

спр. 81, арк. 35. Телеграфна стрічка.

**ВІД ЗАГАЛЬНИХ ГАРНІЗОННИХ ЗБОРІВ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ,
КОМАНДИРІВ І ПОЛІТПРАЦІВНИКІВ 51-го І 52-го ПОЛКІВ
9-ї КРИМСЬКОЇ КАВАЛЕРІЙСЬКОЇ ДИВІЗІЇ**

[23] січня 1924 р.

ЦК РКП І КОМІНТЕРНУ

З глибоким сумом ми довідалися про смерть нашого дорогого й гаряче любимого вождя — товариша *Леніна*.

У кожного з нас серце обливається кров'ю при думці, що більше ми не почуємо могутнього заклику товариша *Леніна* захищати завоювання трудящих.

Важка, дуже важка втрата, якої зазнали ми й робітничий клас усього світу.

Ленін умер, але лишився *ленінізм* і лишилися *ленінці*, і як не важко від нещастя, що на нас звалилося, ми клянемося напружити всі сили для того, щоб скинути тугу, що нас огорнула, й спрямувати всі свої помисли на справу визволення трудящих.

Нема з нами дорогого, незабутнього нашого батька і вчителя *Ілліча*, і це зобов'язує нас тісніше згуртуватися навколо Комуністичної партії, тієї партії, яку створив *Ленін*, тієї єдиної партії, яка справді захищає інтереси робітників і селян, за справу яких загинув єдиний у світі вождь.

Ми клянемося, дорогий наш *Ілліч*, що та справа, за яку ти віддав своє життя, буде й нашою справою, за яку ми теж готові віддати своє життя.

Ми, червоноармійці, командири й політпрацівники, що вийшли з сім'ї трудової, дуже добре знаємо все те, що ти зробив для нас і для всього трудового народу: ми знаємо, що ти тільки й жив думкою про нас, і ми, вірні сини трудового народу, продовжимо справу, розпочату тобою — нашим дорогим вождем, і шем самим ми поставимо тобі найграндіозніший і найкращий пам'ятник.

Спи спокійно, дорогий *Ілліч*, твоя справа, за яку ти віддав своє життя, — найкоштовніше, що ти мав, знаходиться в надійних руках, й ми знову клянемося разом з Комуністичною партією довести її до кінця.

Хай буржуазія не поспішає радіти, не минути їй смертельної години...

м. Гайсин

Загальні гарнізонні збори червоноармійців, командирів і політскладу 51-го і 52-го кавполків 9-ї Кримкавдивізії.

ЦПА ІМЛ при

ЦК КПРС, ф. 16, оп. 1, спр. 60.

арк. 115. Оригінал.

**ВІД ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ РОБІТНИКІВ КИЇВСЬКОГО
ЗАВОДУ «БІЛЬШОВИК» РАЗОМ З ЧЕРВОНОАРМІЙЦЯМИ 133-го ПОЛКУ
ТА КУРСАНТАМИ ДИВІЗІЙНОЇ ШКОЛИ 45-ї ДИВІЗІЇ**

24 січня 1924 р.

ЦВК СРСР

Робітники заводу «Більшовик», червоноармійці 133-го полку та курсанти дивізійної школи 45-ї дивізії з глибоким горем зустріли звістку про втрату проводиря робітничого класу. Пролетаріат втратив того, хто вів робітничий клас з його авангардом — Комуністичною партією в бій на твердині капіталу в 1905 році, того, хто твердою рукою і залізною волею привів трудящих до перемоги Жовтневої революції.

Яка не тяжка ця втрата для робітничого класу, яке не трудне наше становище і дальша боротьба, ми твердо знаємо, що фізична смерть *Леніна* не є смертю справи його. *Ленін* живе. *Ленін* живе в серці кожного робітника і злидаря-селянина. Наша керівниця, Комуністична партія, є живе втілення учення *Леніна* та ідей світового більшовізму.

Сьогодні, як ніколи одностайно, ми кажемо, що ще тісніше згуртуємо свої трудові лави навколо нашої Комуністичної партії і всупереч колючому капіталізму твердим кроком підемо до світового Жовтня.

«Більшовик», № 19, 24 січня 1924 р.

**ВІД ПАРТІЙНОГО І ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТІВ
ОДЕСЬКОГО ОКРУГУ ОДЕСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

24 січня 1924 р.

ВСЕСОЮЗНОМУ З'ІЗДОВІ РАД

Одеський окружний партійний комітет і Одеський окружний виконавчий комітет від імені всієї партійної організації, робітників і селян Одеського округу глибоко сумують з приводу передчасної кончини дорогого *Володимира Ілліча Ульянова-Леніна*, який віддав своє життя для перемоги трудящих над капіталом.

Від імені партійної організації і селянства округу заявляємо, що заповіти Ілліча в дальшій нашій роботі будуть провідною зіркою на шляху до повної перемоги пролетаріату над буржуазією на всій земній кулі.

Партійна організація і селянство ще тісніше згуртують свої ряди і ще з більшою енергією і наполегливістю посилять свою роботу по відбудові народного господарства і зміцнять змичку з робітничим класом, яку заповідав наш дорогий вождь Ілліч.

*Одеський окружний партійний комітет
(підпис нерозбірливий)
і Одеський окружний виконавчий комітет
(підпис нерозбірливий)*

*Одеський обласний державний архів,
ф. 969, оп. 1, спр. 8, арк. 80. Оригінал.*

ВІД НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН ЗІНЬКІВСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОГО ОКРУГУ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

24 січня 1924 р.

ДО ЗІНЬКІВСЬКОГО РАЙОННОГО ПАРТІЙНОГО КОМІТЕТУ ТА РАЙОННОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ

Ми, незаможні селяни Зіньківського району, в особі партійного комітету висловлюємо всім — Комуністичній партії, III, Комуністичному Інтернаціоналу та робітникам і селянам всесвіту великий жаль та сумування з приводу смерті великого вожака всесвітнього пролетаріату та найбіднішого селянства — Володимира Ілліча *Ульянова-Леніна*, яка настала 21 січня о 6 годині 50 хвилин у Горках, під Москвою.

Ми, незаможні селяни Зіньківщини, запевняємо, що ми ще міцніше об'єднаємося навколо Комуністичної партії та ще з більшою завзятістю будемо виконувати її директиви, але ми в той же час наказуємо в точності та непохитності виконувати та проводити в життя всі заповіти й передбачення великого вчителя Володимира Ілліча, бо ми впевнені в тому, що лише тим шляхом, який нам намалював у жовтні 1917 року покійний Володимир Ілліч, ми дійдемо до повної перемоги над капіталом в усьому світі.

Вічна пам'ять Володимиру Іллічу!

Хай живе Комуністична партія!

Хай живе III, Комуністичний Інтернаціонал!

Хай живе єднання робітників та селян всесвіту!

*За дорученням незаможного селянства
Зіньківського району на Полтавщині
голова комісії незаможних селян А. Тесля*

*ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС,
ф. 16, оп. 1, спр. 130, арк. 50.
Оригінал.*

ВІД ШАХТАРІВ ДОНБАСУ

25 січня 1924 р.

Губернський відділ Всеросійської спілки гірників Донбасу, в особі об'єднаних ним 140 тисяч шахтарів, із почуттям глибокої скорботи відзначає смерть дорогого вождя світової революції Володимира Ілліча.

Його передчасна смерть фізично не може похитнути ні на одну хвилину шахтарів Донбасу щодо вірності тому шляху, який він нам вказав.

Шахтарі Донбасу дають клятву довести його ідеї боротьби робітничого класу під керівництвом ним викуваної Комуністичної партії й Радянської влади до повної перемоги над світовим капіталом і до повного встановлення царства комунізму в усьому світі.

«Правда», № 20, 25 січня 1924 р.

**ПОСТАНОВА ТРАУРНИХ ЗБОРІВ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ
м. ХАРКОВА**

25 січня 1924 р.

В ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ РКП

Наукові працівники м. Харкова, об'єднані секцією наукових працівників спілки «Всеробітос», науковим комітетом Наркомосу і науково-дослідними кафедрами, вражені смертю Володимира Ілліча Леніна, приєднують свої почуття суму до всенародного горя і заявляють, що вони ще тісніше зімкнуть свої лави навколо влади трудящих у справі будівництва соціалістичного суспільства на основі єднання *праці і науки*.

*Президія зборів: академік В. П. Бузескул,
академік Д. І. Багалій, професор О. О. Алов*

*ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 16,
оп. 1, спр. 58, арк. 120. Оригінал.*

**ВІД РОЗШИРЕНОГО ЗАСІДАННЯ ЖИТОМИРСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
РОБІТНИЧИХ І ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ СПІЛЬНО
З ПРЕДСТАВНИКАМИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН**

25 січня 1924 р.

ІІ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ІЗДОВІ РАД

Житомирська міська Рада на спільному засіданні з сотнями представників професійних організацій і військових частин м. Житомира тяжко сумує з приводу найважчої втрати, якої зазнали трудящі нашого Союзу і всього світу, сумує з приводу смерті Ілліча. Пролетаріат не має звички шумно і всенародно поринати в сум, яким би глибоким він не був. По-пролетарському стискуємо зуби і з непокритою головою клянёмось біля гробу Ілліча: незмінно йти за його заповітами, битися за довершення його справи. Тверда і непорушна наша пролетарська клятва, що йде із глибини наших вражених сердець.

У нас, на прикордонній Волині, більше ніж будь-де, предосить випадків випробувати твердість нашої клятви. Переконані, що немає такого випробування, яке б примусило нас похитнутися в служінні справі Ілліча, справі Компартії і Комінтерну в цілому.

Ми кажемо: *Ілліч умер*, — живе його справа, справа робітничого класу і селянства всього світу. Боротьбу за цю справу ми будемо продовжувати з такою ж любов'ю і завзяттям, як і за життя Ілліча.

*Партархів Житомирського обкому Компартії України,
ф. 1, оп. 1, спр. 178, арк. 13. Копія телеграми.*

**ВІД ТРАУРНОГО ПЛЕНУМУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ОДЕСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

26 січня 1924 р.

МОСКВА, ВСЕСОЮЗНОМУ З'ІЗДОВІ

Миколаївська міськрада разом з членами партії Миколаївської організації КП(б)У, з членами КСМ, правліннями спілок і завкомів, представниками Червоної Армії і флоту, зібравшись на траурний пленум міськради, висловлюють свій безмежний смуток з приводу смерті великого керівника Союзу робітничих і селянських республік. але разом з тим робітничий клас м. Миколаєва твердо усвідомлює, що світлий образ дорогого Ілліча, його незламна енергія вчать нас не вдаватися до туги, ні на мить не послаблювати боротьби за комунізм, за покращення нашого радянського ладу, за піднесення матеріальних і культурних сил нашої країни. Відсутність Леніна серед нас збільшує нашу відповідальність перед пролетаріатом всього світу, що бореться, і ми клянёмось непохитно йти шляхом, накресленим нам нашим вождем, клянёмось тримати міцний союз з селянством і спільними зусиллями, незважаючи на всі труднощі, довести справу, розпочату Леніним, до переможного кінця.

Вічна пам'ять великому вождю революції В. І. Леніну.

Хай живуть заповіти Леніна!

Хай живе Радянська влада в усьому світі!

*Заст. голови Миколаївської міськради Яковлев
Секретар Карханін*

*ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 16,
оп. 1, спр. 65, арк. 52—53. Телеграфна стрічка.*

**РЕЗОЛЮЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ ЧЛЕНІВ КОМІТЕТУ
НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН І БІДНІШОГО СЕЛЯНСТВА
с. ДОВЖИКА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОКРУГУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

27 січня 1924 р.

Вражені сумною звісткою про смерть дорогого Ілліча — ідейного натхненника пролетаріату і біднішого селянства, — ми, члени комнезаму і бідніше селянство села Довжика, клянемося над свіжою могилою нашого вождя залишитися вірними старим його заповітам, з якими під керівництвом Великого вождя робітничий клас у союзі з селянством пішов по шляху перемоги над буржуазією і поміщиками.

Ленін перший серед усіх революціонерів зрозумів і оцінив роль селянства в революційному русі і висунув лозунг тісного союзу між пролетаріатом і селянством, практично навчив, як цей лозунг проводити в життя.

У найскладніші і найвідповідальніші моменти, як Брестський мир, громадянська війна, наступ внутрішньої і міжнародної контрреволюції, а також нова економполітика, — всі ці труднощі завдяки лозунгу Володимира Ілліча робітничий клас у союзі з селянством з успіхом подолав.

Леніна більше немає з нами, він пішов від нас назавжди, але заповіді його глибоко запали в наші серця, і ми, селяни, в союзі з робітничим класом під керівництвом Комуністичної партії розпочату Леніном справу доведемо до кінця

Хай живе ленінська партія!

Хай живе союз робітників і селян!

*Чернігівський обласний державний архів,
ф. Р-651, оп. 3, спр. 24, арк. 41. Копія.*

**ВІД ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ с. СУЛИМІВКИ
КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

28 січня 1924 р.

МОСКВА, РАДНАРКОМ

Глибокою скорботою відгукнулася у серцях селянських трудових мас смерть Володимира Ілліча, але не ослабла енергія, не опустились руки, твердо віримо в близьке здійснення заповітних ідеалів комунізму. Трудові маси села з червоним прапором в одній руці і гвинтівкою в другій готові до останньої краплини крові захищати дорогі завоювання пролетарської революції.

Швидше за справу, тісніше зімкнувши свої ряди, сміливо підємо шляхом здійснення великих заповітів геніального вождя всесвітньої пролетарської революції. Дух його завжди з нами, і пам'ять про нього не вмере ніколи.

*Сулимівка. Товариство КНС,
сільрада, працівники освіти*

*Голова сільради КУРПАС
Голова КНС ПАЛЯНИЦЯ
Секретар КОНЮШЕН*

*ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 16, оп. 1,
спр. 82, арк. 148. Телеграфна стрічка.*

**ВІД ЗАГАЛЬНОМІСЬКИХ ЗБОРІВ ОРГАНІЗАЦІЇ КП(б)У
РАЗОМ З БЕЗПАРТІЙНИМИ РОБІТНИКАМИ І ЧЕРВОНОАРМІЙЦЯМИ
м. ПАВЛОГРАДА КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

31 січня 1924 р.

ЦК РКП, ЦК КПУ, ГУБКОМ КПУ — КАТЕРИНОСЛАВ

Загальноміські збори Павлоградської організації КП(б)У разом з безпартійними робітниками і червоноармійцями висловлюють Центральному Комітетові партії наше глибоке співчуття з приводу втрати нашого великого вождя і вчителя, найвеличнішого борця, який 30 років безперервно боровся за справу пролетаріату, — *Володимира Ілліча Ульянова-Леніна*.

Ми, члени партії, безпартійні робітники і червоноармійці, заявляємо ЦК партії, що ми завжди будемо вірні заповітам товариша Леніна.

Леніна не стало..., але ми переконані, що ЦК партії буде завжди очолювати революційну боротьбу робітничого класу, застосовуючи *марксизм* у його революційному, ленінському розумінні.

Ленін помер, хай живе ленінізм!

Президія

*ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 16, оп. 1,
спр. 62, арк. 32. Копія телеграми.*

ВІД НАРАДИ ПРЕДСТАВНИКІВ ОБ'ЄДНАНИХ У КООПЕРАТИВИ РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО РАЙОНУ ШЕПЕТІВСЬКОГО ОКРУГУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

5 лютого 1924 р.

МОСКВА, КРЕМЛЬ, РАДНАРКОМ

Нарада представників 3000 кооперованих робітників і селян Старокостянтинівського району сумує з приводу великої втрати дорогого вчителя Ілліча. Дає обітницю увічнити пам'ять залученням до своїх лав всіх робітників і селян району. Його заповіді живуть у наших рядах.

Президія наради

ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 16, оп. 1
спр. 83, арк. 120. Телеграфна стрічка.

ПОСТАНОВА ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ КОМОСЕРЕДКУ ВОЛОДАРСЬКОГО СОЛЕРУДНИКА БАХМУТСЬКОГО ОКРУГУ ДОНЕЦЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

21 лютого 1924 р.

Заслухавши доповідь про смерть Володимира Ілліча і про завдання лєнінців, загальні збори комосередку клянуться зберегти єдність партії. Будемо боротись з усякими угрупованнями і опозиціями в лавах нашої партії і обіцяємо берегти створений Володимиром Іллічем союз робітників і селян. Ближче до робітничо-селянських мас — це перше завдання лєнінців, яке клянемось виконати! Більше згуртованості!

Партархів Донецького обкому
Компартії України, ф. 130, оп. 1,
спр. 41, арк. 24. Копія.

Голова СИРДЮКОВ
Секретар ВОЛКОВ

ПОСТАНОВА ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ ГРОМАДИ с.БУДИЩЕ КОРОПСЬКОГО РАЙОНУ КОНОТОПСЬКОГО ОКРУГУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

24 лютого 1924 р.

Заслухавши доповідь тов. Гороха про життя і діяльність В. І. Леніна, загальні збори громадян с. Будище відзначають, що В. І. Ленін був одним з геніальних вождів робітників і селян. В. І. Ленін був першим провідником революційного марксизму, товариш Ленін перший правильно оцінив роль селян у революційному русі. Смерть Леніна як вождя трудящих є великою втратою для робітників і селян. Це — втрата одного з тих, хто мав багатий досвід далекоглядності і практику в революційному русі робітників і селян. Разом з тим збори вважають, що смерть В. І. Леніна не означає загибелі Радвлади, Компартії. Міжнародна обстановка сьогодення — юридичне визнання Радянської республіки і зростання партії за рахунок трудящих є фактом зміцнення Радянської влади і Комуністичної партії. Перед селянством, як вірним супутником робітничого класу, стоїть одне завдання: далі проводити в життя заповіді Ілліча. Здійснення його заповітів — найкращий пам'ятник для нього.

Партархів Чернігівського обкому
Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 29,
арк. 13. Копія.

ПОВІДОМЛЕННЯ ГАЗЕТИ «КОМУНІСТ» ПРО ПОДАЧУ ЗАЯВ І ПРИЙОМ ДО ЛАВ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ПО ОКРЕМИХ ГУБЕРНІЯХ ПІД ЧАС ЛЕНІНСЬКОГО ПРИЗОВУ

5 квітня 1924 р.

ДО ЛАВ КОМПАРТІЇ

На 1-е квітня по всій Україні подано 51 361 заяву від робітників-виробничників, із яких уже прийнято в партію 17 463.

Ці цифри по окремих губерніях розподіляються так:

	Подано заяв	Прийнято
Одеса	5763	2538
Поділля	1127	98
Полтава	1797	618
Чернігів	1733	433
Київ	4742	1689
Катеринослав	6754	3200
Волинь	636	93
Харків	8000	3097
Донбас	21000	9000

«Коммунист», № 78, 5 квітня 1924 р.

Спогади

ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ У РКП(б) НА УКРАЇНІ

Й. Б. СТОМАХІН

21 січня 1924 р. Комуністичну партію, радянський народ, все прогресивне людство спіткало велике горе — помер В. І. Ленін. По всій країні відбулися траурні мітинги, збори. 22 січня відбувся мітинг на київському Червонопрапорному заводі «Арсенал». Біля воріт підприємства — приспущені червоні прапори з чорними стрічками, біля проходної — урядове повідомлення про смерть вождя. Вранці, йдучи на роботу, робітники затримувалися на кілька хвилин, щоб прочитати цю скорботну звістку. В цехах арсенальці збиралися невеликими групами, щоб ще раз прочитати урядове повідомлення, і мовчки розходилися на робочі місця.

Вдень пролунав тривожний гудок, скликаючи всіх на мітинг до складального цеху. Крім арсенальців, сюди прийшли й курсанти підшефної 3-ї Київської військово-інженерної школи. Всі, хто виступав, говорили про невимовне горе — смерть вождя, про свою непохитну волю боротися за втілення в життя ленінських ідей. Як клятва арсенальців звучали слова резолюції, адресованої Центральному Комітетові РКП(б) і одностайно схваленої учасниками мітингу: «Невимовне горе спіткало нас. Сьогодні, коли ми дізналися про смерть дорогого Ілліча, ми даємо свою клятву, що всією силою нашої пролетарської революційної волі будемо вести і надалі завзяту й напружену роботу і боротьбу за здійснення великих заповітів Ілліча.

Ми зімкнемо в залізне кільце наші пролетарські колони для того, щоб під керівництвом Компартії вірним шляхом, освітленим ідеями товариша Леніна, пройти до світлого майбутнього — комунізму»¹.

Для участі в похороні Володимира Ілліча робітники заводу делегували токаря, члена завкому тов. Федоніна.

31 січня 1924 р. Пленум ЦК РКП(б) прийняв рішення про ленінський призов. Центральний Комітет з особливою силою наголошував на необхідності приймати в партію робітників від верстата, особливо комсомольців. Значну роботу, спрямовану на залучення передових робітників до РКП(б), провела парторганізація «Арсеналу» (її секретарем на той час був тов. Фалелєєв).

22 лютого 1921 р. в ковальському цеху заводу відбулися збори, присвячені ленінському призову. Виступали арсенальці — активні учасники Жовтневої революції 1917 р. і січневого повстання 1918 р. Вони закликали робітників вступати до лав ленінської партії, докласти всіх сил для втілення в життя накреслень вождя. З полум'яною промовою на мітингу виступив представник Київського губкому КП(б)У П. П. Посишєв. Він звернувся до присутніх з закликом боротися в авангарді пролетаріату за світлі ідеали комуністичного суспільства.

¹ В. І. Ленін і український народ. Збірник документів, К., 1970, стор. 645—646.

Після зборів почали надходити колективні заяви про вступ до партії від робітників ковальського цеху (20 чол.), деревообробного (14 чол.), господарсько-будівельного цеху (15 чол.), та численні заяви, підписані 10—12 чол. кожна, від робітників інших цехів. Заяви подавали ветерани праці, активні учасники революційних подій 1917 р. Партійна організація «Арсеналу» поповнилася загартованими в революційних битвах, відданими справі пролетаріату передовими робітниками. Серед них — учасники Жовтневої революції коваль Г. Скворчинський, молотобоець П. Жаренков, слюсар-верстатник О. Юрик та ін. Якщо до призову на облік парторганізації було 44 члени і кандидати в члени партії, то після призову кількість комуністів зросла до 176. Нове поповнення членів партії у наступні роки пройшло велику школу політичного гарту. Багато з тих, хто став комуністом у дні ленінського призову в заводській партійній організації, згодом були висунуті на керівну партійну, радянську та господарську роботу і внесли значний вклад у побудову соціалізму в нашій країні.

* * *

Ю. Ф. КОРЧЕНКО

Першою реакцією трудящих на звістку про смерть Ілліча було бажання діяти, вступити в ряди заснованої В. І. Леніним Комуністичної партії. Найважливішими документами цього руху є результати ленінського призову по країні, по губерніях, в районах і осередках.

Згідно з циркулярним листом ЦК РКП(б) заяви від робітників про вступ до партії могли бути як колективні, так і індивідуальні. Списки тих, хто виявив бажання стати членами партії, вивішувалися на видних місцях для широкого ознайомлення робітників. Заяви обговорювалися на загальних робітничих зборах, які давали рекомендації для вступу кандидатами в члени РКП(б). Привертають увагу матеріали партійних і загальних робітничих зборів, що проходили в період ленінського призову в м. Києві.

У лютому 1924 р., наприклад, на заводі «Більшовик» відбулися відкриті партійні збори разом з підшефним 193-им полком. На них обговорювалися заяви 40 кращих робітників заводу про вступ до партії. Одноголосно прийняли в партію котельника тов. Сказіна (мав більше 30 років виробничого стажу), слюсарів Стрелковського та Килейника, ливарника Новака (31 рік працював на заводі) та ін. Всього було прийнято 39 чол.

У другій половині лютого такі збори відбулися в майстернях ЮЗ'а, на яких кандидатами в члени партії прийняли 40 чол., серед них — кадрових робітників тт. Чоловського (45 років працював на підприємстві), Свиридова, Топольського, Макарова та ін. Лише одному робітникові відмовили в прийомі. До парторганізації головних електромеханічних майстерень ЮЗ'а поступили заяви від 35 робітників. Загальні збори рекомендували прийняти кандидатами в члени РКП(б) 25 чол. Це були кадрові виробничники, які працювали на підприємстві по 12—20 років: тт. Зеленоус, Данік, Кусник та ін. На взуттєвій фабриці робітники подали 52 заяви про вступ до партії, на держшкірзаводі ім. Фрунзе — 40, «Ремповітря» № 6—30, «Червоний плугатар» — 20, у головних трамвайних майстернях ім. Домбала — 14 і т. д.¹

23 лютого партійна організація Січневого району на загальних зборах, присвячених ленінському призову, прийняла кандидатами в члени

¹ «Пролетарская правда», 15, 16, 18, 19, 22, 24 лютого 1924 р.

партії 150, Деміївська — 210, Шулявська — 350 чол. Значно збільшився вступ до партії жінок. У міській парторганізації було прийнято 120 робітниць і кількість їх становила 15% (проти 7% у 1923 р.) до загальної кількості комуністів².

По країні за період ленінського призову було подано 350 тис. заяв про вступ до партії, прийняли до лав РКП(б) 241 тис. робітників. На Україні до VIII Всеукраїнської партконференції робітників від верстата було тільки 10% від загальної кількості комуністів, а після ленінського призову кількість їх збільшилася до 47% (з 90 тис. членів і кандидатів у члени партії)³.

На 18 лютого 1924 р. у Києві було прийнято в партію, за ленінським призовом, 2141 робітника від верстата, в тому числі: в Ленінському районі — 270, Подільському — 533, Солом'янському — 920, Шулявському — 196, Деміївському — 264 чол.⁴

До IX губерньської партконференції в Києві, за період ленінського призову, було подано близько 6 тис. заяв від робітників про вступ до партії, з них прийнято 4 тис. чол. На 4 травня 1924 р. міська партійна організація налічувала 12 213 комуністів⁵. В наступні роки комуністи Києва боролися за дальше згуртування своїх рядів, за втілення в життя накреслень свого вчителя і вождя Володимира Ілліча Леніна.

* * *

В. А. ЛЕНСЬКИЙ-ГЕРАСИМЕНКО

Після смерті В. І. Леніна рішенням пленуму ЦК РКП(б) від 31 січня 1924 р. було оголошено ленінський призов.

Мені, як колишньому директору заводу «Ремповітря» № 6, довелося неодноразово виступати на зборах партосередків, робітників і роз'яснювати необхідність поповнення рядів Ленінської партії передовими виробничниками.

В той час партосередок був одним з найчисленніших у Києві, його колектив складався в основному з колишніх робітників 3-го, 5-го й 6-го авіапарків. До цього можна додати, що у 1922 р. підприємство поповнилося 60-ма робітниками, які приїхали з США.

У лютому 1924 р. відбулися збори комосередку, на яких було прийнято 30 заяв від робітників з проською прийняти їх до лав партії більшовиків.

З прийнятих у партію по ленінському призову мені хочеться докладно зупинитися на двох: Дуб С. П. — з бідних селян с. Велика Круча на Полтавщині. В 15 років, після закінчення початкової школи, став робітником. У 1916 р. його призвали у царську армію. Після Лютневої революції він як один з керівників солдатського комітету Києва брав активну участь у боротьбі за зміцнення Радянської влади на Україні, у 1927 р. був обраний делегатом XV з'їзду ВКП(б). 1938 р. став заступником наркома лісової промисловості УРСР. Після Вітчизняної війни він працював директором Ліспромкомбінату у Ворохті. Нині С. Дуб пенсіонер, живе у Києві.

А Л. К. Ніколенко на заводі «Ремповітря» працював з часу його заснування до 1930 р., спочатку мотористом, потім техніком. Після цього протягом 27 років працював у ЦІАМі старшим майстром, інжене-

² «Пролетарская правда», 23, 26 лютого, 22 березня, 10 червня 1924 р.

³ «Пролетарская правда», 15 травня 1924 р.

⁴ В. І. Ленін і український народ. Збірник документів, К., 1970. стор. 698; «Коммунист», 29 лютого 1924 р.

⁵ Нариси історії Київської обласної партійної організації. К., 1967. стор. 290.

ром і, нарешті, заступником головного інженера цього інституту. Зараз він уже на пенсії, живе у Москві.

Ці два приклади свідчать про те, яких достойних робітників ми приймали до лав Ленінської партії.

* * *

Л. К. НІКОЛЕНКО

21 січня 1924 р. помер наш вождь і вчитель Володимир Ілліч Ленін. 22 січня пленум ЦК РКП (б) звернувся до всіх трудящих зі звісткою про смерть Леніна. 23 січня на нашому заводі відбувся траурний мітинг. На смерть В. І. Леніна робітники відповіли ще більшим згуртуванням своїх рядів навколо Комуністичної партії.

На нашому підприємстві до лав комуністів вступили передові робітники — слюсарі, токарі, столярі та ін., серед них були й комсомольці. Під час ленінського призову загальними відкритими зборами партійної організації були прийняті до лав Комуністичної партії Дуб, Шевченко, Ніколаєв, Майко, Соловйов, Стрілецький, Корнілов, Єфімов, Снітковський, комсомольці Знаменський, Боримський, Новосодець та інші. Серед них був і я. За короткий час у нашій країні до лав Комуністичної партії вступило більше 240 тисяч робітників — це був ленінський призов.

У ті траурні дні ми, комсомольці, підписали клятву вірності й відданості заповітам Леніна. Це був важливий для кожного з нас крок, що вирішив подальшу нашу долю. Тоді перед партією і трудящими нашої країни стояли величезні завдання. Швидкими темпами потрібно було розвивати важку промисловість, організовувати тракторну, автомобільну, верстатобудівну, авіаційну та інші галузі, піднімати сільське господарство.

Ми, вихованці комсомолу й партії, розуміючи ці завдання, горіли бажанням брати активну участь у будівництві першої в світі соціалістичної держави. Ми горді й щасливі, що нам довелося бути учасниками цієї грандіозної роботи.

На допомогу викладачу історії

ДІЯЛЬНІСТЬ КАБІНЕТІВ ІСТОРІЇ І СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

У Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи», прийнятій у червні 1972 р., передбачено завершити до 1975 р. переведення шкіл на нові навчальні плани, програми й підручники. Поставлено також завдання «обладнати в усіх середніх школах кабінети в потрібній кількості. Послідовно оновлювати і урізноманітнювати технічні засоби навчання, кіно, радіо і телебачення»¹.

Ця постанова сприяла масовому впровадженню прогресивних форм навчання, в тому числі й кабінетної системи. У школах республіки почала швидко зростати кількість кабінетів історії та суспільствознавства. Так, у середній школі № 67 Дніпропетровська їх було 5, а стало 24².

Перехід на нові програми й підручники, підвищення вимог до якості навчального процесу та рівня знань, умінь і навичок учнів викликали потребу в оснащенні процесу викладання історії та суспільствознавства наочними посібниками й технічними засобами. Лише за їх допомогою вчитель може конкретно, яскраво й чітко розкривати і доносити до свідомості учнів суть історичних процесів і явищ, які, як відомо, не можна відтворити штучно, в лабораторних умовах. Тільки продумане комплексне використання засобів унаочнення створить можливість підвищити ефективність навчального процесу.

До проблем створення, обладнання й творчого використання в навчально-виховному процесі кабінетів історії та суспільствознавства в нашій республіці увага привернута вже давно. Рада Міністрів УРСР своїм розпорядженням від 17 червня 1967 р. за № 781-р включила навчальний кабінет історії і суспільствознавства в число обов'язкових кабінетів середньої загальноосвітньої школи, наказом Міністра освіти УРСР від 26 червня 1967 р. було затверджене й доведене до всіх шкіл типове положення про цей кабінет. У 1970 р. Міністерство надіслало на місця методичний лист з узагальненням досвіду роботи найкращих шкільних кабінетів історії та суспільствознавства³.

Протягом 1970—1973 рр. у переважній більшості шкіл республіки були створені такі кабінети. Перед у цьому ведуть Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Миколаївська, Харківська, Херсонська області. В ряді шкіл є окремі кабінети суспільствознавства.

Діяльність кабінетів значною мірою сприяє піднесенню якості навчання і виховання учнівської молоді. Про це свідчать численні приклади. Справжніми творчими лабораторіями вдосконалення навчально-виховного процесу стали кабінети історії та суспільствознавства бага-

¹ «Радянська Україна», 26 червня 1972 р.

² «Учительская газета», 11 жовтня 1973 р.

³ О работе школьного кабинета истории и обществоведения. Методическое письмо, К., 1970.

тьох середніх шкіл, зокрема Вербської Павлоградського району Дніпропетровської області (учитель В. Я. Білий), Нововолинської № 1 (учителька Г. А. Литковець), Івано-Пільської Чуднівського району Житомирської області (учитель О. С. Муляр), Рацівської Чигиринського району Черкаської області (учитель Н. Г. Солонько) та багато інших. Учні цих шкіл на уроках історії чи суспільствознавства, а також в позаурочний час працюють у творчій обстановці, яка найкраще сприяє заглибленню в суть теми, явища.

У повній відповідності з вимогами Положення про кабінети обладнано кабінет історії та суспільствознавства в середній школі робітничої молоді № 1 м. Шахтарська Донецької області (директор школи і засновник кабінету І. В. Додушко). Він має хорошу класну кімнату й підсобне приміщення, бібліотеку, достатню кількість наочних посібників і технічних засобів. Управління технічними засобами автоматизовано і здійснюється за допомогою централізованого пульта, встановленого в столі педагога.

Під керівництвом учителя історії і завідуючого кабінетом І. А. Соловйова педагоги школи розробили цілу систему наукової організації праці вчителя та учнів у кабінеті. Вона ґрунтується на методичному апараті, до якого входить більше 20 видів матеріалів. Серед них — картотеки: поурочна, з раціональним описом уроків, творчих завдань для самостійної роботи учнів, бібліографічна з усіх видів літератури, залікова, краєзнавчого матеріалу, а також анотації на твори основоположників марксизму-ленінізму, матеріали XXIV з'їзду КПРС та інші партійні документи, на навчальну, хрестоматійну та художню літературу, наочні посібники, діафільми, кінофільми, роздаткові матеріали та ін.

Такий методичний апарат дозволяє вчителю економити 30 — 40 % часу, який витрачається на підготовку уроків, і досягати кращих навчально-виховних наслідків.

Досвід роботи кабінету школи робітничої молоді № 1 м. Шахтарська був представлений на Виставці досягнень народного господарства СРСР, а також частково висвітлений у методичній літературі⁴.

Заслугує схвалення творча діяльність кабінету історії восьмирічної школи № 31 Кіровограда, яким керує вчитель В. А. Торяник. Тут також є сучасне технічне оснащення, досягнуто справді наукової організації праці.

Система оформлення кабінету творча і мобільна. Вона передбачає маневрування матеріалом. Перевага надається посібникам і стендам, які потрібні в навчальному процесі сьогодні. Велику роль відіграє робочий стенд з системою завдань.

Праці основоположників марксизму-ленінізму, партійні документи та інша література придбані комплектами по 30 — 40 примірників, строго впорядковані й підготовлені для фронтального використання на уроках.

Творчі плани занять і списки рекомендованої літератури, роздатковий матеріал за типами, картотека навчального і контролюючого змісту, умовних «подорожей», екскурсій, пошукових завдань з історії, папки з найкращими учнівськими роботами та інші матеріали спонукають школярів і самого вчителя до творчої діяльності. Все це сприяє поліпшенню навчально-виховної роботи з учнями.

Велику допомогу у створенні кабінетів історії та суспільствознавства подають обласні інститути вдосконалення вчителів. Так, Чернівець-

⁴ І. В. Додушко, М. Ф. Зоткін. Наочність на уроках суспільствознавства, К., 1967; І. В. Додушко, Ілюстративний матеріал до курсу суспільствознавства, К., 1971.

кий інститут підготував спеціальний плакат з досвіду створення навчально-матеріальної бази для викладання історії та суспільствознавства (автор В. П. Кузьменко), Київський — видав методичного листа про досвід створення кабінету історії та суспільствознавства (автор В. П. Тимчук), Полтавський — розробив і надіслав у школи методичні поради щодо організації роботи кабінетів (автор І. Ю. Легенький).

Активну участь у створенні та обладнанні кабінетів історії і суспільствознавства бере вся громадськість. Прикладом цього може бути Ленінський район Харкова. Цю роботу тут очолили райком Компартії України і райвно. Вони створили робочу групу з учителів історії та суспільствознавства, архітекторів, художників, інженерів-електриків, мебльовиків. Група у відповідності з Положенням про кабінети розробила типовий проект кабінету і прив'язала його до умов кожної з шкіл району. Були виготовлені, розмножені й передані кожній школі креслення. Шефи шкіл — колективи заводів та установ — допомогли обладнати кабінети. Районний відділ народної освіти (завідуючий П. А. Бакуменко) забезпечив школи в централізованому порядку кіноапаратурою, апаратами «Леті», програвачами, магнітофонами. Частково оснащення закупили й самі школи.

Обладнанням шкільних кабінетів займалося і районне методоб'єднання (керівник З. Г. Полторак). Були укомплектовані бібліотеки, діатеки, фонотеки тощо. Охоче, з ентузіазмом обладнувала кабінети й учнівська молодь.

Але, на жаль, не всюди кабінети створені й працюють на науковій основі. Лише 40% з них обладнано належним чином. Решта, тобто майже дві третини, не мають потрібного технічного оснащення та наочних посібників. А головне, в їх роботі бракує справді наукової організації.

Які ж типові недоліки допускаються в обладнанні кабінетів? Найпоширеніші з них — кустарництво й непродуманість. Часто педагоги, щоб показати значимість зробленого, обладнують постійні, може навіть і непогано художньо оформлені, але вже з самого початку «мертві» стенди, вивішують плакати, картини тощо. Ними закривають усі стіни, створюється враження, ніби тут вже далі нічого робити. Залишається оглядати ці плакати і стенди, вряди-годи на уроці спрямовувати в їх бік указку. Досвід показав, що така виставка фактично не має нічого спільного з кабінетом. Це нікому не потрібна витрата коштів і праці.

Часом захоплюються якимось одним типом унаочнення: репродукціями з картин, археологічними, краєзнавчими матеріалами, саморобними наочними посібниками, нумізматиною, боністикою тощо. Одне, віддаючи належне цим справді цінним пам'яткам історії та мистецтва, не можна допускати, щоб кабінет мав такий однобокий характер.

Є ще в нас такі кабінети, що мають лише вивіску та замок на дверях. А за тими дверима, крім парт, дошки та кількох ілюстрацій, нічого немає. Коефіцієнт корисної дії такого кабінету дорівнює нулю.

Зрозуміло, що справа створення кабінетів історії та суспільствознавства в умовах цілковитого переходу всіх шкіл на кабінетну систему навчання дуже складна. Адже доводиться одночасно розв'язувати багато проблем. Насамперед, треба забезпечити високий ідейно-теоретичний рівень оформлення та діяльності кабінетів. У викладанні історії та суспільствознавства радянські педагоги керуються ленінськими настановами про необхідність «дати живу картину певної формації при строго науковому поясненні її»⁵, а також про те, що першочерговим завданням у вихованні молоді є формування у неї комуністичного сві-

⁵ В. І. Ленін. ПЗТ, т. I, стор. 131.

тогляду. «Серцевиною всієї ідейно-виховної роботи партії, — говорив Л. І. Брежнєв на XXIV з'їзді КПРС, — є **формування у найширших мас трудящих комуністичного світогляду**, виховання їх на ідеях марксизму-ленізму»⁶.

Отже, перша вимога до кабінету: він має всіляко сприяти творчому вивченню, в межах учбової програми, основ марксизму-ленізму, Програми КПРС, рішень з'їздів партії та пленумів ЦК КПРС. А значить у кабінеті необхідно мати для фронтальної роботи з усім класом повний комплект спеціального збірника творів В. І. Леніна для учнів середніх шкіл.⁷ Програми КПРС, матеріалів XXIV з'їзду, доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва «Про п'ятидесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» та інших партійних документів, які вивчаються в школі.

Необхідно, щоб кабінет своїм оформленням та творчо складеним методичним апаратом спонукав учнів до самостійного оволодіння вченням марксизму-ленізму й застосування його в практичній діяльності. Тобто кабінет має озброювати учнів марксистсько-ленінською методологією, класовим, партійним підходом в оцінці подій і явищ минулого та сучасного, виробляти у них комуністичні переконання і прагнення своєю діяльністю примножити успіхи нашої країни.

Друга неодмінна вимога до шкільного кабінету історії та суспільствознавства така: його навчальний матеріал повинен мати творчий, науково продуманий, мобільний характер.

Про те, яким має бути кабінет історії та суспільствознавства, вже сказано чимало. Про принципи його побудови та обладнання детально говорилося в методичних статтях А. С. Завадьє, М. В. Ширямова, Н. І. Аппарович і Д. І. Полторак⁸. Всі їх автори в кінцевому підсумку сходяться на одному кардинальному положенні: кабінет історії — це не показова кімната, не виставка нехай і цінних експонатів і тим більше — не зібрання застарілих, «мертвих» стендів і плакатів, а робоча лабораторія, яка має надихати на активну творчу працю педагога та учнів. З цього й виходять передові педагоги при створенні кабінетів. Такий підхід потрібен особливо тепер, коли йдеться про зосередження в них всієї навчально-виховної роботи.

В ході проведення в багатьох областях (зокрема, в Донецькій, Запорізькій, Львівській, Полтавській, Одеській, Тернопільській і Херсонській та в Києві) конкурсів і оглядів найкращими визнано кабінети, в яких при скромному, але ідейно витриманому зовнішньому оформленні створено досить широку базу для розгортання творчої роботи учнів на уроках і в позаурочний час. Це, насамперед, хороші змінні стенди, що відповідають сучасним завданням, добре продумані робочі стенди, ретельно підібрані комплекти творів основоположників марксизму-ленізму і партійних документів, комплекти роздаткового матеріалу, картотеки уроків, літератури, залікових і творчих завдань, цікаві приклади пошукової діяльності учнів, їх роботи під керівництвом учителя над збиранням краєзнавчого матеріалу, виготовленням саморобних наочних посібників.

Причому, кабінети визнаються кращими не за якесь стандартне обладнання, а за їх творчу діяльність, раціональну наукову організацію праці вчителя та учнів, високу результативність і віддачу на затрачені кошти і зусилля.

⁶ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 95.

⁷ Збірник творів В. І. Леніна. Для учнів середніх шкіл та спеціальних учбових закладів, К., 1973.

⁸ «Преподавание истории в школе», 1966, № 6; 1968, № 4; 1973, № 3.

Ще дискутується питання про те, скільки і яких кабінетів історії та суспільствознавства треба мати у великих багатокомплексних школах. Частина педагогів обстоює думку, що в таких школах потрібен єдиний кабінет з двох класних кімнат, обладнаних у відповідності з віковими особливостями учнів (для 4—7-х і для 8—10-х класів). Де є більше чотирьох паралельних 10-х класів, необхідно обладнати для них окремий кабінет. Звичайно, такі питання не можна вирішувати шаблонно. Потрібне ґрунтовне й конкретне вивчення умов роботи тієї чи іншої школи, контингентів учнів, врахування інших факторів.

Зовсім не дослідженим, але дуже актуальним є питання про планування роботи кабінету історії та суспільствознавства. Часом буває так, що в добре обладнаних кабінетах зі складною апаратурою проводяться уроки, які не потребують унаочнення. Це трапляється здебільшого тому, що завчасно не планується місце кожного заняття, а також тому, що при плануванні роботи кабінету ще мало враховуються вікові особливості учнів, їх індивідуальні особливості, здібності й нахили.

Однією з вирішальних умов успішної роботи кабінету й раціональної експлуатації зосередженої в ньому матеріальної бази є наявність добре підібраних діатеки, фонотеки, колекцій діапозитивів, слайдів, магнітофонних записів, навчальних кінофільмів, фрагментів науково-популярних і художніх кінофільмів, а також обізнаність педагога, його вміння користуватися технічними засобами навчання. І тому першочерговим завданням стає постійне примноження, ретельне збереження й уміле використання всіх засобів, підвищення технічної кваліфікації вчителів.

Важливим є й питання про керівництво кабінетом. У багатьох школах республіки до цього, а особливо до його обслуговування, крім завідуючого, залучається актив учнів-старшокласників. Подекуди створені й успішно працюють ради кабінету.

Кабінети, хоч і дуже повільно, вже стають базою для проведення факультативних занять з історії та суспільствознавства. Саме в них концентрується додаткова література, яку мають опрацьовувати учні. Тут надається місце для самостійної роботи над першоджерелами, проводиться більшість занять і консультацій. Проте досвід організації цієї справи ще зовсім не вивчений. Важливо з'ясувати, що ще треба зробити для того, щоб кабінети відігравали дедалі значнішу роль у проведенні факультативних занять та в орієнтації учнів до опанування професії історика. Бажано, щоб ці питання стали предметом обговорення педагогічною громадськістю.

Значне місце мають зайняти кабінети і в методичній роботі педагогічного колективу школи. В них зосереджується нова методична література, проводяться засідання методоб'єднань школи й району.

Кабінети нагромаджують матеріали про передовий педагогічний досвід істориків і суспільствознавців. Проте ця робота провадиться стихійно, від випадку до випадку. Як перетворити її в систему? Як спланувати? Як зробити її ефективнішою? Все це належить дослідити й перевірити на практиці.

Як бачимо, вже на першому етапі своєї діяльності кабінети історії та суспільствознавства зайняли важливе місце в системі навчання й комуністичного виховання учнівської молоді. Проте багато питань їх діяльності потребують ґрунтовного вивчення і творчого обговорення.

М. М. ЛИСЕНКО

ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

УВІЧНЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ ТА ДІЯЧІВ ДОПРОЛЕТАРСЬКИХ ЕТАПІВ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

12 квітня 1918 р. В. І. Ленін підписав декрет РНК РРФСР «Про зняття пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг, і вироблення проєктів пам'ятників Російської соціалістичної революції». У липні 1918 р. газета «Известия» опублікувала постанову Раднаркому про встановлення в Москві 50 пам'ятників великим людям у галузі філософії, літератури, науки і мистецтва. 2 серпня 1918 р. в «Известиях» було надруковано список видатних людей, гідних «спорудження їм пам'ятників Радянською Росією», в який увійшло 66 прізвищ, згодом його було дещо доповнено¹. План монументальної пропаганди, як складова частина розроблюваної Леніним грандіозної програми соціалістичного будівництва в нашій країні², передбачав, зокрема, спорудження пам'ятників революційним борцям, відзначення меморіальними знаками місць, де розгорталися революційні події, класові битви. Надаючи великого значення увічненню як свідченню всенародної шани, В. І. Ленін особливо підкреслював й іншу його значимість — виховання засобами монументальної пропаганди людини комуністичного суспільства.

Незважаючи на грізні роки громадянської війни, Володимир Ілліч уважно стежив за неухильним виконанням рішень Раднаркому, спрямованих на розвиток монументальної пропаганди. До першої річниці Великого Жовтня в Москві було відкрито більш як десять пам'ятників. А всього у перші роки здійснення ленінського плану було споруджено близько 50-ти пам'ятників, встановлено багато меморіальних дошок³. На Україні було споруджено пам'ятники й обеліски в Києві (К. Марксу, Ф. Енгельсу, В. І. Леніну, Т. Г. Шевченку та ін.), Дніпропетровську (В. І. Леніну, героям революції), Одесі (К. Марксу), Ромнах (Т. Г. Шевченку) та інших містах.

За роки Радянської влади під керівництвом КПРС досягнуто значних успіхів у справі монументальної пропаганди, розширилися її тематика (увічнення трудових звершень радянських людей, патріотичного подвигу народів СРСР у Великій Вітчизняній війні) і обсяг. Зросла майстерність митців. Пам'ятники революційної, трудової і бойової слави стали невід'ємною частиною життя радянського суспільства.

У даному матеріалі розглянемо в загальних рисах увічнення в Українській РСР революційних подій і діячів першого та другого етапів визвольного руху в царській Росії. Причому, тут мова йтиме також про

¹ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. 1, К., 1959, стор. 14—15; Законодавство про пам'ятники історії та культури. Збірник нормативних актів, К., 1970, стор. 8—13.

² За ленінським планом. Документи. Матеріали. Спогади, К., 1969, стор. 12—14.

³ Историко-революционные памятники СССР. Краткий справочник, М., 1972, стор. 5—6.

революційних борців, які розпочали свою діяльність на другому етапі, жили й діяли на пролетарському етапі, залишаючись на революційно-демократичних позиціях.

Визвольна боротьба передових сил суспільства, трудящих мас у царській Росії — яскрава, героїчна сторінка історії нашої країни.

Революційний рух, освітлений політичною програмою, започаткували декабристи — перші російські революціонери, «кращі люди з дворян»⁴. Вони зі зброєю в руках відкрито виступили, щоб повалити самодержавство і ліквідувати кріпацтво. В умовах розкладу і кризи феодально-кріпосницького ладу їх лозунги були лозунгами буржуазної революційності й відбивали об'єктивні капіталістичні тенденції в соціально-економічному розвитку Російської держави. Декабристи своєю діяльністю і збройним виступом зробили величезний вплив на розвиток передової суспільної думки і визвольної боротьби. «Вузьке коло цих революціонерів. Страшенно далекі вони від народу. Але їхня справа не загинула. Декабристи розбудили Герцена. Герцен розгорнув революційну агітацію. Її підхопили, розширили, зміцнили, загартували революціонери-різномисльці, починаючи з Чернишевського і кінчаючи героями «Народної волі»⁵.

Україна була значним центром діяльності декабристів. У березні 1821 р. у м. Тульчині створено Південне товариство декабристів. У його складі виділено Тульчинську управу на чолі з П. І. Пестелем. У місті й досі дбайливо доглядається будинок, в якому жив Пестель, творилася «Руська правда», зустрічалися революціонери⁶.

У м. Кам'янці (тепер Черкаська обл.) знаходилася друга управа Південного товариства (керівники В. Л. Давидов, С. Г. Волконський). Маєток Давидова був місцем важливих зустрічей провідних діячів товариства. В «Зеленому будиночку», де вони збиралися, а також бували О. С. Пушкін, пізніше — П. І. Чайковський, у 1937 р. відкрито літературно-меморіальний музей геніального поета і славетного композитора з відділом, присвяченим «першим російським благовістителам свободи»⁷. Гітлерівські фашисти пограбували музей, знищили барельєф п'яти повішених декабристів, понівечили меморіальні дошки. Музей відновив свою роботу згідно з Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 26 квітня 1945 року. Реставровано також грот у колишньому саду Давидова, де обмірковували революційні плани декабристи. На ньому зроблено напис: «Нет примиренья, нет условий между тираном и рабом (Рыле-ев)». При вході в парк Декабристів споруджено пам'ятну стелу на честь революціонерів⁸.

Революціонери неодноразово збиралися для обговорення програмних питань у Києві. Місцем їх зустрічей були будинок героя Вітчизняної війни 1812 р. генерала М. М. Раєвського (нині по вул. Кірова, 14) та контрактовий будинок (тепер по вулиці Межигірській, 1). На них у 1925 р. встановлено меморіальні дошки з барельєфами-портретами страчених декабристів⁹.

⁴ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 23, стор. 383; див. т. 30, стор. 298.

⁵ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 21, стор. 249.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область, К., 1972, стор. 630; Достопримечательности Украины, К., 1960, стор. 106.

⁷ Т. Г. Шевченко. Дневник. 1857—1858, К., 1963, стор. 136.

⁸ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. II, 1941—1960, К., 1961, стор. 80; Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область, К., 1972, стор. 297.

⁹ Розповідають художньо-меморіальні дошки Києва. Путівник-довідник, К., 1966, стор. 15; В. А. Проценко. Тясмин чекає на вас. Нарис-путівник, Дніпропетровськ, 1973, стор. 30; В. Дюмін. Будинок Давидових у Кам'янці. — «Пам'ятники України», 1970, № 4, стор. 35—36.

У м. Василькові на Київщині знаходилася третя управа Південного товариства декабристів. Її очолювали С. І. Муравйов-Апостол та М. П. Бестужев-Рюмін. Довідавшись про арешт П. І. Пестеля та поразку повстання 14 грудня 1825 р. у Петербурзі, керівники Васильківської управи та колишні члени Товариства з'єднаних слов'ян (В. М. Соловйов, А. Д. Кузьмін, М. О. Щепилло) підняли повстання. У с. Трилісах Фастівського району Київської області височить нещодавно встановлений обеліск з написом: «У селі Триліси на подвір'ї 5-ї мушкетерської роти 29 грудня 1825 року (10 січня 1826 року) під керівництвом Сергія Муравйова-Апостола почалося повстання Чернігівського полку проти царського самодержавства»¹⁰. На Фастівщині є братська могила декабристів, що загинули в сутичці з каральним загоном генерала Гейсмара.

Серед інших пам'ятних декабристських місць на Україні назвемо відзначений меморіальною дошкою будинок у с. Хомутець поблизу Миргорода на Полтавщині, в якому жили брати Сергій і Матвій Муравйови-Апостоли, увінчану обеліском могилу С. Г. Волконського, М. М. Волконської і О. В. Поджіо в с. Вороньки Бобровицького району Чернігівської області, усипальницю Раєвських, у тому числі М. М. Раєвського, в с. Розумівці Олександрівського району Кіровоградської області¹¹.

Незабаром радянський народ відзначатиме 150-річчя з часу повстання декабристів. До цього визначного ювілею готуються відповідні заходи, зокрема по увічненню декабристських місць та пам'яті провідних діячів декабристського руху. На нашу думку, необхідно, передусім, спорудити пам'ятник П. І. Пестелю в Тульчині Вінницької області, а також монумент у Василькові на Київщині. Адже у Василькові знаходилася третя управа Південного товариства декабристів, якраз це місто було здобуте боєм, на його центральному майдані повсталий полк слухав запальне, революційне звернення керівників повстання. Все це, очевидно, має лягти в основу ідеї монумента. Слід встановити обеліски в населених пунктах, де стояли повсталі роти Чернігівського полку.

З 40-х років XIX ст. у Росії намітився перехід від етапу дворянської революційності до другого етапу визвольного руху — різночинного, революційно-демократичного. В боротьбу за повалення самодержавства і ліквідацію кріпосницького ладу включилися революційні демократи. Одним з перших російського революціонера-демократа В. Г. Белінського, а пізніше М. О. Добролюбова і М. Г. Чернишевського був Т. Г. Шевченко — великий український народний поет, мислитель і художник.

Трудящі завжди свято оберігали все те, що пов'язане з ім'ям геніального поета й революційного борця, завжди прагнули гідно увічнити його пам'ять. Однак лише після Великого Жовтня стало можливим всебічне й цілеспрямоване увічнення Великого Кобзаря. Комуністичною партією, урядами Радянського Союзу і Радянської України були прийняті важливі постанови, вжиті різноманітні організаційні заходи, спрямовані на увічнення шевченківських місць і спорудження пам'ятників поету-революціонеру. В роки Радянської влади встановлено меморіальні дошки на будинках, в яких він проживав і творив свою невмирущу поезію, відкрито літературно-меморіальні музеї Т. Г. Шевченка, звелися в містах і селах величні монументи.

На території Української РСР є дуже багато шевченківських місць.

¹⁰ О. Батушан, М. Сікорський. Шляхами Київщини. Путівник-довідник, К., 1968, стор. 82, 84.

¹¹ Достопримечательности Украины, стор. 485; Чернігівщина. Путівник-довідник, К., 1967, стор. 127; І. Братченко. Усипальниця Раєвських. — «Пам'ятники України», 1971, № 4, стор. 30—31.

Тут він народився і тут його поховано. Багато населених пунктів на українській землі сховався і об'їздив Т. Г. Шевченко в дитячі роки та під час своїх подорожей у 1843, 1845 — 1847, 1859 рр.

У с. Моринцях Звенигородського району Черкаської області в 1956 році споруджено пам'ятник Великому Кобзарю (скульптори О. Олійник, М. Вронський). А поруч з ним у 1964 р. відкрито меморіальну плиту з написом: «Тут стояла хата, в якій народився великий український поет, революціонер-демократ Т. Г. Шевченко». В с. Шевченкове (колишня Кирилівка), де пройшло дитинство Тараса, того ж району на місці старої батьківської хати встановлено обеліск. У 1938 р. на колишній садибі батька збудовано, а наступного року відкрито літературно-меморіальний музей поета. У центрі села з 28 квітня 1957 р. височить бронзовий монумент Т. Г. Шевченка (скульптори О. Олійник, М. Вронський). Від музею дорога веде до кособокої, вкритої соломою хати, над якою зведено захисну споруду. На меморіальній дошці напис: «В цій хаті жив, навчався грамоти в учителя-дяка Тарас Григорович Шевченко».

На Черкащині доглядаються та увічнінені меморіальними дошками й інші місця перебування Т. Г. Шевченка: в с. Будичі Звенигородського району (палац Енгельгардта), с. Зеленій Діброві (місце хати сестри поета Катерини та її могила), м. Лисянці (криниця, з якої малий Тарас носив воду), с. Млієві Городищенського району (будинок П. Ф. Симиренка), с. Прохорівці Канівського району (садиба М. О. Максимовича), м. Черкасах (будинок справника Табачникова), с. Мошнах (хата Нагановського) та ін. У майже 20-ти населених пунктах Черкаської області є пам'ятники Кобзареві, зокрема в Черкасах, Умані, Корсунь-Шевченківському, Городищі, Золотоноші, Смілі та ін. Не заростають стежки до Тарасової гори в Каневі. У липні 1923 р. на могилі Т. Г. Шевченка встановлено погруддя поета, виготовлене робітниками Городищенського цукрового заводу. Через два роки за рішенням партії й уряду її оголошено державним культурним заповідником. 18 червня 1939 р. на могилі Шевченка відбулося відкриття нового пам'ятника (скульптор М. Манізер) та літературно-меморіального музею.

Давно відзначено меморіальними дошками шевченківські місця в Києві: будинки по провулку Т. Г. Шевченка (в 1928 р. тут відкрито літературно-меморіальний музей поета), по вулицях Володимирській, Ірининській, Вишгородській, на площі Калініна. 6 березня 1939 р. в столиці Української РСР відкрито величний пам'ятник революціонеру-демократу (скульптор М. Манізер). А в квітні 1949 р. відкрився Державний музей Т. Г. Шевченка. На Київщині поет бував ще в Яготині, Переяславі, Березані, Андрушах, В'юнищі, Потоках та інших містах і селах. У Переяславі-Хмельницькому зберігся будинок лікаря А. О. Козачковського, де жив Т. Г. Шевченко. З 1946 р. тут діє історико-краєзнавчий музей, в якому є «Шевченківські кімнати». Перед музеєм — бронзовий бюст Кобзаря. В 1959 р. споруджено пам'ятник поету в Яготині, а наступного року відкрито історико-краєзнавчий музей, що носить його ім'я.

Шевченкові шляхи пролягали й по Чернігівській землі. Кілька будинків, в яких поет жив чи бував, були знищені в серпні 1941 р., під час варварського бомбардування міста німецькими фашистами (колишній готель «Царград», приміщення колишнього «Благородного товариства» тощо). Встановлено меморіальні дошки на колишніх майданках Лизогубів (с. Седнів Чернігівського району), Тарновських (с. Качанівка Ічнянського району), Галаганів (с. Сокиринці Срібнянського району) та ін., що засвідчили перебування тут поета. Пам'ятники Кобзаря є в Чернігові, Прилуках, Седневі, Лосинівці, Новій Басані, Іржавці та інших населених пунктах.

Багато міст і сіл відвідав Т. Г. Шевченко на Полтавщині. В Полтаві пам'ятник революціонеру-демократу (скульптор І. Кавалерідзе) відкрито ще в 1925 р. Встановлені пам'ятники також у с. Диканьці, с. Байрі, с. Біленченківці та ін. Будинки, в яких перебував поет, збереглися й понині в с. Березовій Рудці, Лубнах, с. Веселому Подолі, с. Вишняках.

Шевченківські монументи нині височать не тільки там, де жив і творив Великий Кобзар, а й по всій Радянській Україні — в Харкові (1935 р., скульптор М. Манізер), Одесі (1966 р., скульптори А. Білостоцький, О. Супрун), Донецьку (1955 р., скульптори М. Вронський, О. Олійник), Дніпропетровську (1959 р., скульптори І. Зноба, В. Зноба), Сумах, Ровно, Чернівцях та в багатьох інших містах і селах республіки. 10 червня 1964 р. відкрито монумент Т. Г. Шевченку (скульптори М. Грицюк, Ю. Синькевич, А. Фуженко) в столиці нашої Батьківщини Москві¹².

Виділяючи різночинський, революційно-демократичний етап у визвольному русі в Росії, В. І. Ленін вказував, що тоді «панівним напрямом, відповідним до точки зору різночинця, стало народництво», яке було ідеологією селянської демократії в Росії¹³. В. І. Ленін вчив помічати в їх теоретичних конструкціях історико-реальний, історико-правомірний зміст боротьби з кріпосництвом та його залишками, не забувати, що вони (народницькі теорії) «виражають передовий, революційний, дрібно-буржуазний демократизм», «є прапором найрішучішої боротьби проти старої, кріпосницької Росії»¹⁴. В. І. Ленін називав блискучу плеяду революціонерів 70-х років, як і О. І. Герцена, В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського, попередниками російської соціал-демократії¹⁵, відзначав героїзм, самопожертву, енергію революційних народників.

У нерівній боротьбі загинуло багато революціонерів-народників, але ці жертви, говорив В. І. Ленін, не були даремними, бо вони сприяли дальшому революційному вихованню народу¹⁶. Вони збагатили революційні традиції, які сприяли підготовці ґрунту «для сприймання і застосування марксизму в Росії»¹⁷.

У нашій країні видано багато наукових праць, художніх творів, присвячених героїчній боротьбі революційних народників проти самодержавства, створено кінофільми. Іменами визначних борців названі вулиці міст. Однак ще не все зроблено в справі увічнення в монументальній пластичній найвидатніших революціонерів, місць їх життя й діяльності. У 1966 р. в м. Коропі на Чернігівщині встановлено пам'ятник М. І. Кибальчичу. Тут же, в будинку, де народився вчений-революціонер, у 1959 р. відкрито меморіальний музей. У Сімферополі по вул. Федька оберігається будинок, в якому жила С. Л. Перовська, в Запоріжжі меморіальною дошкою засвідчено проживання А. І. Желябова в будинку

¹² Детальніше про увічнення шевченківських місць і спорудження пам'ятників Т. Г. Шевченку див: Шевченківські місця України, К., 1957; М. М. Ткаченко. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка, К., 1961; Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814—1963, К., 1963; А. Німенко. Пам'ятники Тарасові Шевченку, К., 1964; В. М. Вільний. По Шевченківських місцях України, К., 1964; Подорожі у Шевченків край, К., 1966; М. Ліхцов. Шевченківські місця Черкащини, Дніпропетровськ, 1967; Ю. А. Варварецький. Становлення української радянської скульптури, К., 1972, та ін.

¹³ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 25, стор. 91; т. 22, стор. 290—291.

¹⁴ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 16, стор. 199.

¹⁵ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 24.

¹⁶ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 30, стор. 298.

¹⁷ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1970, стор. 8.

по вул. Леніна тощо¹⁸. На нашу думку, слід би спорудити пам'ятники А. І. Желябову, І. М. Ковальському, Д. А. Лизогубу, встановити пам'ятні знаки в Києві й Одесі на місці страт революційних народників, у селах, в яких народники вели тривалу революційну пропаганду серед трудящих.

Радянський народ гідно увічнює пам'ять великих українських письменників, революційних демократів Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Панаса Мирного, Павла Грабовського. Виявлено й відзначено меморіальними дошками місця, де вони жили й писали натхненні твори, в багатьох містах і селах їм споруджено пам'ятники.

У 1949 р. на околиці с. Нагуєвичів (тепер с. Івана Франка Дрогобицького району Львівської області) на місці, де стояла хата, в якій народився і жив І. Я. Франко, встановлено арку з меморіальною дошкою. У цьому ж році тут відкрито пам'ятник поету-революціонеру. В 1946 р. в хаті племінника М. Франка відкрито музей, а в 1951 р. його переведено у нове просторе приміщення. Будинок початкової школи в сусідньому с. Ясениця-Сільна, в якій вчився Франко, не зберігся. В 1960 р. у бібліотеці села організовано кімнату-музей письменника. В повоєнний час реставровано меморіальну дошку, встановлену ще в 1936 р. на будинку Дрогобицької гімназії, в якій І. Франко вчився у 1867—1875 рр. 9 жовтня 1966 р. у Дрогобичі відкрито пам'ятник Великому Каменяреві (скульптор Е. Мисько)¹⁹.

З 1875 р. І. Франко майже постійно проживав у Львові. Тут він учився в університеті, вів величезну літературну, наукову і громадсько-політичну роботу. За умов панування буржуазно-поміщицької Польщі трудящим Західної України з великими труднощами вдалося спорудити в 1933 р. лише надмогильний пам'ятник Великому Каменяреві²⁰. За роки Радянської влади в справі увічнення франківських місць у Львові зроблено багато: за постановою РНК УРСР від 8 травня 1940 р. 9 жовтня цього ж року в будинку по вул. Понінського (нині вул. Івана Франка), де з 1902 р. жив поет-революціонер, відкрито літературно-меморіальний музей. 3 вересня 1956 р. в зв'язку з 100-річчям з дня народження І. Франка біля Львівського державного університету відбувся урочистий мітинг, присвячений закладенню пам'ятника. А 31 жовтня 1964 р. тисячі львів'ян зібралися сюди ж з нагоди відкриття монумента великому сину українського народу (скульптори В. Борисенко, Д. Кривач, Е. Мисько, В. Одрехівський, Я. Чайка). Наприкінці травня 1972 р. жителі міста зішлися на вул. Ватутіна, щоб відкрити меморіальну дошку на честь І. Франка на будинку, в якому колись розміщувалися цісарський суд і в'язниця. Тут у 1877—1878 рр. поет відбував своє перше ув'язнення, тут отримав перший революційний гарт. На художньо-меморіальній дошці, виготовленій скульптором А. Галяном,— барельєфне зображення Франка²¹.

¹⁸ Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область, К., 1972, стор. 343; Чернігівщина. Путівник-довідник, К., 1967, стор. 91; В. Успенская. Симферополь, 1961, стор. 59; О. Семко, А. Ходун. Туристские маршруты Запорожья, Днепропетровск, 1971, стор. 53.

¹⁹ Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область, К., 1968, стор. 289, 295, 296; Іван Франко. Документи і матеріали. 1856—1965, К., 1966, стор. 479.

²⁰ Іван Франко. Документи і матеріали, стор. 328, 332, 339, 340, 347—351, 354, 364—365, 367, 375—379.

²¹ Там же, стор. 388, 394, 395, 411, 459—461, 470—471, 491—494; Історія українського мистецтва, т. 6, К., 1968, стор. 314; «Літературна Україна», 6 червня 1972 р.; Великому Каменяреві.— «Пам'ятники України», 1972, № 3, стор. 50.

Проживаючи на території Західної України, що знаходилася тоді під владою Австро-Угорщини, І. Я. Франко підтримував тісні контакти з прогресивними діячами Східної України і Росії. У 1885 р. і 1886 р. він відвідав Київ. Місця його перебування — нинішня вул. Леніна, № 11 і Нестерівський провулок, № 4а відзначені меморіальними дошками²². 28 серпня 1956 р. в столиці Української РСР відкрито пам'ятник революційному демократу (скульптори А. Білостоцький, О. Супрун)²³.

З 1900 р. по 1914 р. І. Я. Франко майже щоліта творив і відпочивав у мальовничому с. Криворівні (тепер Верховинського району Івано-Франківської області). Тут він зустрічався з Л. Українкою, М. М. Коцюбинським та іншими діячами культури. В 1960 р. у селі створено літературно-меморіальний музей І. Франка (в одному з будинків, в якому він мешкав). Біля нього — пам'ятник-бюст поета²⁴.

Меморіальними дошками відзначені місця перебування Великого Каменяря в м. Бориславі, м. Стрию Львівської області, м. Коломиї, с. Лолині Долинського району Івано-Франківської області, Одесі, Тернополі, Чернівцях. Пам'ятники І. Я. Франку споруджені, крім уже названих, в інших населених пунктах республіки — Бориславі, м. Стрий Львівської області, с. Яблунові Косівського району, с. Лолині Долинського району, с. Ділятині Надвірнянського району, м. Рогатині, с. Заболоті Снятинського району Івано-Франківської області та ін.²⁵

У Вінниці на вул. І. Бевза стоїть невеличкий будиночок, на стіні якого прикріплено мармурову дошку з написом: «Тут народився і жив Михайло Коцюбинський». В ньому великий український письменник і громадський діяч, революційний демократ прожив з деякими перервами з 1864 по 1897 р. У 1927 р. у цьому будиночку відкрито літературно-меморіальний музей, а в повоєнний час перед ним на постаменті встановлено бронзове погруддя М. М. Коцюбинського. На фасаді одного з будинків по вул. Леніна в Вінниці прикріплена меморіальна дошка, яка повідомляє, що тут, у колишньому реальному училищі, письменник у 1891 р. склав екстерном іспит на звання народного учителя. В Барі й Шаргороді на Вінниччині в будинках, де вчився М. М. Коцюбинський у народному та духовному училищах, відкрито музейні кімнати його імені. Така ж кімната створена в с. Лопатинцях Тульчинського району Вінницької області, де письменник працював учителем²⁶. У Житомирі зберігся будинок, де в 1897 — 1898 рр. М. Коцюбинський працював у редакції газети «Волинь». Його відзначено меморіальною дошкою.

В Чернігові в будинку (тепер по вул. М. Коцюбинського), в якому письменник прожив майже 15 років, у 1934 р. засновано літературно-

²² Розповідають художньо-меморіальні дошки Києва, стор. 91, 92.

²³ Монументи СССР, М., 1969, № 89; Іван Франко. Документи і матеріали, стор. 434.

²⁴ Іван Франко. Документи і матеріали, стор. 480; Достопримечательности Украины, стор. 583, 584; Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область, стор. 123—124, 129.

²⁵ Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область, стор. 115; Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область, стор. 208, 215, 399; Іван Франко. Документи і матеріали, стор. 432, 433, 455, 456, 472, 473, 476, 488; Достопримечательности Украины, стор. 572, 583—584, 623—624; В. Т. Полек. Іван Франко на Прикарпатті, Ужгород, 1966; Я. Тимчишин, М. Савка, П. Тимошенко. Подорожі по Львівщині, Львів, 1967, стор. 207—215; І. Ф. Шатилюк. Найвизначніші місця життя і праці Івана Франка на Україні.— Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, т. XV. Збірник історико-філософського факультету. № 8, 1956.

²⁶ Музей М. М. Коцюбинського у Вінниці, Одеса, 1967, стор. 7, 23—25, 72.

меморіальний музей. Згідно з постановою РМ УРСР від 16 вересня 1954 р. в липні наступного року на могилі М. М. Коцюбинського було встановлено новий пам'ятник (скульптори Ф. Коцюбинський, С. Андрійченко)²⁷. Пам'ятник письменнику (скульптор М. Рябінін) є в Харкові.

На території Української РСР є багато пам'ятних місць, пов'язаних з ім'ям видатної української поетеси Лесі Українки. Всі вони належно увічнені.

У Новограді-Волинському на Житомирщині відзначено меморіальною дошкою будинок, де народилася Л. Українка. У серпні 1963 р. в ньому відкрито музей, перед яким встановлено погруддя поетеси. Меморіальна дошка прикріплена на будинку Новоград-Волинської школи № 1, де 1872—1878 рр. вона провела свої ранні дитячі роки²⁸.

У Луцьку Л. Українка разом з батьками жила в 1879—1882 рр. і 1890—1891 рр. Досі зберігся будинок, в якому вона мешкала під час другого перебування в місті. В грудні 1965 р. у Луцьку відбулося відкриття монумента Л. Українці²⁹.

У розвитку самобутнього таланту поетеси велику роль відіграло перебування з 1882 р. по 1907 р. (непостійно) в с. Колодяжному на Ковельщині. З 1958 р. у Колодяжному височить пам'ятник Л. Українці (скульптор В. Сколоздра)³⁰, в липні 1949 р. там відкрито меморіальний музей.

Л. Українка неодноразово жила в Києві. Тут вона зустрічалася з визначними діячами української культури, познайомилася з соціал-демократами, брала активну участь у громадському житті. В 50-х роках на будинках (нині вул. Тарасівська, 14, Ветрова, 21, Саксаганського, 97, 101, 115, Підвальна, 32), в яких непостійно мешкала поетеса з кінця XIX ст. і до своєї смерті, встановлено меморіальні дошки. 11 квітня 1960 р. РМ УРСР прийняла постанову про створення в буд. № 97 по вул. Саксаганського в Києві літературно-меморіального музею Лесі Українки. Він розпочав свою діяльність з 1962 р. На приміщенні музею в день святкування 100-річчя з дня народження поетеси встановлена нова меморіальна дошка з її погруддям (скульптор Г. Кальченко). Згідно з Постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 19 січня 1946 р. споруджено новий пам'ятник Лесі Українці (скульптор Г. Петрашевич) на її могилі на Байковому кладовищі. У серпні 1965 р. скульптурна постаць поетеси звелася (автор В. Бородай) у Першотравневому парку Києва. В 1968—1969 рр. проведено два тури республіканського конкурсу на проект нового пам'ятника в Києві великій чарівниці художнього слова, творцеві революційних поезій³¹. Нині цей величний монумент поетеси-революціонерці, створений скульптором Г. Кальченко, відкрито на площі Л. Українки в Печерському районі столиці республіки.

7 лютого 1951 р. РМ Грузинської РСР і ЦК КП(б) Грузії на подання Президії правління Спілки радянських письменників Грузії прий-

²⁷ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. II, 1940—1960, К., 1961, стор. 314—315.

²⁸ Леся Українка. Документи і матеріали. 1871—1970, К., 1971, стор. 385.

²⁹ О. Ошуркевич. В краю дитинства.— «Пам'ятники України», 1971, № 1, стор. 50—51; Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область, К., 1971, стор. 59, 87; Леся Українка. Документи і матеріали, стор. 434.

³⁰ Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область, стор. 344—345, 352; Леся Українка. Документи і матеріали, стор. 384, 385.

³¹ Леся Українка. Документи і матеріали, стор. 394—395, 389, 366—367, 439—441; О. Бабишкін. Київ береже пам'ять про Лесю Українку.— «Пам'ятники України», 1971, № 1, стор. 52; Розповідають художньо-меморіальні дошки Києва, стор. 89—90; «Пам'ятники України», 1971, № 2, стор. 58.

няли постанову про відкриття в Сурамі в будинку, де поетеса провела останні дні свого життя, музею Л. Українки та про спорудження в місті пам'ятника (скульптор Тамара Абакелія). Його відкрито в серпні 1952 р. Наприкінці липня 1972 р. на честь 50-річчя утворення СРСР у Батумі, де неодноразово бувала славна дочка українського народу, відбулося урочисте відкриття пам'ятника Л. Українці (скульптор М. Вронський)³².

В Полтаві пройшло (з 1871 р. і аж до смерті 28 січня 1920 р.) майже все творче життя видатного українського письменника, революціонера-демократа Панаса Мирного. Саме тут найбільше пам'ятних місць, пов'язаних з ним. Спочатку письменник жив по вул. Монастирській (тепер вул. Радянська) і Малосадовій (тепер вул. Короленка), а потім переселився на околицю Полтави — Кобищани у власний будинок. У 1940 р. за постановою уряду Української РСР в ньому відкрито літературно-меморіальний музей письменника. А в 1951 р. згідно з постановою РМ УРСР від 16 травня 1949 р. перед музеєм встановлено на постаменті бронзовий бюст Панаса Мирного. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У постановою від 23 жовтня 1936 р. доручили Українському управлінню в справах мистецтва організувати впорядкування могил видатних діячів культури і встановлення на них нових постаментів, бюстів і меморіальних дощок. Цього ж року останки П. Мирного перенесено із старого військового кладовища в Зелений гай на схилі гори по Садовій вулиці. На могилі встановлено пам'ятник³³.

До полтавського періоду життя письменник у 1858 — 1862 рр. вчився в Гадяцькому повітовому училищі, а в 1863 — 1865 рр. служив у Гадяцькому повітовому суді. В Гадячі на будинку, де він жив, встановлено меморіальну дошку. Тут же відкрито кімнату-музей³⁴.

З нагоди 100-річчя від дня народження видатного українського поета, революціонера-демократа П. А. Грабовського в с. Грабовському (колись с. Пушкарне) Краснопільського району Сумської області, де він народився, споруджено пам'ятник. Тут же відкрито літературно-меморіальний музей. Обеліск з барельєфом поета встановлено в м. Валках Харківської області, де він перебував на службі у війську, продовжуючи брати участь у народницькому русі³⁵. Очевидно, пам'ятник П. А. Грабовському необхідно встановити в Харкові. Адже тут він навчався, працював, набував революційного гарту.

У 70-х роках XIX ст. на Україні почалася пропаганда ідей основоположників наукового комунізму К. Маркса і Ф. Енгельса. Одним з перших популяризаторів економічного вчення К. Маркса був український революційний демократ, учений С. А. Подолинський. З нагоди 120-річчя з дня народження С. А. Подолинського на його батьківщині в с. Ярославці Шполянського району Черкаської області споруджено пам'ятну стелу³⁶.

У пореформений період на шлях все рішучішої боротьби проти капіталістичної експлуатації зиступав робітничий клас Російської держави. В ході класових битв та під впливом пропаганди революційних де-

³² Леся Українка. Документи і матеріали, стор. 378—380, 384; О. Санеблідзе. Невгасимий факел дружби.— «Пам'ятники України», 1971, № 1, стор. 55—56; «Літературна Україна», 21 липня 1972 р.

³³ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. II, стор. 197—198; т. I, стор. 708—709; П. Ротач. Літературна Полтавщина.— «Архіви України», 1967, № 3, стор. 104; Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. Путівник, Харків, 1972.

³⁴ Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область, К., 1968, стор. 150.

³⁵ По визначних місцях Сумщини, Харків, 1967; Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область, К., 1967, стор. 309.

³⁶ В. Шпак. У Шевченковому краю.— «Пам'ятники України», 1971, № 2, стор. 7.

мократів зростала його політична свідомість. Боротьба пролетаріату набувала все більш організованого характеру. Про це, зокрема, свідчить факт виникнення «Південно-російського союзу робітників» — першої пролетарської організації в Росії і на Україні. На меморіальній дошці, прикріпленій до одного з будинків по Садовій вулиці в Одесі, засвідчено проживання в ньому засновника Союзу Є. Й. Заславського.

На ґрунті зростання робітничого руху в Росії у 80-х роках створюються марксистські гуртки і групи. На Україні вони виникають з кінця цього десятиріччя. Одним з самовідданих пропагандистів марксизму і організаторів перших марксистських організацій був Ю. Д. Мельников. У Києві, на Лук'янівці в 1893 р. він організував підпільний соціал-демократичний клуб, що діяв під виглядом школи-майстерні. В бібліотеці с. Красного Бахмацького району Чернігівської області, в якому народився Ю. Мельников, обладнано куток, присвячений його життю та революційній діяльності. В Астрахані, де революціонер відбував заслання і де помер, трудящі спорудили йому пам'ятник³⁷. Слід, очевидно, спорудити монумент Ю. Мельникові в Києві або на батьківщині.

В 1895 р. в Петербурзі В. І. Ленін створив «Союз боротьби за визволення робітничого класу», який перейшов під пропаганди в невеликих гуртках до агітації в широких масах пролетаріату, першим у Росії почав з'єднувати науковий соціалізм з робітничим рухом. Активним учасником петербурзького «Союзу боротьби» був П. К. Запорожець. У Білій Церкві на Київщині, де народився славний син українського народу, що належав до плеяди перших марксистів-ленінців, у 1971 р. встановлено пам'ятник-бюст (скульптор І. Кавалерідзе)³⁸. В Білоцерківській середній школі № 13 діє меморіальний музей П. К. Запорожця.

Під впливом петербурзького «Союзу боротьби» такі ж організації утворилися в інших містах. У 1897 р. виникли київський та катеринославський «Союзи боротьби», які відіграли важливу роль у розвитку робітничого руху на Україні. У Києві на вул. Костянтинівській зберігся будинок, в якому знаходилася підпільна друкарня Союзу. Про це говорить меморіальна дошка на фасаді³⁹. В Дніпропетровську у 1953 р. встановлено пам'ятник-бюст (скульптори І. Зноба, В. Зноба) І. В. Бабушкіну — учневі й соратнику В. І. Леніна, одному з організаторів катеринославського «Союзу боротьби»⁴⁰. Поруч з пам'ятником у 1967 р. відкрито меморіальний будинок-музей І. В. Бабушкіна.

Отже, за роки Радянської влади в УРСР здійснено велику роботу по виявленню й увічненню подій, пам'ятних місць, революційних діячів першого та другого етапів визвольного руху. Проте вона ще не завершена. Партійні і радянські органи, республіканське Товариство охорони пам'яток історії та культури вживають нових заходів, спрямованих на виявлення і відзначення пам'ятних місць, гідних увічнення, оновлення і спорудження нових монументів видатним революційним борцям.

А. М. КАТРЕНКО

³⁷ Чернігівщина. Путівник-довідник, стор. 158; Д. Мишко, П. Шморгун. Ювеналій Дмитрович Мельников, К., 1970, стор. 155.

³⁸ Петр Запорожец. Документы и материалы, Винница, 1962, стор. 101—102; Соратник В. І. Леніна. — «Пам'ятники України», 1973, № 1, стор. 53, 54.

³⁹ Розповідають художньо-меморіальні дошки Києва, стор. 16.

⁴⁰ Историко-революционные памятники СССР. Краткий справочник, стор. 70—72.

Наш календар

ПІВВІКОВИЙ ЮВІЛЕЙ ПЕРШОЇ КОНСТИТУЦІЇ СРСР

31 січня 1974 р. минає 50 років відтоді, коли II Всесоюзний з'їзд Рад розглянув і остаточно затвердив першу Конституцію СРСР, в основу якої було покладено Декларацію і Договір про утворення СРСР, прийняті I Всесоюзним з'їздом Рад. Як відомо, цей з'їзд розпочав свою роботу 30 грудня 1922 р. Того ж дня відбулася I сесія новообраного Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР. Вона обрала Президію ЦВК, якій було доручено розробити положення про наркомати, проекти державного прапора, герба СРСР і положення про союзний ЦВК та його членство, а також намітити персональний склад союзної Ради Народних Комісарів і подати свої пропозиції на розгляд чергової сесії ЦВК¹.

На цій сесії Раднарком Союзу РСР ще не було обрано, функції загальносоюзних державних органів продовжували виконувати державні органи РРФСР.

На першому засіданні Президії ЦВК СРСР, яке відбулося 10 січня 1923 р., було створено шість комісій: по розробці Положення про РНК і Раду Праці та Оборони; Положення про Верховний суд і Державне політичне управління; проекту державного прапора і герба СРСР; Положення про ЦВК СРСР і його членів; по намічуванню персонального складу колегії наркоматів, а також бюджетну комісію².

З членів цих шести комісій створено Конституційну комісію (13 чол.), а для постійного керівництва її роботою 24 лютого 1923 р. Пленум ЦК РКП(б) створив комісію при ЦК партії³. Одночасно у всіх союзних республіках було розпочато складання конституційних проектів. Делегації союзних республік, зокрема Української РСР, запропонували, щоб у системі органів влади СРСР був орган, який представляв інтереси різних національностей. Виходячи з цих побажань і керуючись ленінськими вказівками про гарантію прав націй, Пленум ЦК РКП(б) визнав за необхідне створити в складі ЦВК СРСР дві палати: Раду Союзу і Раду Національностей, що відображали б загальносоюзні та національні інтереси.

Питання про характер нової союзної держави та її вищих органів влади детально обговорювалося на партійних конференціях, що проходили напередодні XII з'їзду РКП(б). Їх делегати схвалювали утворення Союзу РСР.

VII конференція КП(б)У, яка відбулася 4—10 квітня 1923 р., прийняла резолюцію «Національні моменти в радянському і партійному будівництві». В ній, зокрема, вказувалося, що «Радянський Союз є зараз єдиним кутком світу, де національній ворожнечі й боротьбі завдано смертельного удару, національний гніт знищено, де створено обстановку взаємного довір'я і закладено основи братерського союзу трудящих мас усіх національностей»⁴. Конференція накреслила положення, які повинні бути покладені в основу Конституції СРСР. Це — рівні права і обов'язки окремих республік — членів Союзу як у взаємовідносинах між собою, так і щодо центральної союзної влади; побудова органів управління центральної влади Союзу на засадах, які гарантували б задоволення як спільних, так і особливих, національних потреб. Для цього в системі органів верховного управління Союзу необхідно створити особливий орган, до складу якого мають увійти представники окремих республік — членів Союзу⁵.

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 3316, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

² Образование СССР. Сборник документов, 1917—1924, М. — Л., 1949, стор. 339—340.

³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, спр. 93, арк. 1.

⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, К., 1958, стор. 221.

⁵ Там же, стор. 222.

У резолюції також підкреслювалося, що Конституція СРСР повинна гарантувати союзним республікам право контролю за діяльністю союзних наркоматів, широкі фінансові, зокрема бюджетні, права, що давали б їм змогу проявляти ініціативу і самодіяльність, право самостійно розв'язувати всі питання національно-культурного розвитку, побуту і державно-адміністративного управління. Таким чином, у рішеннях VII конференції КП(б)У всебічно викладено основні принципи Конституції СРСР.

11 квітня 1923 р. відбулася друга сесія ВУЦВК, на якій М. В. Фрунзе зробив доповідь про утворення Союзу РСР. Він повідомив, що ЦК РКП(б) схвалив ідею створення двопалатного представництва в системі верховних органів влади і зазначив, що «ідея створення другої палати — значна новина в порівнянні з тим, що було намічено»⁶.

XII з'їзд РКП(б), що відбувся 17—25 квітня 1923 р., визнав за необхідне мати в складі союзного ЦВК дві рівноправні палати, одна з яких повинна обиратися на союзному з'їзді Рад і відображати інтереси всіх народів Радянського Союзу, а друга — особливі, специфічні інтереси різних національностей. При цьому вказувалося, що в другій палаті будуть представники не тільки союзних, а й автономних республік та областей⁷.

Одразу після XII з'їзду РКП(б) розпочалася розробка Конституції СРСР. Перша Конституційна комісія, створена Президією ЦВК СРСР 10 січня 1923 р., була розширена до 25 чол. До її складу ввійшли представники всіх союзних республік, зокрема від Української РСР В. П. Затонський, Д. З. Мануїльський, М. О. Скрипник, М. В. Фрунзе та ін.⁸ Головою розширеної Комісії по розробці Конституції СРСР було обрано М. І. Калініна. Її перше засідання відбулося 5 червня 1923 р. На ньому були розглянуті питання про створення другої палати, компетенцію Президії ЦВК СРСР, кількість об'єднаних наркоматів, бюджетні права республік, функції вищих органів влади СРСР, Верховний суд і гарантування прав окремих республік⁹.

Обговоривши питання про другу палату, Комісія одногослосно прийняла рішення назвати цю палату Радою Національностей і надати їй рівні права з Радою Союзу. Комісія постановила, що до складу Ради Національностей входитимуть по 5 представників від кожної союзної та автономної республік і по одному — від автономної області. Одностайно було прийнято рішення вважати Президію ЦВК СРСР вищим законодавчим органом СРСР у період між з'їздами Рад і сесіями ЦВК. Однак з питання про комплектування Президії ЦВК виявилися розходження. В проекті, розробленому Конституційною комісією ЦВК, було записано, що до Президії ЦВК входять по 7 чол. від кожної палати і, крім того, 7 чол., обраних на спільному засіданні палат. Деякі члени комісії від Української РСР наполягали на тому, щоб Президія ЦВК складалася з рівної кількості представників від обох палат. Цю пропозицію було відхилено більшістю голосів і схвалено першу пропозицію¹⁰.

Найгостріші дебати точилися навколо питання про загальносоюзні наркомати та їх кількість. Троцькісти запропонували, щоб загальносоюзними наркоматами були лише народні комісаріати шляхів сполучення, військових справ і пошт та телеграфу, а народні комісаріати закордонних справ і зовнішньої торгівлі перевести до розряду об'єднаних (союзно-республіканських) наркоматів. Ця пропозиція суперечила лєнінським принципам і була одностайно відкинута членами комісії. Загальносоюзними було визнано п'ять наркоматів: закордонних справ, військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошт й телеграфу. До об'єднаних (союзно-республіканських) наркоматів були віднесені: Наркомфін, Наркомпрод, Наркомтруд, РСІ (робітничо-селянська інспекція) і ВРНГ.

З питання про функції вищих органів влади сепаратисти виступили з пропозицією поділити їх на категорії: а) справи, що вирішуються безпосередньо; б) справи, що вирішуються разом з республіканськими органами. Це призвело б до порушення єдності вищих органів влади СРСР, і тому комісія відхилила цю пропозицію. Тоді троцькісти почали вимагати, щоб перший пункт Договору про об'єднання республік «в одну союзну державу» замінити формулюванням «в союз держав». Це означало б створення не єдиної союзної держави як найвищої форми федерації, а конфедерації держав. Комісія відкинула й ці домагання сепаратистів.

8 і 9 червня Конституційна комісія розглянула всі розділи проекту Конституції СРСР. Проти багатьох з них знову виступили троцькісти, однак їх поправки було відхилено більшістю голосів. Оскільки на перших засіданнях розширеної Конституційної комісії виявилися розходження з деяких питань, ЦК РКП(б) вирішив обговорити їх на нараді членів ЦК РКП(б) з участю відповідальних працівників національних республік

⁶ «Коммунист», 12 квітня 1923 р.

⁷ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 669.

⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 3316, оп. 12, спр. 2, арк. 16; оп. 1, спр. 7, арк. 6.

⁹ Там же, оп. 1, спр. 7, арк. 9.

¹⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 3, оп. 1, спр. 2479, арк. 64.

та областей. Четверта нарада ЦК РКП(б) з участю відповідальних працівників національних республік та областей відбулася з 9 до 12 червня 1923 р. Вона відіграла велику роль для вироблення основних положень Конституції СРСР. Її учасники накреслили практичні заходи щодо втілення в життя резолюції XII з'їзду партії з національного питання. Вони схвалили представлений Конституційною комісією проект Конституції, зокрема структуру Ради Національностей та її права. Народа також схвалила вироблене Конституційною комісією положення про загальносоюзні та союзно-республіканські наркомати.

На IV нараді знову виступив троцькіст Раковський. Він вимагав перевести три союзно-республіканські наркомати — Наркомпрод, РСІ і Наркомтруд до складу республіканських, а Наркомат зовнішньої торгівлі і Наркомат закордонних справ — з загальносоюзних до союзно-республіканських. Раковський вкотре висловив пропозицію про створення двох окремих Президій ЦВК СРСР¹¹. Причому він заявив, що висловлює не лише свою думку, а загальну позицію представників України. Це викликало заперечення секретаря ЦК КП(б)У Д. З. Мануїльського, який повідомив, що серед керівних працівників України є серйозні розходження з питань про Конституцію СРСР і характер союзної держави: «Я не буду приховувати, товариші, що у нас, на Україні, є серйозні розходження з частиною товаришів... Розходження ці по лінії держави полягають у тому, що частина товаришів дотримується погляду, що той союз, який зараз організується і буде проведений на черговій сесії ЦВК, повинен являти собою конфедерацію держав, ми ж вважаємо, що цей союз повинен бути і є союзною державою, а зовсім не конфедерацією держав»¹².

Тоді Раковський намагався довести, що Мануїльський нібито відображає точку зору великодержавних шовіністів. Учасники наради засудили погляди Раковського та його однодумців як сепаратистські і висловилися за створення єдиної союзної держави, а не конфедерації. В її резолюції спеціально підкреслено, що нарада відкидає пропозицію про створення двох законодавчих Президій ЦВК СРСР та про переведення наркоматів закордонних справ і зовнішньої торгівлі в розряд союзно-республіканських¹³.

Рішення наради мали велике значення для остаточної розробки Конституції СРСР. Керуючись ними, 13—14 червня 1923 р. Конституційна комісія остаточно обговорила і сформулювала всі розділи Конституції СРСР.

26—27 червня 1923 р. відбувся Пленум ЦК РКП(б), учасники якого заслухали доповідь комісії про проект Конституції СРСР, внесли в нього певні доповнення, спрямовані на гарантування прав і суверенітету союзних республік, і запропонували внести його на затвердження другої сесії ЦВК СРСР першого скликання. Сесія відбулася 6 липня 1923 р. На ній було розглянуто такі питання:

- 1) Основний Закон (Конституція) СРСР;
- 2) вибори Голови Ради Народних Комісарів СРСР;
- 3) вибори наркомів СРСР;
- 4) поточні справи.

Заслухавши доповідь голови Конституційної комісії М. І. Калініна по першому питанню, сесія одностайно затвердила Основний Закон (Конституцію) СРСР і постановила ввести її в дію. У другому пункті постанови вказувалося, що Конституція буде внесена на остаточне затвердження II з'їзду Рад СРСР.

Друга сесія ЦВК СРСР доручила Президії ЦВК СРСР підготувати положення про ЦВК, РНК та окремі наркомати Союзу РСР і внести їх на чергову сесію ЦВК СРСР, розробити й затвердити положення про бюджетну комісію, ОДПУ, Верховний суд.

Сесія прийняла постанову про реорганізацію Державного банку РРФСР у Державний банк СРСР і про створення Центрального статистичного управління СРСР¹⁴.

Сесія одностайно обрала головою Раднаркому СРСР вождя партії і народу, творця Радянської держави В. І. Леніна. Потім було обрано склад Раднаркому СРСР.

Таким чином, друга сесія ЦВК СРСР заклала конституційні основи єдиної багатонаціональної соціалістичної держави, що мало величезне політичне значення. Після сесії ЦВК СРСР органи влади РРФСР вже не виконували функцій органів влади Союзу РСР.

13 липня 1923 р. Президія ЦВК СРСР прийняла рішення довести до відома Центральних Виконавчих Комітетів союзних республік, що «Президія ЦВК Союзу Радянських Соціалістичних Республік, обрана першою сесією ЦВК СРСР, приступила до роботи як вищий орган влади Союзу Радянських Соціалістичних Республік у відповідності з розділом п'ятим Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік»¹⁵. Прези-

¹¹ Четвертое совещание ЦК РКП(б), М., 1923, стор. 89.

¹² Там же, стор. 202 — 203.

¹³ КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, стор. 713.

¹⁴ История Советской Конституции в документах (1917 — 1956), М., 1957, стор. 421 — 423.

¹⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 3316, оп. 12, спр. 3, арк. 142.

дія ЦВК СРСР запропонувала Раднаркому Союзу РСР «негайно приступити до своєї діяльності у відповідності з розділом шостим Конституції Союзу РСР»¹⁶. Наркомом Союзу РСР було запропоновано сформувати колегії і приступити до роботи.

На цьому ж засіданні Президії ЦВК СРСР було прийнято Звернення до всіх народів і урядів світу, в якому повідомлялося про утворення єдиної союзної держави, введення в дію Конституції СРСР і про створення єдиних загальносоюзних народних комісаріатів, а також вказувалося, що «об'єднання рівноправних народів залишається добровільним, яке виключає національний гніт і примушення будь-якого народу до перебування в межах цієї держави...»¹⁷. У Зверненні підкреслювалося, що, «будучи природним союзником пригнічених народів, Союз Радянських Соціалістичних Республік шукає з усіма народами мирних, дружніх відносин і економічного співробітництва. Союз Радянських Соціалістичних Республік ставить собі за мету сприяти інтересам трудящих усього світу. На величезному просторі від Балтійського, Чорного і Білого морів до Тихого океану він здійснює братерство між народами і царство праці, прагнучи водночас до того, щоб сприяти дружньому співробітництву народів усього світу»¹⁸.

31 січня 1924 р. II з'їзд Рад СРСР затвердив першу Конституцію Союзу РСР і таким чином завершив конституційне оформлення єдиної союзної держави як вищої форми федеративного устрою Радянської багатонаціональної держави.

Конституція СРСР складалася з двох частин. Перша — це прийнята I з'їздом Рад СРСР Декларація про утворення Союзу РСР. Друга частина складалася з одинадцяти розділів, у яких визначалися структура органів влади й управління Союзу РСР, їх компетенції, права союзних республік, герб, прапор, столиця СРСР тощо.

Конституція Союзу РСР законодавчо закріпила визнання за всіма народами СРСР рівних прав і рівних обов'язків перед соціалістичною державою. Союз РСР брав на себе охорону суверенітету і прав союзних республік. В Радянському Союзі, як багатонаціональній державі, було знайдено таку форму державного устрою, яка забезпечує активну участь трудящих усіх національностей країни в радянському будівництві.

П. К. Стоян

¹⁶ Там же, арк. 144.

¹⁷ История Советской Конституции (1917 — 1956), стор. 425.

¹⁸ Там же, стор. 427.

50-РІЧЧЯ

XIII КОНФЕРЕНЦІЇ РКП(б)

Минуло 50 років з того часу, як відбулася XIII партійна конференція. Рік, що передував їй, був для партії і Радянської держави періодом суттєвих успіхів, подолання

серйозних труднощів у господарстві, внутріпартійному житті та міжнародній політиці. Неухильно зростала економіка країни. Розвивався транспорт, кваліфіковані робітники поверталися в місто, поліпшилося їх матеріальне становище, поживалася внутрішня торгівля, а в зовнішній — країна домоглася активного балансу. Зріс авторитет партії та довір'я до неї з боку пролетарських мас, широких кіл трудящих.

Але при стрімкому зростанні народного господарства виникали різні труднощі, обумовлені об'єктивними протиріччями перехідного періоду. Партія виявляла причини цих явищ, робила практичні висновки, мобілізувала всі зусилля на усунення недоліків.

У такій обстановці проходила XIII конференція РКП(б), що відбулася в Москві 16—18 січня 1924 р. На ній було 128 делегатів з ухвальним голосом, які представляли 124 організації (Московська та Пітерська організації мали по 3 вирішальних голоса), і 222 делегати з дорадчим голосом. Серед делегатів з вирішальним голосом робітники становили 47%, селяни — 10,1%, інтелігенти — 42,9%. Членів партії з дореволюційним стажем було 61,7%, делегатів з України — 10 чол.¹

Конференція обговорила чергові завдання господарської політики і партійного будівництва, підбила підсумки дискусії про дрібнобуржуазний ухил в партії, обговорила міжнародне становище. У документах конференції міститься глибокий аналіз господарських успіхів і труднощів осені 1923 р. Наявність господарських утруднень пояснювалася недостатнім урахуванням вказівок партії про роль і значення селянського господарства.

¹ Тринадцатая конференция Российской Коммунистической партии (большевиков), Бюллетень, 1924, стор. 92, 225.

Господарські труднощі опозиціонери, в першу чергу троцькісти, намагалися використати для нових нападок на лінію партії. Вони зводили наклеп на Центральний Комітет, спираючись на окремі недоліки, ігнорували провідні тенденції і закономірності розвитку соціалістичної економіки. Конференція розкрила теоретичну неспроможність і політичну шкідливість поглядів опозиціонерів і відкинула їх прагнення зберегти високі ціни на промислові товари, що кінець кінцем створило б загрозу союзу робітничого класу і селянства. Також відкинуті спроби Пятакова, Преображенського та інших порушити класовий характер податкової політики (вони намагалися шляхом підвищення цін на товари зменшити податок з куркулів за рахунок бідноти).

Одним з головних завдань партії було налагодження ефективної системи регулювання товарно-грошових відносин шляхом зміцнення позицій державної та кооперативної торгівлі. Конференція сформулювала завдання принципового значення: оволодіти ринком, системою товарно-грошових відносин, ширше використовувати державний кредит, посилювати кооперацію, вдосконалювати торговельний апарат. Вона відкинула пропозицію опозиційної групи відкрити кордони для широкої «товарної інтервенції», за лозунгом якої приховувалася стара троцькістська вимога ліквідації монополії зовнішньої торгівлі, спроба встановлення змички між іноземними капіталістами і верхівкою селянства. В резолюції відмічалось, що «монополія зовнішньої торгівлі повинна бути і надалі цілком збережена, як дуже важливий, особливо в період непу, елемент господарської політики партії»².

У здійсненні ленінського плану соціалістичного будівництва велике значення мали наукове планування та управління економікою. Конференція відмітила, що «нині ми досягли значних успіхів у створенні основних передумов планового керівництва...»³, накреслила заходи, спрямовані на зміцнення Держплану, посилення планової роботи, зокрема на розміщення і концентрацію промислових підприємств.

При цьому було викрито неспроможність пропозицій троцькістів про закриття великих заводів під приводом подолання господарських труднощів і особливу увагу зосереджено на розвитку важкої промисловості. На перший план конференція висунула необхідність розвитку металургії як міцної бази соціалістичного господарства, а також вказувалося на необхідність підтримки легкої та кустарної промисловості.

Господарські труднощі викликали коливання заробітної плати. Делегати одностайно підтримали пропозиції щодо її підвищення і упорядкування.

В зв'язку з відбудовою промисловості й зростанням чисельності пролетаріату посилилася роль профспілок. Конференція поставила перед ними завдання стати ближче до організації і керівництва промисловістю, звертати особливу увагу на піднесення добробуту робітничого класу⁴.

Конференція одноголосно прийняла резолюцію «Про чергові завдання економічної політики», в якій накреслила практичні заходи по дальшому розвитку промисловості, сільського господарства, зовнішньої і внутрішньої торгівлі. Щодо опозиціонерів, то конференція дала їм рішучу відсіч і в резолюції записала: «в питаннях економіки опозиція виявила найбільше банкрутство, не зумівши абсолютно нічим підкріпити свої обвинувачення проти ЦК партії і не спробувавши навіть протипоставити політиці партії скільки-небудь систематичні пропозиції в питаннях господарства»⁵.

Дальший розвиток господарства значною мірою залежав від єдності партійних рядів — однієї з вирішальних умов успішного будівництва соціалізму.

Серйозне місце в роботі конференції зайняли питання внутріпартійного життя, зміцнення єдності партії. Було обговорено доповідь Й. В. Сталіна «Про чергові завдання партійного будівництва», в якій висвітлювалася боротьба з опозицією, а також хід і підсумки дискусії. Конференція прийняла резолюції «Про партбудівництво» і «Про підсумки дискусії і про дрібнобуржуазний ухил в партії»⁶, в яких дала оцінку класової ідейно-політичної суті опозиції, послідовно розкрила етапи боротьби з троцькізмом у період дискусії. Конференція показала необґрунтованість позицій капітулянтських елементів, їх обвинувачень ЦК в консерватизмі, нерішучості, підтвердила, що партія, творчо застосовуючи марксистсько-ленінське вчення, очолила боротьбу народу за відбудову народного господарства. Вона також відзначила, що опозиція об'єктивно відображає «натиск дрібної буржуазії на позиції пролетарської партії і її політику»⁷, і підтвердила непорушність ленінського положення про недопустимість фракцій, які загрожували партії загибеллю, заявила про підтримку рішень X з'їзду РКП(б) і запропонувала ЦК опублікувати свій пункт резолюції X з'їзду «Про єдність партії», який давав право спільному засіданню ЦК і ЦКК двома третинами голосів перевести з чле-

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 742.

³ Там же, стор. 746.

⁴ Там же, стор. 741.

⁵ Там же, стор. 730.

⁶ Там же, стор. 721, 728.

⁷ Там же, стор. 731.

нів у кандидати або виключити з партії будь-якого члена ЦК у випадку порушення ним партійної дисципліни чи допущення фракційності⁸.

Для підвищення беззастатності партії і зміцнення внутріпартійної демократії конференція накреслила широку програму заходів, важливе місце в якій займало підвищення активності партійних мас, додержання виборності партійних органів, обов'язкова звітність їх, посилення партійно-виховної роботи та ін.

Одним з головних пунктів, що висунула опозиція під час дискусії, було обвинувачення партійного апарату в бюрократизмі та вимога його ломки. Конференція викрила суть цих випадів, підтвердила, що партія і партійний апарат — єдине ціле, вказала на необхідність його дальшого зміцнення. Опозиція намагалася протиставити основним кадрам молодь, звинуватити старі кадри в переродженні, «барометром» для партії оголосити учнівську молодь. Конференція відкинула ці твердження троцькістів, підкреслила, що головне — в правильному співвідношенні досвіду старих і енергії молодих кадрів, а не в їх штучному протиставленні.

Для захисту партії від проникнення чужих елементів конференція прийняла рішення поліпшити її соціальний склад, протягом року залучити до її лав 100 тис. корінних пролетарів. Вона зобов'язала партійні організації стати ближче до виробництва. Конференція наголосила на необхідності приділити увагу посиленню партійно-виховної роботи серед комуністів, особливо в тих осередках, де були хитання під час дискусії. З метою поліпшення теоретичної підготовки, підвищення ідейного рівня комуністів і безпартійних було введено обов'язкове вивчення історії партії в усіх партшколах і вузах.

XIII конференція заслухала доповідь і прийняла резолюцію «Про міжнародне становище», в якій схвалювалася лінія ЦК щодо подій у Німеччині і засуджувалася правоопортуністична капітулянтська лінія Радека та інших у цьому питанні.

Резолюції партійної конференції «Про партбудівництво» і «Про підсумки дискусії і про дрібнобуржуазний ухил в партії» були затверджені XIII з'їздом РКП(б) і V конгресом Комінтерну.

Рішення конференції мали величезне значення для дальшого зміцнення партії, для успішного будівництва соціалізму в нашій країні.

Через три дні після конференції наша партія, радянський народ, міжнародний комуністичний рух і все прогресивне людство зазнали тяжкої втрати — помер Володимир Ілліч Ленін. 50 років КПРС, втілюючи в життя заповіді свого вождя, впевнено веде радянський народ ленінським курсом, по шляху до комунізму.

А. К. Курас

⁸ Там же, стор. 734.

СОРАТНИК ІЛЛІЧА

(До 100-річчя від дня народження
С. І. Гусева)

су. Він був одним з тих, хто ще на світанку виникнення більшовицької партії приєднався до В. І. Леніна і все життя залишався його вірним учнем.

С. І. Гусев народився в січні 1874 р. в м. Сапожок Рязанської губернії в сім'ї вчителя. Незабаром його рідні переїхали в Ростов-на-Дону, де й пройшли дитячі та юнацькі роки майбутнього революціонера. Тут у старших класах реального училища він уперше дізнався про Маркса та про марксизм.

У 1896 р. Сергій Іванович вступив до Петербурзького технологічного інституту. Не пройшло й місяця після його приїзду до столиці, як він став членом ленінського Петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Тут С. І. Гусев здебільшого виконував доручення, пов'язані з розповсюдженням нелегальної літератури. Він наполегливо вивчав «Капітал» Маркса, працю Плеханова «До питання про розвиток моноістичного погляду на історію», брав активну участь у диспутах з народниками¹. «Союз боротьби за визволення робітничого класу» став для С. І. Гусева школою, яка визначила його дальший життєвий шлях — шлях революціонера-професіонала.

За участь у студентській демонстрації, що відбулась у березні 1897 р. в Петербурзі, Сергій Іванович був уперше заарештований, кинутий у в'язницю, а потім засланий до Оренбурга. Тут С. І. Гусев установив зв'язки з політв'язнями і разом з ними організував кілька соціал-демократичних гуртків².

¹ Г. М. Крамаров. Солдат революции, М., 1970, стор. 13.

² «Вопросы истории КПСС», 1964, № 1, стор. 77.

В Оренбурзі Сергій Іванович провів майже два роки. В 1899 р. він повернувся до міста своєї юності — Ростова-на-Дону, де брав активну участь у соціал-демократичному русі, став членом Донського комітету, а з 1902 р. очолив його, розповсюджував «Искру», писав до неї кореспонденції.

В той час Донський комітет був центром соціал-демократичного руху на Дону та Північному Кавказі, його діяльність справляла значний вплив на соціал-демократичні організації багатьох міст Півдня. К. Е. Ворошилов у своїх спогадах писав, що на «посилення революційної роботи в Луганську великий вплив мала діяльність Донського комітету, керованого в той час стійкими іскривцями С. І. Гусевим та І. І. Ставським»³.

Під керівництвом Донського комітету ростовський пролетаріат показав справжню зразки революційної класової боротьби. Прикладом цього був знаменитий ростовський страйк 1902 р., який тривав три тижні і проходив під лозунгом «Геть самодержавство!»

В. І. Ленін високо оцінив значення цього страйку, який свідчив про те, що пролетаріат уперше протиставив себе як клас «усім іншим класам і царському урядові»⁴.

В березні 1903 р. ростовські робітники під керівництвом Донського комітету провели грандіозну демонстрацію, в якій взяло участь майже 50 тис. чол. Почалися масові арешти, і С. І. Гусев як один з організаторів цієї демонстрації змушений був покинути Ростов і виїхати за кордон. Заочно його було обрано делегатом на II з'їзд РСДРП від Донського комітету.

Незадовго до з'їзду Сергій Іванович одержав нагоду особисто познайомитися з В. І. Леніним. Це було в Женеві, Володимир Ілліч запросив його до себе, детально розпитував про події в Ростові⁵.

З першої зустрічі Гусев був глибоко вражений простотою В. І. Леніна у ставленні до товаришів, захоплювався його спокоєм під час дискусії зі своїми ідейними противниками на II з'їзді РСДРП⁶.

Під час з'їзду Сергій Іванович послідовно захищав ленінську позицію з усіх питань, став близьким соратником вождя більшовицької партії.

По закінченні з'їзду Гусев побував у Києві, Одесі, Харкові, Миколаєві та інших містах, де розповідав членам соціал-демократичних організацій про роботу II з'їзду партії, викривав опортунізм меншовиків. Під час цих поїздок він багато зробив для організації та згуртування більшовицьких сил, для зміцнення більшовицьких організацій.

Гусеву належить чимала роль у створенні і діяльності Бюро Комітетів Більшості, у підготовці III з'їзду РСДРП. Він брав участь в історичній нараді 22 більшовиків, а з грудня 1904 р. став працювати секретарем Петербурзького комітету РСДРП і одночасно секретарем Бюро Комітетів Більшості⁷.

В цей час С. І. Гусев активно листувався з В. І. Леніним, який знаходився за кордоном. В листах до В. І. Леніна Сергій Іванович писав про стан справ у Петербурзькому комітеті РСДРП, про внутріпартійну боротьбу, про те, як більшовики згуртовували навколо себе пітерський пролетаріат. Листування В. І. Леніна з С. І. Гусевим уперше було опубліковано в журналі «Пролетарская революция» в 1925 р.⁸

В. І. Ленін не раз дякував С. І. Гусеву за інформацію: «За листи величезне спасибі, Ви нас просто рятуєте від закордонних вражень. Неодмінно продовжуйте так само»⁹.

У травні 1905 р. партія направила С. І. Гусева до Одеси. Там він працював секретарем Одеського більшовицького комітету, продовжував листуватися з В. І. Леніним. На початку 1906 р. Гусев — член Московського комітету партії. Після IV з'їзду РСДРП, делегатом якого він був, Гусева заарештували і вислали в Тобольську губернію. Через деякий час він утік із заслання і приїхав до Москви, де продовжував партійну роботу.

В тяжкі роки сталинської реакції Сергій Іванович залишався вірним ленінцем. За дорученням ЦК він відвідав Київ, Одесу, Миколаїв, Харків, де виступав з доповідями, викривав зрадницьку тактику ліквідаторів та одзовістів. Загроза нового арешту примусила С. І. Гусева виїхати до Фінляндії. Там він тяжко захворів і змушений був тимчасово відійти від активної партійної роботи.

Та ось настав 1917 рік — і Гусев знову в центрі подій. Він брав активну участь у підготовці і проведенні Великої Жовтневої соціалістичної революції: працював секретарем Військово-революційного комітету, а також у Петроградській Раді, віддаючи всі сили створенню збройних сил пролетарської держави.

Радянська Армія знає С. І. Гусева по трьох фронтах громадянської війни, по його

³ К. Е. Ворошилов. Рассказы о жизни. Воспоминания. Книга первая, М., 1968, стор. 142.

⁴ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 9, стор. 239.

⁵ «Вопросы истории КПСС», 1964, № 1, стор. 79.

⁶ Воспоминания о II съезде РСДРП, М., 1959, стор. 88.

⁷ «Вопросы истории КПСС», 1964, № 1, стор. 79—80.

⁸ «Пролетарская революция», 1925, № 2.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 34, стор. 254.

роботі на посаді начальника Політуправління Червоної Армії та по тій напруженій боротьбі, яку він вів проти троцькізму в 1921—1925 рр. з військових питань.

В серпні 1918 р. Центральний Комітет партії направив С. І. Гусева на Східний фронт. Там він був членом Реввійськради 5-ї і 2-ї армій, а в 1919 р., під час розгрому Колчака, — Східного фронту. В період другого походу Антанти Сергій Іванович — член Реввійськради Республіки та Південно-Східного фронту, під час розгрому Врангеля — член РВР Південного фронту, яким командував М. В. Фрунзе.

За видатні заслуги перед Батьківщиною в роки громадянської війни С. І. Гусев був нагороджений трьома орденами Червоного Прапора.

Після закінчення громадянської війни С. І. Гусев протягом тривалого часу працював начальником Політуправління Червоної Армії та членом Революційної Військової Ради Республіки. В цей період Сергій Іванович багато виступав у пресі з військово-політичних питань, у ряді статей і брошур він узагальнив досвід Червоної Армії у громадянській війні¹⁰.

В 1924 р. С. І. Гусев очолив створену з ініціативи ЦК партії комісією для вивчення стану боєздатності Червоної Армії. Комісія, до складу якої входили М. В. Фрунзе, К. Є. Ворошилов та інші видатні діячі нашої партії, викрила серйозні хиби в роботі Реввійськради, яку очолював Троцький, відзначила недоліки в комплектуванні і добір кадрів для Червоної Армії. Висновки комісії були покладені в основу рішень Центрального Комітету партії про проведення військової реформи в 1924—1925 рр., яка значно підвищила боєздатність Червоної Армії¹¹.

Здійснюючи велику військову роботу, С. І. Гусев багато уваги приділяв і питанням господарського будівництва. Взимку 1919—1920 рр. він написав брошуру «Чергові питання господарського будівництва». В доповіді на IX з'їзді партії В. І. Ленін дав їй високу оцінку. Незважаючи на деякі помилки, — говорив Володимир Ілліч, — «це — краща річ, тому що в ній у центрі уваги поставлено основний господарський план відбудови промисловості і виробництва всієї країни, тому що в ній основному господарському планові підпорядковано все»¹².

В січні 1922 р. ЦК РКП(б) направив С. І. Гусева в Ташкент на посаду голови Туркестанського бюро Центрального Комітету партії і члена Реввійськради Туркестанського фронту. Важливим завданням у той час було знищення бандитизму, зокрема басмацтва, яке активно підтримували англійські імперіалісти. За короткий час у цій справі було досягнуто істотних успіхів.

С. І. Гусев відіграв значну роль в об'єднанні і зміцненні партійних організацій Туркестану, Бухари і Хорезму під керівництвом Середньоазійського бюро ЦК РКП(б), першим головою якого він був.

На IX, X і XI з'їздах РКП(б) Гусев обирався кандидатом в члени ЦК. В 1923 р. він був секретарем Центрального Комітету. Коли за пропозицією В. І. Леніна були створені об'єднані органи партійно-державного контролю, партія висунула Сергія Івановича на посаду секретаря ЦКК і члена Колегії Наркомату РСІ. На цих постах він багато зробив для удосконалення державного апарату, непримиренно боровся з бюрократизмом і волокитою.

В 1927 р. С. І. Гусев працював завідувачим відділом преси ЦК ВКП(б), викладав історію партії в Інституті червоної професури. З 1928 р. і до останніх днів свого життя він був членом Президії Виконкому Комінтерну, вів енергійну боротьбу проти троцькізму і правого ухилу, за більшовизацію комуністичних партій.

Помер Сергій Іванович Гусев у 1933 р. Його прах з військовими почесностями було замуровано у Кремлівську стіну.

П. В. Шостак

¹⁰ С. І. Гусев. Гражданская война и Красная Армия, М., 1958, стор. 6.

¹¹ Г. М. Крамаров. Назв. праця, стор. 124.

¹² В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 418.

ВИДАТНИЙ ФЛОТОВОДЕЦЬ І ВЧЕНИЙ

(До 125-річчя від дня народження
С. Й. Макарова)

Степан Йосипович Макаров народився 8 січня 1849 р. у м. Миколаєві Херсонської губернії в сім'ї прапорщика. Військово-морську службу почав у Ніколаєвську-на-Амурі, де вступив до морського училища, яке закінчив у 1865 р.¹

С. Й. Макаров прийшов служити на флот, коли в його розвитку відбувалися важливі зміни: дерев'яні парусні судна поступилися місцем паровим, броненосним. Це був різкий перелом у всій військово-морській справі, а успіхи науково-технічної думки в Росії сприяли зміцненню боєздатності вітчизняного флоту.

¹ С. О. Макаров (Документи), т. 1, М., 1953, стор. 3.

Під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. лейтенант Макаров виявив блискучі якості бойового офіцера. За рік до початку війни він запропонував новий тактичний прийом — застосування парових катерів з сильним озброєнням проти кораблів противника. Це дало змогу перетворити звичайний пасажирський пароплав у грізний військовий корабель. За бойові подвиги в 1877 р. С. Й. Макаров одержав ряд нагород, йому було присвоєно звання капітан-лейтенанта, а пізніше — капітана 2-го рангу.

Життя С. Й. Макарова — це зразок поєднання наукової творчості з роботою кораблебудівника та бойовою діяльністю. Він проклав нові шляхи у військово-морському мистецтві, продовжив і розвинув найкращі традиції російського флоту. Численні теоретичні праці, ідеї та винаходи видатного флотоводця здобули світову славу. Макарову належить пріоритет у розробці важливих питань морської тактики, океанографії, кораблебудування, артилерії та мінної справи. Він — основоположник теорії непопливаності корабля, яка до цього часу лежить в основі сучасної військово-морської справи². Ним уперше було успішно застосовано грізну зброю — саморушну міну (торпеду).

Після закінчення війни 1877—1878 рр. С. Й. Макарова призначили командиром пароплава «Тамань», що стояв у Константинополі. Протягом 1881—1882 рр. Степан Йосипович досліджував Босфор і відкрив нижню течію у цій протоці. Його праця «Про обмін вод Чорного і Середземного морів» була удостоєна премії Російської Академії наук³.

Знаменною подією в історії російського флоту другої половини XIX ст. було кругосвітнє плавання у 1886—1889 рр. корвета «Витязь» під командуванням С. Й. Макарова. З його ініціативи і під безпосереднім керівництвом на кораблі проводилися метеорологічні та гідрологічні спостереження⁴. Подорож перетворилася у наукову експедицію, яка дала більш цінні наслідки, ніж спеціально організовані експедиції. Книжка Макарова «Витязь» и Тихий океан», що вийшла в світ у 1894 р., дістала високу оцінку спеціалістів, а її автор удостоївся премії Академії наук та золотої медалі Російського географічного товариства⁵.

Будучи головним інспектором морської артилерії, С. Й. Макаров багато зробив для її розвитку, зокрема винайшов спеціальні ковпачки, які збільшували бронейну силу снарядів⁶.

Наприкінці 90-х років С. Й. Макаров склав проект відкриття шляхів до Північного полюсу. Для цього з ініціативи вченого будувалася криголам «Ермак». Тоді ж Степан Йосипович запропонував з допомогою криголамів під час зимової навігації проводити судна Фінської затокою до Петербурга, а також використовувати криголами для полегшення плавання по ріках Східного Сибіру та з Тихого океану в Атлантичний.

С. Й. Макаров мріяв про криголам такого розміру й потужності, який би зміг подолати будь-яку кригу. Але в тогочасній літературі потрібних даних про опір криги не було, і Макарову довелося частково заповнити цю прогалину власними дослідженнями. Нарешті, 17 жовтня 1898 р. криголам був збудований⁷. На ньому Макаров тричі ходив у арктичні води. Але через консерватизм царського уряду здійснити експедицію на Північний полюс йому не вдалось. Про будівництво «Ермака», його плавання в арктичних водах, наукову роботу, яка здійснювалася на криголамі, С. Й. Макаров розповів у книзі «Ермак» во льдах».

В лютому 1904 р. віце-адмірал Макаров був призначений командуючим Тихоокеанським флотом. За короткий час перебування на цьому посту він зробив надзвичайно багато для зміцнення російського флоту. Активна діяльність адмірала трагічно обірвалася 31 березня 1904 р. Він загинув на броненосці «Петропавловск», який підривався на ворожих мінах у Порт-Артурі⁸.

С. Й. Макаров був одним з прогресивних діячів вітчизняного військово-морського флоту, видатним ученим. Яскравий талант, надзвичайна енергія й наполегливість дали йому змогу стати в число великих флотоводців світу. Тільки в Радянській країні Макаров здобув визнання як видатний вчений і військово-морський діяч.

Н. А. Іполітова

² Б. Островский. Адмирал Макаров, Л., 1951, стор. 58.

³ С. О. Макаров (Документы), т. 1, стор. 323, 306.

⁴ Б. Островский. Назв. праця, стор. 125, 137, 143.

⁵ А. Лурье. С. О. Макаров, М., 1949, стор. 139.

⁶ Там же, стор. 143.

⁷ Б. Островский. Назв. праця, стор. 226.

⁸ А. Лурье. Назв. праця, стор. 297.

Огляд джерел та літератури

ДРУКОВАНІ ОРГАНИ РАД РОБІТНИЧИХ, СОЛДАТСЬКИХ І СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД БОРОТЬБИ ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

У вивченні питань історії боротьби більшовицьких організацій України за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції значна роль відводиться періодичній пресі. Практично у всіх дослідженнях з цієї тематики певною мірою використовуються матеріали більшовицьких газет 1917 р. Радянська історіографія має ряд спеціальних праць, присвячених виключно історії більшовицької преси України періоду підготовки і проведення соціалістичної революції¹.

При цьому, як правило, до аналізу залучаються друковані органи більшовицьких комітетів і військових організацій при них — разом 13 видань. З газет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів досліджуються лише три, більшовицька орієнтація і партійна приналежність яких не викликають сумніву: «Пролетарская мысль» (орган Київської Ради робітничих депутатів, обласної Ради робітничих депутатів, Центральної Ради професійних спілок і Центральної ради фабрично-заводських комітетів), «Вісник Української Народної Республіки» і «Вестник Украинской Народной Республики» (органи Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України).

Що ж стосується інших газет Рад, то питання про їх політичну спрямованість практично в історико-партійній літературі ще не досліджувалось*.

З'ясування ж цього питання дозволяє не тільки розширити дані про джерелознавчу базу досліджуваного періоду, її якісну характеристику, але й одержати незаперечні докази на підтвердження процесів, своєрідним дзеркалом і складовою частиною яких були газети. Протягом 1917 р. на Україні видавалось більше 60 друкованих органів Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів² (12 газет виходили в губернських центрах, решта — в повітових містах). Як правило, ці видання були виразниками і провідниками угодовської політики меншовиків та есерів до кінця літа — осені 1917 р.

В процесі більшовизації Рад якісні зміни відбувалися і в політичній орієнтації друкованих органів, поступово змінювалась їх партійна приналежність.

Цьому сприяла, в першу чергу, постійна допомога, яку подавав місцевим більшовицьким організаціям ЦК РСДРП(б). Одним з найдійовіших засобів була достав-

¹ В. П. Будников. Большевистская печать и Великий Октябрь на Украине, Харьков, 1958; Г. Карнаух. По пути газеты «Правда», Львов, 1963; Г. І. Вартанов. Жовтневих днів рядки живі. Преса більшовиків України у 1917 р., К., 1966; В. С. Федорченко. Преса більшовиків України в 1917 році. — Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення Радянської влади (безрезультат 1917 — лютий 1918 рр.). Збірник статей, К., 1957, стор. 144 — 179 та ін.

* Виняток становить лише стаття М. Ю. Раковського «В боротьбі за владу Рад (з історії більшовицької преси в Одесі в 1917 р.)». Праці Одеського державного університету, т. 147, серія суспільних наук, вип. 2, Одеса, 1957, стор. 219 — 234, в якій автор доводить, що більшовицькою за своїм спрямуванням восени 1917 р. стала і газета «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота».

² Список поврежденных изданий за 1917 год, Пг., 1919; комплекты газет, що зберігаються в бібліотеці Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (БІМЛ при ЦК КПРС), бібліотеці Інституту історії партії ЦК КП України (БІІП ЦК КП України), Державній бібліотеці СРСР ім. В. І. Леніна (ДБЛ), Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (ЦНБ АН УРСР), ЦДІА УРСР (Київ), ЦДАЖР УРСР, Бібліотеці АН СРСР у Ленінграді (БАН СРСР), Державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Шчедріна (ДПБ), Одеській державній науковій бібліотеці ім. О. М. Горького і в Херсонській обласній бібліотеці ім. О. М. Горького (Підрахунки автора).

ка на місця центральних газет «Правды», «Солдатской правды», московського «Соціал-демократа», а після переходу на більшовицькі позиції і «Известий Центрального Исполнительного Комитета и Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов».

Центральні більшовицькі видання були не тільки провідниками ленінської ідеології й політики, не тільки давали тактичні лозунги, установки та об'єктивну інформацію про розвиток революційних подій, але й служили взірцем для місцевих більшовиків у справі постановки друкованих органів, впливали на характер і напрямок публікацій периферійних газет, редакції яких нерідко вдавалися до передруку з центральних більшовицьких видань не тільки офіційних матеріалів та інформацій, а й передових, редакційних статей, в першу чергу ленінських документів. Все це об'єктивно сприяло повсякденній діяльності більшовиків, і зокрема процесу завоювання на їх бік газет, що видавалися місцевими Радами.

В даному огляді автор робить спробу показати перехід на більшовицькі позиції друкованих органів Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів лише Півдня України.

Слід зауважити, що для підтвердження висновків про політичну спрямованість тих газет, про які йдеться, автор, на жаль, не завжди має рівноцінні аргументи у всій їх сукупності і багатогранності. Так, зокрема, повна відсутність газетних архівів України за 1917 р. не завжди дозволяє встановити склад редакційних колегій, партійну приналежність того чи іншого члена редколегії, автора статті і т. ін. Тому автор не може виробити єдині критерії підходу до аналізу тогочасних періодичних видань. Проте специфіка газет як історичного джерела дозволяє обмежитися матеріалами самих цих видань. Критеріями оцінки їх політичної спрямованості стають висновки, що випливають з аналізу всієї сукупності матеріалів тієї чи іншої газети в питаннях ставлення до ленінської політики РСДРП(б), про владу в країні в цілому, на Україні зокрема і т. ін. В більшості випадків про політичну платформу газети можна судити і з політики її видавця.

Оскільки зміна політичного обличчя газети, прийняття нею більшовицької платформи — явище не раптове, а складний, багатограний процес, що відбувався в загальному руслі більшовизації Рад, якийсь час (залежно від обставин) мав місце, так би мовити, перехідний період, період еволюції в політичній орієнтації друкованого органа.

В 1917 р. на Півдні України (в Херсонській губернії і трьох північних повітах Таврійської губернії) видавалося 10 газет*, що були органами Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. У губерньському центрі Херсоні спочатку виходили «Известия Херсонского Совета рабочих и военных депутатов»**, а з 16 травня — «Солдат и рабочий». Тут же Херсонська повітова Рада селянських депутатів видавала газету «Свободный крестьянин»***. У Кривому Розі Херсонського повіту виходили «Известия Криворожского Совета рабочих и солдатских депутатов». В Одесі було три друкованих органи Рад: «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», «Голос революции» і «Известия Одесского фронтового и областного съезда Советов солдатских, матросских, офицерских и рабочих депутатов»****.

В Миколаєві видавалися «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов». Крім того, в повітових містах Півдня України виходили «Известия Елисаветградского Совета рабочих и солдатских депутатов», «Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов», «Известия Тираспольского Совета рабочих и солдатских депутатов».

6 січня 1918 р. у м. Бериславі місцевою Радою був виданий перший номер газети «Известия Бериславского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов»*****. Незабаром такий же орган «Известия Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов Днепровского уезда» почав виходити у м. Олешках.

Однією з перших газет на Україні, яка зазнала переломних змін, були «Извес-

* Підрахунки автора.

** № 1 (22.III) — № 9 (13.IV) — «Известия Херсонского Совета рабочих и военных депутатов»; № 10 (17.IV) — № 22 (14.V) — «Известия Херсонского Совета рабочих депутатов». Неповний комплект газети автором виявлено в Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР і в Одеській державній науковій бібліотеці ім. О. М. Горького.

*** Неповний комплект газети автором виявлено в ЦДАЖР УРСР.

**** Окремі номери газети за червень—вересень 1917 р. автором виявлено в БАН СРСР.

***** Повідомлення про вихід газети, в якій містилися заклики до придушення опору буржуазії і взяття влади в свої руки, вмістила газета «Солдат и рабочий», № 192, 12. I, 1918 р.; Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область, К., 1972, стор. 146.

тия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота»*. Довгий час більшовики в складі Ради і редакції цього органу становили меншість³.

Засилля угодівців призвело, зокрема, до того, що більшовики та інтернаціоналісти, яких обрали до складу редакції «Известий», залишили роботу в ній, не бажаючи працювати з оборонцями й вважали за доцільніше спрямувати свої зусилля на більш корисні справи⁴.

Ситуація змінилася на початку вересня 1917 р. В цей час широкі маси трудящих країни, переконавшись на власному досвіді в правоті політики більшовиків, все частіше почали висловлювати їм своє довір'я, що, зокрема, знайшло вияв у більшовизації Рад. Безпартійні депутати Рад ще рішучіше підтримували більшовиків. 31 серпня Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів прийняла більшовицьку резолюцію про перехід влади до Рад. 5 вересня таку ж резолюцію прийняла Московська Рада. Слідом за столичними Радами більшовицькі резолюції почали схвалювати місцеві Ради.

1 вересня в Одесі відбулося об'єднане засідання Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, Тимчасового революційного комітету та Румчероду, на якому була прийнята більшовицька резолюція про владу⁵. Через два дні під більшовицькими лозунгами відбулася велика демонстрація.

В цих умовах позиція «Известий Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» була різким дисонансом на фоні загальної ситуації в місті. Довго існувати це не могло.

15 вересня на засіданні Виконкому Ради було прийнято рішення «про негайні перевибори редакційної колегії» і до її нового складу за результатами голосування ввійшли більшовики — О. К. Воронський і М. Ф. Орлов, три есери та бундівець. За своїми поглядами це були переважно люди з інтернаціоналістськими поглядами і принципами. Попередній склад редакції, що 16 вересня випустив передостанній номер газети, зазначав: «Вчора на засіданні Виконавчого комітету вирішено було, що Одеська Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів, яка ухвалила на останньому своєму засіданні резолюцію більшовицького характеру, висловила проти Центрального Комітету Рад і пішла новим шляхом». Наступного дня в статті «Від редакції» газета писала: «Влада повинна в центрі і на місцях належати Радам... Замість коаліцій з імперіалістичною буржуазією редакція боротиметься за союз, за владу робітників, солдатів і трудового селянства»⁷.

Над 135 номером газети, що вийшов 19 вересня, працював уже новий склад редакції**. «З сьогоднішнього дня «Известия» вважаються переданими в руки нової редакційної колегії, — зазначалося в передовій статті. — Перехід цей знаходиться в тісному зв'язку з тим переломом у політичній лінії Рад, що стала переважачою протягом останніх тижнів. Основні положення тієї лінії знайшли свій вияв у останніх резолюціях, прийнятих на пленумах одеських Рад»⁸.

З цього номера, в міру зростання впливу більшовиків, газета поступово почала переходити на більшовицькі позиції. Однак на її сторінках ще часто траплялися угодівські матеріали, офіційна інформація Петроградського Телеграфного Агентства подавалася без коментарів і відгуків на неї.

В цілому ж газета ідейно поліпшилася, про що, зокрема, наголошувалося і на засіданні Виконкому Ради 2 жовтня 1917 р.⁹ Тоді ж з'ясувалося, що з ряду причин більшість членів редакційної колегії не змогла взяти участь у веденні газетних справ. Фактично редакцію очолила більшовичка Н. О. Нірова¹⁰, яка звернулася з пропози-

* № 1 (10.III, 1917 р.) — № 5 (15.IV, 1917 р.) — «Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота».

³ П. С. Столяр. Більшовики Одеси в боротьбі за маси та ізоляцію угодівців у період встановлення влади Рад. — Наукові праці з історії КПРС. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 15, К., 1967, стор. 78, 81, 82.

⁴ Одеський обласний державний архів (далі — ООДА), ф. Р — 3829, оп. 1, спр. 88 а, арк. 39.

⁵ «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 123, 2 (15). IX, 1917 р.; 3 історії Одеської партійної організації, Одеса, 1962, стор. 153.

⁶ ООДА, ф. Р — 3829, оп. 1, спр. 88 а, арк. 40; спр. 906, арк. 158 зв; «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 133, 16 (29). IX, 1917 р.

⁷ «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 133, 16 (29). IX, 1917 р.; № 134, 17 (30). IX, 1917 р.

⁸ Слід зазначити, що есери і бундівець не включилися в роботу редакційної колегії і практично ніякого відношення до видання газети не мали (ООДА, ф. Р 3829, оп. 1, спр. 84, арк. 6 зв. — 7; спр. 88 б, арк. 72).

⁹ «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 135, 19. IX, 1917 р.

¹⁰ ООДА, ф. Р — 3829, оп. 2, спр. 88 б, арк. 73.

¹¹ М. Ю. Раковський. Назв. праця, стор. 230.

цією розширити редакційну колегію, запросивши до її складу представників від соціалістичних партій, що мали вирішальний вплив у Раді. Редакції «Известий» надавалося право «реорганізувати редакційну колегію відповідно до її плану...»¹¹.

В бурхливі дні революційного піднесення на пропозицію редакційної колегії відгукнулася лише більшовицька фракція Ради, що направила для роботи в газеті М. Х. Кантора. Офіційно це рішення Ради було прийнято 13 грудня 1917 р., де зазначалося, що М. Х. Кантор «фактично там уже працює». Підтверджується це й іншими документами¹². Газетні матеріали також свідчать про те, що М. Х. Кантор набагато раніше зазначеного рішення Ради мав безпосереднє відношення до видання «Известий»¹³. Оскільки редакційна колегія фактично не збиралася (про що свідчать і протоколи засідання Виконкому Ради від 20 грудня 1917 р.¹⁴), а працювали в газеті лише більшовики Н. О. Нірова і М. Х. Кантор, основне завдання яких полягало у підготовці редакційних статей¹⁵, то стає зрозумілою її поступова і неухильна еволюція в бік більшовизму.

Вирішальний вплив на перехід газети на послідовно-більшовицькі позиції справило Жовтневе збройне повстання в Петрограді. 26 жовтня «Известия» вмістили повідомлення про події в столиці під заголовком «Неминуче сталося», а наступного дня газета вийшла під гаслом «Хай живе влада Рад!», «Хай живе революційний уряд Рад!». Там же була надрукована «Відозва Петроградської Ради робітничих депутатів», а також стаття «Стара влада повалена», в якій, зокрема, говорилося: «Всі як один чоловік... дамо собі урочисту клятву в вірності новій революційній владі»¹⁶.

Саме з цього номера «Известия» зайняли принципову позицію — підтримували Радянську владу, остаточно стали на більшовицьку платформу*. Газета почала керуватися ленінськими працями, декретами і постановами робітничо-селянського уряду країни — Ради Народних Комісарів. До кінця року орган вмістив 11 публікацій 9-ти ленінських праць¹⁷.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» на своїх сторінках висвітлювали найактуальніші питання. За 3 останні місяці 1917 р. в газеті було наведено 24 статті, присвячені економічним питанням, 8 — робітничому контролю, 9 — аграрному питанню, 6 — продовольчому, стільки ж — проблемам встановлення миру, 19 — національному питанню¹⁸.

Всі ці публікації мали цілком визначений більшовицький характер. Тому Одеський комітет РСДРП(б) з повним правом вважав «Известия» більшовицькою газетою. В листі до ЦК РСДРП(б) від 17 листопада 1917 р. Петро Заславський — секретар обласного комітету РСДРП(б) — писав: «В Одесі є тільки три наших (більшовицьких.— В. С.) газети: «Известия СРД», орган нашого комітету — «Голос пролетарія» і «Солдатская мысль» — видання одного із полків, який доручив нам розподілятися редакцією газети»¹⁹.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» відіграли важливу роль у революційній боротьбі, що розгорнулася на Півдні України, зокрема в Одесі, стали надійним знаряддям боротьби більшовицької партії за встановлення Радянської влади в цьому районі.

На початку листопада на більшовицькі позиції перейшла газета «Солдат и рабочий» — видання Херсонської Ради робітничих і солдатських депутатів**.

Зміни у політичному спрямуванні газети *** почалися раніше і проходили пара-

¹¹ ООДА, ф. Р — 3829, оп. 1, спр. 88 б, арк. 72, 77 зв.

¹² Там же, спр. 87, арк. 86 зв., 95; спр. 85, арк. 37.

¹³ «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 175, 4 (17). XI, 1917 р.

¹⁴ ООДА, ф. Р — 3829, оп. 1, спр. 84, арк. 6.

¹⁵ ООДА, ф. Р — 3829, оп. 1, спр. 85, арк. 38.

¹⁶ «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 167, 26. X (8. XI), 1917 р.

* З часу, коли газета стала більшовицькою, автором виявлено в ЦДАЖР УРСР такі номери: 168, 172, 173, 176—178; 188—191, 193—194, 200—210, 17 (30) XII, 1917 р., в Одеській державній науковій бібліотеці ім. О. М. Горького — 168—210.

¹⁷ «УІЖ», 1972, № 4, стор. 58.

¹⁸ ООДА, ф. 3829, оп. 1, спр. 85, арк. 37; спр. 87, арк. 95.

¹⁹ Переписка ЦК РСДРП(б) з місцевими партійними організаціями, т. II (ноябрь 1917 — февраль 1918 г.). Сборник документов, М., 1957, стор. 275.

** № 1 (16.V) — № 2 (17.V) — видання Ради робітничих і військових депутатів Херсонського гарнізону; № 3 (18.VI 1917 р.) — № 231 (15.III, 1918 р.) — видання Херсонської Ради робітничих і солдатських депутатів.

*** Автори покажчика «Видання творів В. І. Леніна на Україні» (Харків, 1972) справедливо відносять «Солдат и рабочий» в дожовтневий період до газет буржуазних і дрібнобуржуазних партій (стор. 20), але зовсім не згадують про неї в наступний період, коли видання зазнало значних змін у політичному спрямуванні.

тельно із дуже складним і затяжним процесом зміцнення позиції більшовиків у Херсонській Раді. Після розгрому корніловщини більшовики одержали 29 місць у Раді, а Головою Президії було обрано більшовика С. Кириченка²⁰. Підтвердженням змін, що відбувалися в Раді, газеті, є, зокрема, стаття С. Кириченка «До питання про Всеросійський з'їзд робітничих і солдатських депутатів», надрукована в газеті 15 жовтня: «Ні Зимовий палац, ні передпарламент, ні воляючі навколо так звані друзі народу не сміють зупиняти рух, що розрісся, і ставити йому перешкоди у вигляді міркувань, що не витримують критики. Крім Рад, господарів революції, у нас нікого немає, а тому тільки їм одним і належить право сказати своє останнє слово, і чим швидше скажуть вони його, тим краще»²¹. Аналіз характеру матеріалів і цього, і наступних номерів свідчить про те, що редакція, очолювана більшовиком В. Ліпшицем²², в основному поділяла цю точку зору, хоча нерідко ще друкувались і об'єктивістські офіційні матеріали без їх принципової, класової оцінки і роз'яснень позицій редакції щодо них.

Поступовий процес політичної еволюції «Солдата і рабочего» завершився до 5 листопада 1917 р. Напередодні відбулися загальні збори Ради робітничих і солдатських депутатів разом з представниками інших масових громадських організацій трудящих, на яких обговорювалися події в Петрограді і питання II Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів²³. Абсолютною більшістю голосів була схвалена більшовицька резолюція повної підтримки Радянської влади²⁴. Ця обставина стала вирішальною для остаточного утвердження більшовицьких позицій у політичній орієнтації «Солдата і рабочего»^{*}.

8 листопада в статті «Де законний уряд?» газета писала: «Тільки Радянський уряд зв'язаний «наступністю» з Лютневою революцією, так як він народився із нової революції, із революції робітників і найбідніших селян проти поміщиків і капіталістів. Його походження із бурі і натиску народної революції, його санкція Всеросійським з'їздом Рад — ось визнання його прав на «законність», ось його вище право»²⁵.

За два останні місяці 1917 р. газета вмістила на своїх сторінках 8 лєнінських праць²⁶, вела активну агітаційно-пропагандистську роботу по мобілізації мас на здійснення політики більшовиків та першого робітничо-селянського уряду — Ради Народних Комісарів.

Газета викривала буржуазно-націоналістичну суть політики Центральної ради, зокрема рішуче заважувала її наказ про закриття продовольчих кордонів між Україною та РРФСР і вітала рішення Президії Херсонської Губернської Ради селянських депутатів від 14 грудня 1917 р. не підкорятись цьому наказу²⁷.

«Солдат і рабочий» у руках більшовиків була надійною зброєю у боротьбі за перемогу влади Рад на Україні^{**}. Газета вела велику агітаційно-пропагандистську роботу за скликання I Всеукраїнського з'їзду Рад. «Ми не сумніваємося, — зазначалося в статті більшовика В. Ліпшиця, — що українська трудова демократія не відступить від принципів всеросійської демократії, що переможе крокує в боротьбі проти всіх ворогів робітничої, селянської і солдатської революції. Український з'їзд Рад проголосить ті ж лозунги, чим жива російська революція, і стане сильною опорою Радянського уряду в справі проведення його декретів про мир, землю, робітничий контроль над виробництвом, страхування від безробіття та ін.»²⁸.

Разом з іншими більшовицькими газетами орган Херсонської Ради робітничих і солдатських депутатів «Солдат і рабочий» відіграв велику роль у боротьбі за перемогу соціалістичної революції і встановлення Радянської влади на Півдні України.

З 15 грудня 1917 р. на більшовицькі позиції перейшла газета «Голос револю-

²⁰ Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції, К., 1957, стор. 398.

²¹ «Солдат і рабочий», № 124, 5. X, 1917 р.

²² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, сп. 3, стр. 722, арк. 7.

²³ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 564; «Солдат и рабочий», № 142, 5. XI, 1917 р.

²⁴ «Солдат и рабочий», № 142, 5. XI, 1917 р.

^{*} З часу, коли газета стала більшовицькою, автором виявлено в ЦДАЖР УРСР такі номери: 142 — 150, 152 — 170, 173 — 185, у БАН СРСР — 158, 160, у Херсонській обласній бібліотеці ім. О. М. Горького — 146 — 183.

²⁵ «Солдат и рабочий», № 143, 7. XI, 1917 р.

²⁶ «УІЖ», 1972, № 4, стор. 58.

²⁷ Херсонський обласний державний архів, ф. Р — 1099, оп. 1, спр. 2, арк. 96 — 96 зв; «Солдат и рабочий», № 174, 15. XII, 1917 р.

^{**} Буржуазно-націоналістична газета «Вестник Секретариата Херсонщины Украинской Народной Республики» не раз злісно нападала на газету «Солдат и рабочий» саме за її послідовно-більшовицьку платформу (№ 6, 22. XII, 1917 р.).

²⁸ «Солдат и рабочий», № 160, 28. XI, 1917 р.

ции»²⁹ — орган з'їзду Румунського фронту, Рад робітничих і солдатських депутатів області і групи представників від селян*.

Це сталося після того, як угодовці втратили в Румчероді свій вплив, і він став переважно більшовицьким за складом і політичною орієнтацією³⁰. На засіданні Президії 2-го фронтового з'їзду, що проходив 10—22 грудня 1917 р., було вирішено передати керівництво газетою «Голос революції» в руки нової редакційної колегії, до складу якої ввійшли три більшовики і два лівих есери. Представники інших політичних течій у редакційній колегії місць не одержали, оскільки майже одногосно було вирішено, що «керівництво друкованим органом Рад фронту і округу повинно бути в руках тих політичних партій, які тоді найповніше відбивали настрої мас, а такими були партія с.-д. більшовиків і партія лівих с-рів, що йде з нею в контакт»³¹.

Вітаючи таке рішення, більшовики в статті «Наша газета» писали: «Отже, товариші, ще одна перемога — ми одержали в свої руки нову газету». На першій сторінці номера від 16 грудня великими літерами було надруковано: «Вся влада Радам!». «Голос революції» приділяв багато уваги 2-му фронтовому з'їзду Румчероду, надрукувавши звіти про його роботу, а також про становище і розвиток революційних подій на фронті. Відстоюючи ленінську національну програму партії більшовиків, газета викривала антинародну суть політики Центральної ради, зокрема її економічну платформу та зв'язки з міжнародним імперіалізмом³².

Більшовики Одеси наприкінці 1917 р. ставили питання про створення одного сильного і впливового друкованого органу Рад, об'єднавши «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» та «Голос революції»³³, проте цього, очевидно, не вдалося досягти в складній обстановці революційної боротьби. Процес переходу інших газет Півдня України на більшовицькі позиції затягувався і проходив за складніших обставин. Так, до останньої декади грудня «Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов»** були в руках угодовців і підтримували політику меншовиків та есерів. Ставлення їх до партії більшовиків, Радянської влади було відверто ворожим.

Проте зміни, що відбувалися в країні, в тому числі в Бердянській Раді³⁴, повинні були позначитися і на «Известиях Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов».

Під тиском трудящих мас Рада змушена була на початку грудня винести резолюцію про перевибори свого складу. На виборах меншовики, есери, бундівці, українські дрібнобуржуазні партії та інші угодовці зазнали повної поразки. Більшість місць у Раді одержали більшовики та співчуваючі їм. Головою Президії Ради було обрано керівника Бердянської більшовицької організації С. С. Дьоміна. 10 грудня Рада оголосила себе вищим органом влади у місті³⁵.

Неминучим став і перехід «Известий» на більшовицьку платформу. Проте під тиском угодовців, «бажаючи огородити права меншості і зробити свій орган дійсним відображенням радянського життя, Рада надала право кожній із трьох домінуючих організацій — соціал(істам)-революціонерам, більшовик(ам) і меншовик(ам) —

²⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 315, оп. 2, спр. 313, арк. 2.

* № 1 (11. VIII, 1917 р.) — орган Центрального Виконавчого Комітету солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського округу. З № 33 — орган Центрального Виконавчого Комітету солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського округу — Румчерод. З № 76 — орган Румчероду — Центрального Виконавчого Комітету солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського округу. З часу, коли газета стала більшовицькою, автором виявляло немережі, що збереглися в БІП ЦК КП України — 132 (16. XII), 135, 136; в ЦНБ АН УРСР — 134; в Одеській державній науковій бібліотеці ім. О. М. Горького — 136, 137 (22. XII, 1917 р.).

³⁰ З історії Одеської партійної організації. Нариси, Одеса, 1962, стор. 162—163; Н. М. Якулов. Большевики во главе революционных солдатских масс, 1917 — январь 1918, К., 1967, стор. 199 — 200, 206 — 207.

³¹ «Голос революції», № 132, 16. XI, 1917 р.

³² Там же, № 134, 19. XII, 1917 р.; № 137, 22. XII, 1917 р.

³³ ООДА, ф. Р — 3829, оп. 1, спр. 85, арк. 37 зв., 38; спр. 87, арк. 95.

** «Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов». № 1 (12. VII, 1917 р.). — № 136 (27. XII, 1917 р.). Із № 132 (20. XII, 1917 р.) — редактор — редакційна колегія.

³⁴ «Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов», № 98 і 99, 7 і 8. XI, 1917 р.; № 106, 16. XI, 1917 р.; № 111, 23. XI, 1917 р.; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, К., 1967, стор. 343, 344.

³⁵ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, стор. 343 — 344.

обрати свого представника для створення редакційної колегії»³⁶. Одним із програмних принципів нової редакції було проголошено свободу агітації кожної партії. Але об'єктивним процесам революційних перетворень не могли зашкодити ніякі намагання угодовців і, починаючи з № 132 від 20 грудня, зміст газети зазнав якісних змін у бік більшовицької орієнтації*. Хоча часто траплялися ще матеріали, далекі від більшовицької платформи, а то й прямо ворожі, проте не вони вже визначали напрямок друкованого органу.

Майже вся офіційна інформація «Известий» передруковувалася з центральних органів більшовицької партії і робітничо-селянського уряду, різко зросла питома вага матеріалів про політику Радянської влади. 24 грудня газета вмістила привітання Ради Народних Комісарів Першому Робітничо-Селянському уряду України у зв'язку з проголошенням України Республікою Рад³⁷.

Тоді ж ця газета почала рішуче виступати проти антинародної, буржуазно-націоналістичної політики Центральної ради.

Коли Центральна рада вирішила закрити кордони України для вивозу продовольчих товарів у райони Росії, «Известия Бердянського Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов» виступили із статтею «Загрозили становище», в якій стверджувалось, що своєю політикою «Рада остаточно вступила на активний шлях боротьби на захист каледінського «самовизначення». В зв'язку з цим автор статті пише: «Ми глибоко сподіваємося, що український народ не допустить цього і не піде по ганебному шляху, наміченому Радою. Ми глибоко віримо, що соціал-шовіністичний чад не затуманить його очей на класову спільність інтересів українського і російського народів і не перешкодить боротьбі за справедливий мир і братерство народів»³⁸.

Аналіз інших матеріалів «Известий» також підтверджує висновок про те, що саме в останній декаді грудня 1917 р. для газети настав період переходу на більшовицькі позиції. Проте простежити його послідовно і до кінця не вдається через брак комплекту газети (останній номер, що зберігся, — 136 від 24 грудня 1917 р. — В. С.). Одночасно немає підстав сумніватися в тому, що «Известия Бердянського Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов» стали провідником політики більшовицької партії і Радянського уряду.

Довгий час на угодівських позиціях залишались і «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов»**. Хоч вплив більшовиків у місті та в Раді робітничих і військових депутатів Миколаєва восени помітно зріс, боротьба за перемогу соціалістичної революції була затяжною³⁹. В результаті маневрів меншовиків і есерів та нерішучості більшовиків наприкінці жовтня було створено так званий «революційний» штаб як орган влади у місті.

До нього, поряд з представниками Ради, увійшли і члени міської думи. Під впливом меншовиків і українських буржуазних націоналістів Миколаївська Рада прийняла рішення про підтримку буржуазно-націоналістичної Центральної ради. За цих умов «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» проводили в основному політику опортуністичного крила Ради**. Так, на засіданні Ради 30 листопада представники більшовицької фракції говорили, що нападками на них з боку «Известий» викликають гнів і обурення не тільки більшовицької секції. Навіть друкарі «Известий» вирішили застрайкувати, якщо газета буде вестися в такому дусі, продовжуватиме травити більшовиків⁴⁰.

Проте зростання впливу більшовиків усе посилювалось, і на загальних зборах Миколаївської Ради 10 грудня було визнано за необхідне переобрати увесь склад

³⁶ «Известия Бердянського Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов», № 132, 20. XII, 1917 р.

* З часу переходу газети на більшовицькі позиції автором виявлені номери, що збереглися в ЦДАЖР УРСР — 132 (20. XII, 1917 р.), 134 — 136.

³⁷ «Известия Бердянського Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов», № 136, 24. XII, 1917 р.

³⁸ «Известия Бердянського Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов», № 135, 23. XII, 1917 р.

** Видавець — Рада робітничих депутатів і Рада військових депутатів. Редактор — редакційна комісія. З № 13 (18. V, 1917 р.) — щоденна газета.

³⁹ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, стор. 278, 280 — 286.

*** Газета надрукувала в листопаді — грудні 5 лєнінських документів — «Декрет про мир», «Декрет про землю», «Постанову про створення робітничого і селянського уряду» (№ 149, 1. XI, 1917 р.), газетний варіант «Доповіді про переговори з Духонінін на засіданні ВЦВК 10 (23). XI, 1917 р.» (№ 161, 15. XI 1917 р.) і «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради» (№ 178, 6. XII, 1917 р.), але одночасно виступила з їх осудом.

⁴⁰ «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов», № 175, 2. XII, 1917 р.

Ради⁴¹. Перевибори, що відбулися на початку січня 1918 р., дали більшовикам разом з лівими есерами 60% місць. До Виконавчого комітету було обрано 37 більшовиків, 23 лівих есерів, 4 анархісти, 15 меншовиків, 5 українських есерів, 6 українських меншовиків і 2 народних соціалісти⁴². 14 січня після бурхливих дебатов Рада поіменним голосуванням ухвалила постанову про перехід влади до її рук⁴³.

У ці ж дні відбулися вирішальні зміни в «Известиях Николаевского Совета рабочих и военных депутатов». За постановою Виконавчого комітету 208 номер газети⁴⁴ випустила вже нова редакційна колегія*.

Характер матеріалів, що їх почали друкувати «Известия», різко змінився. Газета постійно вміщувала декрети Радянської влади, широко висвітлювала діяльність Центрального Комітету партії більшовиків, Ради Народних Комісарів, закликала зміцнювати владу Рад у Николаєві. В редакційній статті «Опора Радянської влади», опублікованій 18 січня, говорилося: «Робітничі і солдатські маси Николаєва повинні тісно згуртуватися навколо своєї Ради. Адже в підтримці цих мас, у революційній самодіяльності їх — єдина опора Ради, головний закон їх успіхів». Газета рішуче засудила IV Універсал Центральної ради, піддавши його критиці, затаврувала безпідставність спроб Центральної ради говорити від імені українського народу⁴⁵.

В кінці січня в Олешках — адміністративному центрі Дніпровського повіту — на з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів повіту більшовики також одержали перемогу. Вся повнота влади в повіті перейшла до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів⁴⁶.

Створена в цих умовах газета «Известия Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов Днепропетровского уезда»** мала цілком визначене більшовицьке спрямування. І хоч її сторінки майже виключно присвячені публікації офіційних матеріалів, сам їх підбір (тільки матеріали Радянської влади в центрі і на місцях) говорить про політичне обличчя газети.

В складних умовах довелося вести боротьбу за встановлення влади Рад більшовикам Єлисаветграда⁴⁷. У місцевій Раді довгий час переважали меншовики та есери. До того ж у Єлисаветграді осіли сильні гайдамацькі загони і контрреволюційні частини, що переправлялися на Дон. «Известия Єлисаветградських Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов»*** були рупором угодівців, постійно нападали на політику партії більшовиків. Простежити еволюцію газети безпосередньо в період боротьби та після встановлення Радянської влади у Єлисаветграді не вдалося через брак комплексу (можливо, вона припинила своє існування) та інших матеріалів, які могли б підтвердити висновки про політичну орієнтацію видання.

З таких же причин автор не зміг докладно вивчити питання і про напрямок «Известий Криворожского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов»****, «Известий Тираспольского Совета рабочих и солдатских депутатов» і «Свободный крестьянин» у період більшовизації Рад і боротьби за встановлення Радянської влади.

Отже, з 12 газет, що були органами Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Півдня України, в процесі боротьби за перемогу соціалістичної революції і встановлення Радянської влади 6 перейшли на більшовицькі позиції. Проте, незважаючи на незаперечні докази щодо цього, вивчення даного питання має бути продовжене і поглиблене.

В. Ф. Солдатенко

⁴¹ Там же, № 182, 12. XII, 1917 р.

⁴² Октябрь на Николаевщине. Очерк по истории революции 1917 — 1920 гг. на Николаевщине, Николаев, 1927, стор. 36 — 37.

⁴³ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918 г. Сборник документов и материалов, т. 3, К., 1957, стор. 478, 479.

⁴⁴ «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов», № 207, 14. I, 1918 р.

* З часу, коли газета стала більшовицькою, автором виявлено номери, що збереглися в ЦДАЖР УРСР — 210 (18. I, 1918 р.), 211, 213, 225, (17. II, 1918 р.).

⁴⁵ «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов», № 210, 18. I, 1918 р.; № 211, 19. I, 1918 р.

⁴⁶ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, стор. 348.

** «Известия Совета рабо(чих), солдатс(ких) и крестьян(ских) депутатов Днепропетровского уезда». Видавець — редакційна колегія. В ЦДАЖР УРСР автором виявлено лише один номер газети — 25. II, 1918 р.

⁴⁷ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II., стор. 307 — 308;

*** № 1 (28. III, 1917 р. — № 93 (20. IX, 1917 р.) — «Известия Елисаветградского Совета рабочих и солдатских депутатов», з № 38 (20. VII, 1917 р.) — щоденне видання.

**** У ЦДАЖР УРСР автором виявлено № 17 газети за серпень 1917 р.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

*В. И. ЛЕНИН И ОБРАЗОВАНИЕ
КОММУНИСТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ
В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ
И ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ,
изд-во «Наука», М., 1973, 469 с.*

З ім'ям В. І. Леніна, з лєнінізмом нерозривно пов'язане виникнення пролетарської партії нового типу, партії більшовиків, становлення і розвиток міжнародного комуністичного руху. «Створення більшовицької партії,— вказується в Тезах ЦК КПРС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна,— відкрило новий етап у російському і міжнародному робітничому русі. Вперше пролетаріат дістав організацію, здатну в нових історичних умовах успішно керувати його боротьбою за своє соціальне визволення»¹.

Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, як відповідь на потреби робітничого руху, в капіталістичних країнах почали швидко створюватися комуністичні партії.

Питання про роль і значення В. І. Леніна, лєнінізму для міжнародного комуністичного і робітничого руху привертає увагу радянських і зарубіжних істориків-марксистів. На цю тему за останні роки опубліковано ряд праць, збірників статей².

Серед нових книг, присвячених цій актуальній темі, привертає увагу рецензована праця, підготовлена Інститутом слов'янознавства і балканістики АН СРСР*.

¹ До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Збірник документів і матеріалів, К., 1970, стор. 36.

² Ленинизм и мировое революционное рабочее движение (Проблемы борьбы за единство пролетариата, всех антиимпериалистических сил), М., 1969; Ленин и международное рабочее движение, М., 1969; Ленин в борьбе за революционный Интернационал, М., 1970; В. И. Ленин и международное коммунистическое движение, М., 1970, та ін.

* Редакційна колегія: Л. Б. Валєв, О. Я. Манусєвич, Л. М. Нежинський, Г. М. Славін.

Це — збірник статей, в яких на конкретному історичному матеріалі показано вплив В. І. Леніна і його вчення на утворення комуністичних партій в Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії, Югославії, Греції.

Книга відкривається статтею О. Я. Манусєвича «В. І. Ленін і ідейно-політичний розвиток КРПП». Автор на великому фактичному і документальному матеріалі, з урахуванням здобутків плідної роботи радянських і польських вчених у попередні роки³, розкрив тісні зв'язки В. І. Леніна з польським робітничим рухом і його діячами, переконливо показав, що Володимир Ілліч приділяв велику увагу питанням економічного, соціального і політичного розвитку польських земель. Чимало лєнінських праць написано спеціально для польських робітників. В. І. Ленін неодноразово виступав перед представниками польських трудящих. У бесідах і листуванні з Ф. Дзєржинським, Ю. Мархлєвським, Ф. Коном, Ю. Уншліхтом та іншими польськими революціонерами, які стали видатними діячами партії більшовиків і Радянської держави, поряд з іншими питаннями, він обговорював ті, що стосувалися Польщі, її зовнішньої політики та внутрішнього становища, діяльності КРПП. Ленін дав розгорнутий виклад марксистського ставлення до польського питання з урахуванням нових історичних умов. У статті «Національне питання в нашій програмі» він підкреслював, що революційна соціал-демократія завжди і безумовно прагне до найтіснішого об'єднання пролетаріату всіх національностей, що для марксиста вимога національного самовизначення підпорядкована інтересам класової боротьби пролетаріату⁴. Незабаром після III конгресу Комінтерну, 19 жовтня 1921 р. В. І. Ленін звернувся з листом до польських комуністів, в якому містився цілий ряд важливих порад.

³ Ленин и Польша, М., 1970; Р. А. Ермолаева, А. Я. Манусевич. Ленин и польское рабочее движение, М., 1971.

⁴ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 7, стор. 224.

Численні приклади, наведені О. Я. Манусевичем, свідчать про значний вплив ленінських ідей на передову частину польського робітничого класу в боротьбі за перетворення КРПП у марксистсько-ленінську партію. Цей процес завершився на II з'їзді КРПП (1921 р.), коли партія остаточно перейшла на ленінські позиції в програмних, організаційних і тактичних питаннях. Революційна бойовитість партії польських комуністів зростала завдяки постійним зв'язкам з В. І. Леніним, його допомозі і пильній увазі до польського робітничого руху.

У статті О. Х. Клеванського «В. І. Ленін і боротьба за створення Комуністичної партії Чехословаччини» показано, як під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції розвивався революційний робітничий рух у Чехії і Словаччині в перші роки після ліквідації монархії Габсбургів і створення Чехословацької республіки, як відбувалось ідейне і організаційне оформлення революційного напрямку в робітничому русі країни.

Наведений у статті фактичний і документальний матеріал переконливо підтверджує висновки автора про те, що твори В. І. Леніна, зустрічі з ним, рішення III конгресу Комуністичного Інтернаціоналу мали благотворний вплив на комуністів Чехословаччини, прискорили процес консолідації революційних сил в республіці, сприяли перемозі ленінських ідей інтернаціональної єдності в чехословацькому робітничому русі. Згуртування революційних сил республіки в єдину Комуністичну партію Чехословаччини (1921 р.) відкрило новий період в історії чехословацького робітничого руху.

Науковий інтерес становить також стаття А. І. Пушкаша «В. І. Ленін і утворення Комуністичної партії Угорщини». Увагу читача привертає характеристика досліджень з історії заснування Компартії Угорщини, ролі В. І. Леніна та його вчення у розв'язанні цього завдання. Аналізуючи літературу про проникнення ленінських ідей в Угорщину на початку ХХ ст., автор, зокрема, відзначає працю Ласло Реті «Ленін і угорський робітничий рух», в якій встановлено, що повний текст ленінської відозви «До всіх громадян Росії» (1912 р.)⁵ був опублікований 30 жовтня 1912 р. також і в угорській газеті «Непсава» (стор. 181).

В. І. Ленін мав контакти з угорськими революціонерами ще напередодні першої світової війни, а після Великої Жовтневої соціалістичної революції ці зв'язки значно розширились і зміцніли. Угорські комуністи листувалися з В. І. Леніним, зустрічалися з ним, інформували його про стан революційного руху в країні, раділи, як вести роботу.

Розкриваючи процес створення Ком-

партії Угорщини, автор показав, що в її лавах згуртувались кращі сили угорського робітничого руху, яких надихали ідеї Леніна, приклад партії більшовиків. У статті вказано, що дослідники з народної Угорщини уточнили дату організаційного оформлення партії—24, а не 20 жовтня 1918 р. (стор. 211, 213).

А. І. Пушкаш наводить багато прикладів, що засвідчують величезну увагу В. І. Леніна до Угорської Радянської Республіки. Ленін узагальнював досвід угорських комуністів, робив його надбанням усього міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Переконливо, на основі численних документів в книзі показано вплив ленінських ідей на боротьбу революційного крила румунського соціалістичного руху за створення Комуністичної партії Румунії. Процес формування КПр виявився досить довгим і був пов'язаний з подоланням багатьох труднощів, зокрема впливу реформізму і центрizmu в лавах соціал-демократії.

У статті «В. І. Ленін і боротьба за створення Комуністичної партії Румунії» Є. І. Співаковський відзначає, що ліве крило румунських соціал-демократів, яке виступало з класових, інтернаціоналістських позицій проти імперіалістичної зйни, вітало перемогу Великого Жовтня в Росії. Багато лівих соціалістів стало активними учасниками Жовтневої революції, брало участь у захисті її завоювань на фронтах громадянської війни, виступало ініціаторами й організаторами боротьби за створення КПр та приєднання її до Комуністичного Інтернаціоналу. У травні 1921 р. боротьба передових сил румунського робітничого класу привела до створення Комуністичної партії Румунії.

На відміну від більшості статей, в яких процес боротьби за створення комуністичних партій розкрито в цілому, у статті М. А. Бірмана «Ленінізм і перетворення Болгарської робітничої соціал-демократичної партії (тісних соціалістів) у БКП» проаналізовано один (але надзвичайно важливий!) її аспект: вплив Великого Жовтня, ленінізму на зміну в ставленні тісняків до селянства.

Виступаючи проти спроб пояснювати погляди тісних соціалістів на селянство в першу чергу, а інколи й виключно впливом авторитетів з міжнародної соціал-демократії—К. Каутського і Г. В. Плеханова,— автор стверджує, що хоч цей вплив і був, але позиція тісняків зумовлювалась насамперед внутрішніми умовами розвитку робітничого і соціалістичного руху в Болгарії (стор. 312—313). Автор докладно і кваліфіковано показав процес оновлення ідейних основ партії тісних соціалістів, уточнення її програми, правильно відзначив, що засвоєння Болгарською компартією ленінських настанов з селянського питання мало-

⁵ Див. В. І. Ленін. ПЗТ, т. 22, стор. 128—132, 429.

велике значення для її перетворення в партію нового типу.

На основі багатого фактичного матеріалу написана стаття «В. І. Ленін і робітничий рух у Югославії (1904—1924 рр.)». Автори її Г. М. Славін і М. М. Сумарокова наводять цікаві дані про поширення лєнінських ідей серед трудящих південно-слов'янських земель на початку ХХ ст., про участь представників Сербської соціал-демократії у керованій В. І. Леніном Ціммервальдській лівій. У статті на яскравих прикладах показано широкий революційний рух у Сербії, Чорногорії, південно-слов'янських землях Австро-Угорщини, що розгорнувся під впливом Жовтневої революції в Росії і в ході якого готувався ґрунт для створення єдиної революційної пролетарської партії в Югославії. Автори показують процес зміцнення молоді Компартії Югославії у 1919—1924 рр., підкреслюють величезне значення її приєднання до заснованого за ініціативою В. І. Леніна Комуністичного Інтернаціоналу.

Збірник завершує стаття Г. Д. Кир'яхідіса, присвячена історії утворення Ко-

муністичної партії Греції. Враховуючи відсутність узагальнюючих праць з історії грецького робітничого руху, автор висвітлює його розвиток наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. і показує закономірність створення у листопаді 1918 р. Соціалістичної робітничої партії Греції, яка з 1920 р. почала називатись СРПГ (комуністична), а з 1924 р. — Комуністичною партією Греції.

Слід зауважити, що статті рецензованого збірника охоплюють далеко не однакові за обсягом відрізки часу (від двох десятиліть до трьох-чотирьох років). В окремих працях (про компартії Болгарії, Угорщини) є історіографічний матеріал, в інших такі відомості, на жаль, майже відсутні. Згадуваний на стор. 343 лист В. І. Леніна до Г. В. Чичеріна був написаний не в лютому, а наприкінці грудня 1918 р.

Але загалом рецензована праця заслуговує на високу оцінку. Багатий фактичний матеріал, узагальнення і висновки авторів збірника збагачують наші знання і уявлення з надзвичайно важливої теми.

В. В. Сухарев

**П. О. СИДОРЕНКО.
ЛЕНІНСЬКИЙ ПЛАН ГОЕЛПРО
І БОРЬБА
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
ЗА ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ,**

*Видавництво Харківського університету,
Харків, 1973, 188 с.*

В. І. Ленін, називаючи план ГОЕЛПРО другою програмою партії, виходив з того, що це був план не тільки будівництва електростанцій та електромереж, а й широкого розвитку всього народного господарства країни на базі електрифікації.

Праця П. О. Сидоренка складається з п'яти розділів. У першому з них «Радянська Україна в плані ГОЕЛПРО» П. О. Сидоренко наводить цікаві дані, що свідчать про значну допомогу, яку подавала Москва у відбудові енергосистем Донбасу. В 1921 р. московці відправили на Донбас спеціальний поїзд з технікою та інструментами для ремонту котлів і близько 100 робітників-котельників (стор. 33). Чимало уваги звернуто на боротьбу Комуністичної партії з тими, хто виступав проти плану ГОЕЛПРО, на пропаганду плану електрифікації та основні форми і методи, які використовувала партія в цій пропаганді. Багато місця в праці відведено показові боротьби партії за технічний прогрес, трудового ентузіазму радянських людей; автор називає прізвиська переможців соціалістичного змагання, керівників будов, талановитих інженерів і всіх тих, хто, не шкодуючи сил, працював над

створенням енергетичної бази нашої республіки.

Недоліком монографії є те, що висвітлюючи діяльність партійних організацій енергетичних будов, дослідник слабо показує їх багатогранну організаційську і політичну роботу, ті труднощі, які їм доводилося долати. Та коли роботі партійних організацій будов П. О. Сидоренко ще приділяє певну увагу, то діяльність райкомів партії, форми і методи їх контролю і керівництва низовими парторганізаціями будов та електростанцій взагалі залишилися за межами його поля зору. А тимчасом відомо, що Краснотульський, Лисичанський, Харцизький райкоми, Макіївський міськком партії та інші подавали велику допомогу партійним організаціям будов. Про це свідчать численні матеріали районних газет «Червоний ударник» (Красний Луч), «Більшовицький штурм» (Лисичанськ), «Макеєвський робочий» (Макіївка) та ін.

На жаль, автор не використав цих достовірних і цікавих джерел.

У третьому розділі книжки вміщено параграф «Комуністична партія України — керівник будівництва державних районних електричних станцій». Окремо виділяти цей параграф, мабуть, було нецільно, оскільки тут ідеться лише про будівництво однієї електростанції (Штерівської), а хронологічні рамки параграфа обмежені 1926 р. Крім Штерівської ДРЕС, інших електростанцій у той час не будувалося. Практично курс на переважне будівництво районних електростанцій на Україні було взято тільки в роки першої п'ятирічки. Якщо врахувати, що в жовтні 1926 р. на Штерівській ДРЕС був пущений перший турбогенератор по-

тужністю всього в 10 тис. кВт, а початкова проектна потужність станції становила 20 тис. кВт, то це ще більше підтверджує правильність раніше наведеної тези.

До речі, зазначаючи в цьому ж параграфі, що 8 жовтня 1926 р. Штерівська ДРЕС дала перший струм, автор не вказує при цьому на її потужність. Тут же наведено астрономічні цифри, які свідчать про зростання видобутку вугілля, розширення підприємств металургійної та хімічної промисловості, реорганізацію електрогосподарства ряду районів Донбасу. Всі ці успіхи пов'язуються з пуском Штерівської електростанції (стор. 53).

У книжці значне місце відводиться висвітленню питань, пов'язаних з будівництвом Дніпрогесу (і цій будові присвячено спеціальний параграф), але, на жаль, автор не використав збірника документів «Первенец індустріалізації страны — Днепротранс имени В. И. Ленина» (1960 р.), підготовленого партійним ар-

хівом Запорізького обкому Комуністичної партії України, багатотиражної газети цієї будови «Пролетар Дніпробуду», газети «Червоне Запоріжжя» та ін.

У праці використано великий цифровий матеріал, але він не завжди правильно проаналізований, інколи допускаються неточності (стор. 116, 70, 120, 123—124, 142). До недоліків монографії слід віднести й те, що в ній майже не відбита діяльність виробничих нарад, раціоналізаторська і винахідницька робота, яка на енергобудовах та електростанціях набула широкого розмаху. Свое дослідження автор закінчує короткою довідкою про наші успіхи і перспективи в галузі електрифікації.

Підбиваючи підсумки сказаного, слід підкреслити, що в праці П. О. Сидоренка зібрано великий фактичний матеріал, який становить інтерес для тих, хто вивчає проблему електрифікації України.

П. І. Щербак

И. ГОРОХОВ, Л. ЗАМЯТИН,

И. ЗЕМСКОВ.

Г. В. ЧИЧЕРИН — ДИПЛОМАТ
ЛЕНИНСКОЙ ШКОЛЫ.

Издание второе, дополненное*,
Политиздат, М., 1973, 231 с.

Зовнішня політика КПРС, яка виражає інтереси й прагнення всього прогресивного людства, була і залишається класовою, соціалістичною. Про це з новою силою свідчать плідотворні підсумки недавніх візитів Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва в ПНР, Німецьку Демократичну Республіку і Народну Республіку Болгарію, а також у ФРН, США, Францію, Індію. Тому вихід у світ книжки про видатного дипломата ленінської школи Георгія Васильовича Чичеріна звучить особливо актуально. Видання відзначається бойовим, партійним духом, глибиною наукового аналізу, революційною пристрасністю до людини, яка віддала все своє життя в ім'я революції, захисту інтересів першої в світі соціалістичної держави, торжества ленінської зовнішньої політики.

Автори на основі численних документальних матеріалів у публіцистичній формі переконливо розкривають діяльність представника славної когорти революціонерів, соратника В. І. Леніна, доводять, що Г. В. Чичерін познайомився з революційним рухом ще в студентські роки, відвідував диспути, де сперечалися про майбутнє Росії та шляхи революції, брав участь у студентських «безпорядках». Молодий Чичерін цікавився працями К. Маркса та іншою соціалістичною літературою.

* За загальною редакцією і зі вступною статтю А. А. Громико.

Все це сприяло формуванню його світогляду. В 1904 р. Г. В. Чичерін емігрував у Німеччину, де вів активне листування з російськими революціонерами, познайомився з Карлом Лібкнехтом, наступного року він вступив до Берлінської секції комітету закордонних організацій та бюро РСДРП.

У дослідженні йдеться про перебування Чичеріна в Парижі, де він багато часу приділяв налагодженню контактів з соціал-демократичними партіями Німеччини, Франції, Бельгії, Швейцарії, Данії тощо, подавав підтримку емігрантам, організовував для них лекції, друкував матеріали в соціал-демократичній пресі і т. п.

Автори наводять матеріали, які свідчать, що Чичерін був пристрасним борцем проти імперіалістичної війни, твердо стояв на позиціях революційного інтернаціоналізму. В червні 1915 р. з ініціативи і при активній участі Г. В. Чичеріна в Лондоні було створено Комітет для надання допомоги російським політкаторжанам та зсильнопоселенцям. Велику роботу Георгій Васильович вів як секретар Комітету делегатів соціалістичних груп у Лондоні, активно виступав на захист російських політичних емігрантів та за їх згуртування. В серпні 1917 р. англійські власті арештували Г. В. Чичеріна і кинули до Брукстонської тюрми, де він пробув майже п'ять місяців. Лише робітничо-селянський уряд молодого Радянської республіки рішуче виступив на захист Георгія Васильовича і вимагав його звільнення. З січня 1918 р. він вийшов на волю, 8 січня Радянський уряд за пропозицією В. І. Леніна призначив його заступником наркома, а 30 травня — народним комісаром закордонних справ РРФСР. На цій посаді Г. В. Чичерін перебував до 1930 р.

Історики дають глибокий науковий аналіз діяльності Георгія Васильовича на цій посаді, наголошують, що він розпочав свою дипломатичну діяльність у дуже складних міжнародних умовах. Послідовно виконуючи вказівки В. І. Леніна, Політбюро ЦК нашої партії, він добивався значних успіхів у вирішенні зовнішньополітичних проблем, що мали першорядне значення для зміцнення позицій Країни Рад на міжнародній арені, брав участь у підписанні Брестського мирного договору. «Радянський уряд,— писав Г. В. Чичерін,— свідомо йшов на тяжкі виробування, підготовлені Брестським договором, знаючи, що робітничо-селянська революція буде сильніше імперіалізму і що передишка означає шлях до перемоги».

Автори розповідають про те, що Г. В. Чичерін під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна розробляв завдання і методи радянської зовнішньої політики, брав безпосередню участь у створенні Народного комісаріату закордонних справ — бойового штабу нової дипломатії.

У книжці підкреслюється, що завдяки Г. В. Чичеріну Народний комісаріат закордонних справ став зразковою організацією, опорою партії. На це вказував В. І. Ленін у первісному варіанті статті «Як нам реорганізувати Робселянспекцію».

Через усе дослідження проходить думка про те, що Чичерін як нарком виходив з ленінського принципу мирного співіснування держав з різним соціальним ладом і послідовно втілював його у життя. Генуезька конференція принесла великий успіх нашій дипломатії. Радянська делегація на чолі з Г. В. Чичеріним, скориставшись гострими суперечностями між капіталістичними країнами, зокрема між державами-переможцями в першій світовій війні і переможеною Німеччиною, 16 квітня 1922 р. підписала радянсько-німецький Рапальський договір, згідно з яким встановлювались нормальні дипломатичні відносини між Радянською країною і Німеччиною і закладались основи для економічних відносин.

Д. С. ШЕЛЕСТ. КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ И КАЧЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СОСТАВЕ РАБОЧЕГО КЛАССА УКРАИНСКОЙ ССР

(1959—1970 гг.),

изд-во Днепропетровского госуниверситета, 1971, 172 с.

Монографія Д. С. Шелеста присвячена сучасному періодові історії робітничого класу Української РСР. Автор у монографічному плані дає аналіз кількісних і якіс-

них змін у складі робітничого класу республіки. Дослідження виконано на основі марксистсько-ленінської методології з використанням широкого кола різноманітних фондів архівних документів. Наведені на початку книжки цікаві дані переконливо свідчать про те, що український робітничий клас є одним із найчисельніших загонів робітничого класу країни.

В монографії чітко сформульовані закономірності й особливості прояву різних

На конференції в Лозанні Г. В. Чичерін викриг англійський імперіалізм, який через свого представника лорда Керзона намагався диктувати умови всьому світові і особливо нападав на Країну Рад. У праці підкреслюється думка, що Г. В. Чичерін вважав утворення СРСР найважливішим історичним актом, який «веде до величезного зміцнення зовнішньої могутності»; капіталістичний світ змушений був рахуватись з фактом існування Радянського Союзу і поступово почав відновлювати відносини з ним.

Після смерті В. І. Леніна, яка приголомшила Чичеріна, Георгій Васильович продовжував з властивою йому пристрасністю і переконаністю проводити в життя ленінські принципи зовнішньої політики. Він говорив: «Ленін накреслив нам шлях, по якому ми йдемо й будемо йти. Головна ідея нашої політики, про яку ми постійно говоримо,— це ідея миру».

Г. В. Чичерін, крім основної, вів велику громадсько-політичну роботу, користувався великим авторитетом серед трудящих країни. При цьому слід додати, що його добре знали й на Україні. Г. В. Чичерін залишив хорошу згадку про себе у трудящих України під час перебування тут у 1925 р. та під час зустрічі в Одесі в 1926 р. з турецьким міністром закордонних справ. Україна тепло вітала його з нагоди десятирічної діяльності на посаді наркома.

Прочитавши книжку, читач дійде висновку, що Г. В. Чичерін був незвичайною людиною, йому були притаманні висока партійна принциповість, безмежна віра в торжество комунізму, ясність думки, скромність, людяність. Практична цінність праці незаперечна. Науково-популярний виклад сприяє тому, що матеріал рецензованого видання легко сприймається й, безумовно, стане в пригоді пропагандистам, агітаторам, викладачам вищих і середніх учбових закладів, усім, хто цікавиться питаннями розвитку радянської дипломатії, зовнішньої політики нашої країни.

Є. Ф. Безродний

сторін зростання робітничого класу УРСР, скрупульозно опрацьовані статистичні матеріали, які свідчать, що протягом 1959—1970 рр. у порівнянні з попередніми роками, відбувся більш інтенсивний розвиток і прогресивні зрушення в складі робітничого класу. Цілком правильно висвітлюються соціально-економічні передумови цього процесу. Вивчення характеру і масштабів індустріального розвитку країни та її складової частини — Української РСР в 60-х роках дало змогу науковцям дійти правильного висновку, що матеріальною основою зростання чисельності та вдосконалення складу робітничого класу став розвиток найбільш перспективних галузей промисловості, будівництва і транспорту.

Дослідник виділяє появу нової тенденції в кількісних змінах складу робітничого класу, що виявилася у зменшенні питомої ваги робітників промислово-виробничого персоналу і будівельно-монтажних робіт. Регулятором цього був технічний прогрес, який погребував збільшення висококваліфікованого контингенту кадрів з інженерно-технічної підготовки.

Заслугою автора є аналіз національного складу робітничого класу України. Як видно з архівних документів ЦСУ при Раді Міністрів УРСР, у червні 1967 р. 69% робітників промисловості і 75% будівництва були представниками корінної національності. Розвиток робітничого класу проходив на інтернаціональній основі.

У праці акцентується увага ще на одній новій і важливій закономірності кількісного зростання робітничого класу УРСР. Внаслідок технічного прогресу і зменшення природного приросту населення відносно зменшувався й приплив робочої сили у промисловість, будівництво і на транспорт, що викликало зниження темпів зростання індустріального робітничого класу. Д. С. Шелест переконливо доводить, що ця закономірність була притаманна як радянському робітничому класові в цілому, так і його українському загонові.

Чіткий аналіз статистичних матеріалів дав змогу встановити найбільш важливі джерела і форми поповнення складу робітничого класу. Більшість робітників у пе-

ріод створення матеріально-технічної бази комунізму набула специфічних, відмінних від попередніх періодів рис, викликаних закономірними соціально-історичними зрушеннями в житті населення республіки. Зокрема, головним джерелом поповнення лав робітників та інженерно-технічних працівників у період комуністичного будівництва стало міське населення, а селянство — основне джерело росту робітничого класу в роки соціалістичного будівництва, відійшло на другий план. Своєрідним внутрішнім регулятором відновлення й перерозподілу робочої сили був технічний прогрес, роль якого невинно зростає.

Позитивним є те, що в монографії на вміло відібраних прикладах показано формування комуністичного світогляду, зростання освіченості й активності робітників та інженерно-технічних працівників, висвітлено закономірний процес росту людей в робітничих колективах, їх участі в багатогранному громадсько-політичному житті, зростанні політичної зрілості. Останнє знайшло яскравий прояв у дедалі ширшому вступі передових робітників до лав Комуністичної партії. В період між XXIII і XXIV з'їздами КП України в партію було прийнято 406 тис. чол., з них — 204 тис. робітників.

Поставлені питання в роботі значною мірою висвітлені вдало. Однак, на наш погляд, більшої уваги заслуговує внутрішній міжгалузевий перерозподіл робітничих кадрів. Враховуючи обмеженість обсягу, краще було б замість матеріалу про форми підготовки кадрів безпосередньо на підприємстві дати аналіз змін у професійній структурі робітничого класу. Додаткового вивчення ще потребує і методика дослідження внутрішньої структури робітничого класу.

В цілому ж дослідження заслуговує позитивної оцінки і є вдалим початком вивчення внутрішньої структури робітничого класу України.

Науковий аналіз у поєднанні з популярною формою роблять монографію доступною для масового читання.

С. М. Мельник,

О. Я. Прийменко

З ІСТОРІЇ БОРотьБИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ЗА РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНІ (1943—1970 рр.)

Учбово-методичний збірник
для студентів-заочників.
Київський державний педагогічний
інститут імені О. М. Горького,
К., 1972, с. 126.

Рецензований збірник підготовлений викладачами кафедри історії КПРС Київ-

ського педагогічного інституту під редакцією професора П. І. Бакуменка. У ньому на значному архівному матеріалі, документах партійної, радянської преси висвітлена боротьба Комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні в зазначений період. Автори розглянули окремі питання розвитку народної освіти республіки, відбудови шкіл і вузів на визволеній від німецько-фашистських загартників території, підготовки кадрів, професійної освіти молодих робітників, удосконалення форм виховання учнівської молоді на ленінському прикладі.

Збірник відкривається змістовною дослідницькою статтею доцента М. М. Кубрушка: «В. І. Ленін про вчителя та його роль у розвитку народної освіти в СРСР». Цитуючи вождя, автор переконливо доводить, що ленінська програма культурної революції, як зазначено в Тезах ЦК КІРС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, була важливим вкладом у революційну теорію і практику. Крім того, наголошується, що В. І. Ленін особливого значення надавав роботі загальноосвітньої школи, вбачаючи в ній вирішальну силу здійснення культурної революції, і вчителям — наставникам молоді та першим помічникам партії в роботі з масами. М. М. Кубрушко наводить ряд яскравих даних про зростання освіти радянських людей від перших п'ятирічок до наших днів. Майже 50 млн. дітей шкільного віку (серед них — 8,4 млн. чол. на Україні), що в 5 разів більше проти дореволюційного часу, навчаються в школах країни. В статті змальовано шлях, пройдений нашим народом під проводом ленінської Комуністичної партії від Надзвичайної комісії по ліквідації неписьменності до переходу всієї молоді шкільного віку до загальної середньої освіти.

Значний інтерес становить стаття кандидата історичних наук М. С. Скопця — «Діяльність місцевих Рад України по відродженню і налагодженню роботи шкіл, вузів та культурних закладів (1943—1945 рр.)». Використавши з цього питання вже надруковані праці, архівні матеріали та пресу, дослідник наводить і ряд нових даних, особливо про роботу місцевих партійних, радянських, комсомольських і громадських організацій, спрямовану на відновлення нормальної роботи шкіл, вузів і освітніх закладів республіки під час війни. В статті висвітлена братня підтримка і допомога всіх народів Союзу РСР і насамперед російського народу школам України, а також східних районів країни — школам західних областей нашої республіки. Історик наголошує, що, незважаючи на обмеження воєнного періоду, завдяки мудрій політиці Комуністичної партії і Радянського уряду, зусиллям трудящих і молоді мережа шкіл та учбових закладів республіки була відновлена швидкими темпами і в рекордно стислі строки.

Добре враження справляє також стаття кандидата історичних наук М. С. Лисака «Діяльність партійної організації України по забезпеченню шкіл республіки учительськими кадрами (1943—1950 рр.)». Незважаючи на деяке повторення у висвітленні окремих фактів (стор. 15, 20, 21, 35), автор на багатому архівному матеріалі змалював неослабну турботу партійних організацій про підготовку педагогічних кадрів, висвітлив форми і методи партії в цій невідкладній роботі й зробив правильний висновок, що система підготовки і виховання учительських кадрів склада-

лася в країні протягом багатьох років і безперервно вдосконалювалася. Цей багатий досвід і зараз допомагає партійним організаціям у підготовці та ідейному вихованні вчителів на новому етапі комуністичного будівництва.

«Діяльність Комуністичної партії України по посиленню ідейно-політичного виховання учительських кадрів у період четвертої п'ятирічки (1946—1950 рр.)» — така назва статті доц. Г. В. Сюсюри, який показує, що ідейно-політичне виховання педагогів у досліджуваний період здійснювалось у різних формах у педагогічних інститутах й училищах, в інститутах підвищення кваліфікації вчителів. Важливе значення в посиленні ідейно-політичного виховання вчителів без відриву від школи мало охоплення їх сіткою політичної освіти і залучення до активної участі в громадсько-політичній роботі. Працівники освіти були активними слухачами університетів марксизму-ленінізму.

З статті доц. А. І. Сапожнікова «Боротьба профспілок України за підвищення загальноосвітнього рівня робітників. На матеріалах вугільно-металургійних підприємств (1946—1950 рр.)» довідуємося про залучення робітників і службовців до навчання у вечірніх школах робітничої молоді і ліквідацію неписьменності та малописьменності серед робітничого попівнення.

Цікава стаття М. К. Кукавської «Діяльність КП України у здійсненні професійної освіти металургів (1946—1950 рр.)». Важливий, на наш погляд, наголос автора на тому, що вся діяльність партійних організацій підприємств чорної металургії республіки щодо профосвіти робітників без відриву від виробництва проводилась в органічному зв'язку з усією партійно-політичною, організаторською роботою, спрямованою на виконання і перевиконання виробничих завдань.

Професор П. І. Бакуменко і кандидат історичних наук М. М. Острянок («Керівництво партійних організацій України роботою шкільних музеїв В. І. Леніна по вихованню учнів на ленінському прикладі») розповідають про радянську систему ідейно-політичної роботи, що сприяє формуванню марксистсько-ленінського світогляду молоді, підкреслюють, що робота, спрямована на виховання молоді на ленінському прикладі, на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу, значно активізувалась у період підготовки і відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

Кандидат історичних наук І. М. Довгаль висвітлив у збірнику партійну турботу щодо зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл. Розглядаючи період семіріччя, він показав, що найважливішими у цій справі були державні асигнування. Широкого розмаху в той період набрало будівництво шкіл за рахунок промислових під-

приємств, колгоспів і радгоспів. Такий обсяг будівництва дав змогу максимально збільшити число учнів, які навчались у першу зміну. Крім того, автор вказує, що в Директивах XXIV з'їзду КПРС визначені шляхи дальшого зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл згідно з завданнями повного переходу до загальної обов'язкової середньої освіти.

«Втілення в життя ленінських настанов про підготовку учительських кадрів» — таку назву має стаття В. П. Вугрича. В ній автор в історичному розрізі показав турботу партії про підготовку в республіці педагогічних кадрів. У статті розкривається ленінський принцип широкого доступу дітей робітників і колгоспників до вищої школи, зокрема в педагогічні вузи. В статті добре показано тісний зв'язок армії педагогів з партією, з її ідеями.

Грунтовна за змістом стаття П. П. Миргорода. Вона має назву «З досвіду роботи партійних організацій шкіл Київщини в ленінському ювілейному році», в ній історик кваліфіковано розкриває форми і методи роботи партійних організацій,

спрямовані на поліпшення навчання і виховання школярів.

Проаналізувавши всі статті збірника, можна переконатися, що матеріали його збагатять читача. Але є й кілька критичних зауважень. Насамперед, у збірнику трапляються повторення (стор. 15, 20, 21, 102, 103, 107, 113—116). По-друге, в кількох статтях (Скопця, Лисака, Сапожнікова) зустрічаються посилення на архівні матеріали, в той час, коли ці дані вже опубліковані. До речі, ніхто з авторів не використав матеріалів нарисів обласних партійних організацій та «Історії міст і сіл Української РСР», де сконцентровано багато важливого і необхідного матеріалу. По-третє, в статтях Скопця, Довгала подекуди немає потрібних узагальнень. Крім того, є й редакційні огріхи (стор. 44, 115 та ін).

В цілому ж матеріал збірника — багатий, різнобічний, цікавий і, безумовно, стане в пригоді всім викладачам і пропагандистам республіки та за її межами.

В. Д. Мойсєєнко

**І. І. ПАНІОТОВ.
КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ
НА ЧОЛІ БОРотьБИ
ЗА РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ОСВІТИ
(1931—1941 рр.),**

*Видавництво Харківського університету,
Харків, 1973, 186 с.*

XXIV з'їзд КПРС звернув велику увагу на дальший розвиток суспільних наук та підвищення їх ролі в комуністичному будівництві. У Звітній доповіді ЦК, в документах з'їзду та наступних рішеннях партії перед суспільними науками поставлено завдання глибше висвітлювати і узагальнювати досвід соціалістичного і комуністичного будівництва, вести неспирнену боротьбу проти антикомунізму та ревізійонізму різних відтінків. В умовах гострої ідеологічної боротьби сил соціалізму проти імперіалізму проблеми розвитку соціалістичної культури та її найважливішої складової частини — народної освіти — надзвичайно актуальні. Все це дає підставу визнати тему дослідження І. І. Паніотова злובоденною, хоч період, про який у ній ідеться, відстоїть від наших часів на 30—40 років.

Вивчення значної кількості документів, нових архівних матеріалів, преси тих років дало змогу автору глибоко розкрити значення всього зробленого в галузі народної освіти в ці роки, показати ті труднощі, які доводилось долати радянському народові під керівництвом Комуністичної партії в процесі боротьби за розвиток загальноосвітньої школи.

У першому з чотирьох розділів, що складають книжку, висвітлюються питання, пов'язані з боротьбою партійних, комсомольських та профспілкових організацій, органів Радянської влади за виконання закону про загальне обов'язкове навчання. Цей закон на Радянській Україні було здійснено протягом 6—7 років, що було грандіозною перемогою партії на культурному фронті. Коли взяти до уваги, що Міністерство народної освіти царської Росії планувало на початку XX ст. навчити грамоті все населення країни не раніш як через сто років — деє на початку ХХІ ст. — то успіх цей видається ще більш вражаючим. ЦК КП(б)У, обкоми і райкоми партії та першій парторганізації, як не всебічно показує автор, у своїй повсякденній діяльності прагнули залучити всю громадськість до виконання цього надзвичайно важливого і складного заходу. Не може не викликати схвалення метод викладення матеріалу. Марксистсько-ленінська методологія вимагає від дослідника під час аналізу явищ культурного будівництва враховувати той факт, що культурне життя суспільства тісно пов'язане з економічним та політичним життям. «...Школа поза життям, поза політикою — це брехня і лицемірство»¹, — писав В. І. Ленін. Постійно маючи це на увазі, І. І. Паніотов показує, як послідовно, залежно від планів соціалістичного будівництва, Комуністична партія та Радянський уряд ставили перед народною освітою все нові, дедалі складніші завдання. У період розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту було

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 67.

здійснене загальне обов'язкове початкове, а в промислових районах — семирічне навчання. В роки завершення реконструкції народного господарства і перемоги соціалізму в СРСР — запроваджене загальне обов'язкове семирічне навчання, широкого розвитку набула середня освіта молоді. Нарешті, в період зміцнення і дальшого розвитку соціалістичного суспільства почався перехід до загальної середньої освіти молоді.

Значний інтерес викликає всебічне висвітлення в рецензованій монографії діяльності Компартії України у справі підготовки і виховання педагогічних кадрів. ЦК КП(б)У і РНК УРСР здійснили ряд заходів щодо збільшення кількості вищих та середніх педагогічних навчальних закладів, короткострокових курсів, розширення заочної та вечірньої форми навчання вчителів. Під керівництвом партійних і комсомольських організацій проводилася значна робота, спрямована на підвищення ідейно-політичного та професійного рівня викладачів шкіл.

Узагальнення цінного досвіду діяльності партійних організацій, набутого в процесі перебудови навчально-виховної роботи в школі у відповідності з постановами ЦК ВКП(б) 1930—1936 років, зроблено в останніх двох розділах праці. Внаслідок того, що в цей час уже використовувалися перероблені та уніфіковані навчальні плани й програми, нові стабільні підручники, школа почала давати учням більше загальноосвітніх знань. Під керівництвом Комуністичної партії було багато зроблено для виховання учнів у дусі комуністичної моралі, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. З книги видно, як поступово, рік за роком, з'ясовувалися основні напрямки навчально-виховної роботи, як поступово удосконалювалися форми й методи організації навчального процесу, роботи учительських колективів, шкільних комсомольських і піонерських організацій. Все це підтверджується не лише багатою документальною базою, але й ґрунтовно проаналізованими таблицями, схемами.

У книжці переконливо критикуються буржуазні та націоналістичні перекопання, які мали місце в галузі освіти у тридцять років, та розкривається суть ленінської національної політики в галузі культурного будівництва. Історія загальноосвітньої школи УРСР, підкреслює І. І. Паніотов, є переконливим доказом правильності ленінської національної політики в галузі культурного будівництва. Вона заперечує брехливі твердження українських буржуазних націоналістів про нібито русифікаторську політику Комуністичної партії України в навчанні і вихованні підрастаючого покоління.

Є в книжці І. І. Паніотова і деякі недоліки. Зокрема, недостатньо показано активну роль позашкільних установ у всебічному вихованні учнів, а також форми і методи залучення учнів до суспільно-корисної праці. Слід було б глибше проаналізувати діяльність партійних організацій інших, окрім Донбасу, районів України у справі розвитку народної освіти в 1931—1941 рр.

В рецензованій книжці не знайшли відображення питання взаємозв'язку двох братніх республік — УРСР і РРФСР, зокрема допомога, яку подавала Російська Федерація Україні в розвитку народної освіти. Так, у березні 1933 р. ці республіки уклали угоду про зміцнення зв'язку в галузі культурного будівництва. Були уніфіковані деякі програми, багато предметів викладалися у школах України за навчальними програмами РРФСР. Росія допомагала Українській РСР і вчительськими кадрами. Можна було б підкреслити роль «Учительской газеты» та журналу «Советская педагогика» в поданні методичної допомоги вчителям України.

Недоліком праці І. І. Паніотова є й те, що в ній не проаналізовано різноманітну діяльність шкільних партійних організацій щодо втілення в життя рішень партії в галузі народної освіти, недостатньо висвітлено роль комсомолу як помічника партії у справі здійснення загального обов'язкового навчання, особливо у сільській місцевості, а також в організації позакласної і позашкільної роботи, в поліпшенні діяльності піонерських та учнівських організацій.

В монографії, на жаль, не узагальнено досвід будівництва радянської школи в західних областях України після возз'єднання їх з УРСР.

Та ці окремі недоліки і прорахунки не закреслюють того факту, що автором зроблено вагомий внесок у справу узагальнення історичного досвіду КПРС щодо розвитку народної освіти. Його книжка яскраво підтверджує правильність ленінського вчення про вирішальну роль Комуністичної партії в революційному перетворенні суспільства, вона ще раз розвінчує різні «теорії» сучасних ревізіоністів, які намагаються довести, нібито Комуністичній партії слід «усунути себе» від керівництва суспільним розвитком і займатися виключно політичними питаннями.

Викладачі вузів і технікумів, вчителі, партійні, радянські, профспілкові та комсомольські працівники, лектори і пропагандисти, всі, хто вивчає період соціалістичного будівництва в СРСР, знайдуть у праці І. І. Паніотова цінний для себе матеріал.

В. Я. Білоцерківський,
Д. С. Спиридонова

Хроніка та інформація

ЗУСТРІЧ КОМУНІСТІВ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ

21 січня 1974 р. минуло півстоліття від дня кончини Володимира Ілліча Леніна.

Ім'я Леніна — геніального продовжувача справи Маркса і Енгельса, засновника Комуністичної партії і Радянської держави, видатного вождя міжнародного робітничого класу безмежно дороге трудящим усього світу. Все життя Володимира Ілліча, його титанічна діяльність і невтомна боротьба були віддані великій справі визволення праці від гніту капіталу, справі побудови соціалізму і комунізму.

Смерть Леніна була тяжкою втратою для партії, робітничого класу нашої країни, всього міжнародного комуністичного і робітничого руху. Але ця втрата ще тісніше згуртувала партію навколо Ленінського Центрального Комітету, а трудящих Країни Рад — навколо партії. В ті скорботні дні кращі представники робітничого класу, селянства, інтелігенції виявили бажання зв'язати свою долю з партією.

Комуністична партія високо оцінила піднесення політичної активності радянських людей. Пленум ЦК РКП(б) (29—31 січня 1924 р.) прийняв постанову про масовий прийом у партію робітників від верстата, який одержав назву ленінського призову.

П'ятдесят літ, що пройшли після смерті великого вождя, були роками героїчної боротьби нашого народу під керівництвом Комуністичної партії за втілення в життя ленінського плану побудови соціалізму. Під ленінським прапором радянський народ побудував розвинутий соціалізм і впевнено йде по шляху до комунізму. Керуючись ленінським ученням, будують нове життя трудящі братніх соціалістичних держав. У ленінізмі черпають революційну енергію і натхнення пролетарі всіх країн, борці за соціальне і національне визволення.

7 грудня 1973 р. редакція журналу «Під прапором ленінізму» та Інститут історії партії ЦК Компартії України — філіал ІМЛ при ЦК КПРС провели зустріч за круглим столом членів партії ленінського призову, комуністів різних поколінь, героїв перших п'ятирічок, діячів науки і культури, воїнів Радянської Армії.

Головний редактор журналу кандидат історичних наук Я. М. Лавренко, привітавши присутніх, відзначив, що члени партії ленінського призову в наші дні ведуть велику пропагандистську роботу по кому-

ністичному вихованню трудящих, особливо молоді. Безсмертний образ дорогого Ілліча, революційна ленінська пристрасть, уміння всього себе присвятити титанічній буденній роботі завжди надихатимуть комуністів, усіх радянських людей на героїчні подвиги в ім'я торжества комунізму. Немає більшої честі, ніж віддати цій благородній меті всі свої сили, знання, досвід, завжди і в усьому бути гідним високого звання члена ленінської партії.

Члени партії ленінського призову І. В. Богданцев, О. С. Виноградов, Ф. П. Остапенко, голова секції старих більшовиків м. Києва, член КПРС з 1917 р. В. М. Федоров, прославлені зачинателі ударництва і стахановського руху — Герой Соціалістичної Праці О. Г. Стаханов, кавалер ордена Леніна п'ятисотенник М. В. Гнатенко, заступник начальника цеху Харківського тракторного заводу М. К. Зінченко, колишній учасник будівництва Дніпрогесу ім. В. І. Леніна, письменник, лауреат республіканської премії ім. Миколи Островського Яків Баш, генерал-полковник, двічі Герой Радянського Союзу В. Д. Лавриненков розповіли про великий вклад комуністів різних поколінь у здійснення накреслених партією планів будівництва соціалізму і комунізму в нашій країні.

Зворушливо і цікаво говорили у своїх виступах про наступність поколінь, про самовіддану працю робітників, колгоспників, інтелігенції по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС, планів дев'ятої п'ятирічки перший секретар ЦК ЛКСМУ А. М. Гиренко, бригадир будівельників «Головківміськбуду» Герой Соціалістичної Праці Г. М. Сіра, шліфувальник заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна А. Я. Донченко, ланковий колгоспу «Авангард» Чернігівської області М. М. Ребенок, голова колгоспу «Комсомолец» Володимир-Волинського району Волинської області депутат Верховної Ради УРСР В. М. Герасимчук, сталевар заводу «Запоріжсталь» заслужений металург УРСР Є. П. Проскурін.

Директор Інституту історії партії ЦК Компартії України — філіалу ІМЛ при ЦК КПРС лауреат Ленінської премії професор І. Д. Назаренко в заключному слові сказав, що сьогодні, як і завжди, Комуніс-

тична партія, радянський народ, трудящі всіх країн виявляють почуття безмежної любові до Ілліча, пов'язують з ним свої найзаповітніші думи і прагнення. І глибоко символічно, що партійний квиток зразка 1973 р. за номером першим виписано в

Центральному Комітеті КПРС на ім'я Володимира Ілліча Леніна. Це не лише данина глибокої шани до Ілліча. Це свідчення непохитної вірності нашої партії ленінським заповітам.

М. О. Навроцький

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 70-РІЧЧЮ ІІ З'ЇЗДУ РСДРП

18—20 вересня 1973 р. у Києві відбулася республіканська наукова конференція «Ленінське вчення про партію і сучасність», присвячена 70-річчю ІІ з'їзду РСДРП. Її організували Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Київський ордену Леніна державний університет ім. Т. Г. Шевченка, товариство «Знання» Української РСР. У роботі конференції взяли участь учені республіки, представники наукової громадськості ряду союзних республік, усього майже 560 чол. Тези доповідей і виступів представили 236 чол.

Відкриваючи конференцію, голова організаційного комітету, чл.-кор. АН УРСР, ректор Київського державного університету М. У. Білий говорив про всесвітньо-історичне значення ІІ з'їзду РСДРП, видатну роль В. І. Леніна у створенні й зміцненні партії більшовиків, розробку її теоретичних і організаційних основ, стратегії і тактики, норм партійного життя, принципів партійного керівництва.

На пленарному засіданні було заслухано чотири доповіді. Заслужений діяч науки УРСР, д. і. н., проф., зав. каф. історії КПРС гуманітарних факультетів Київського держуніверситету О. А. Бородин у доповіді «Розробка В. І. Леніним вчення про партію нового типу» розкрив історичну обумовленість виникнення марксистсько-ленінської партії у Росії, детально зупинився на таких аспектах проблеми, як джерела ленінського вчення про партію, її характерні риси і традиції.

«КПРС — авангард радянського народу» — тема доповіді чл.-кор. АН УРСР, д. і. н., проф., директора Інституту історії АН УРСР А. Г. Шевелєва, який висвітлював справді народний характер, зміст і цілі політики Комуністичної партії.

Про інтернаціоналістські принципи ідеології й політики КПРС, її склад та будову йшлося в доповіді д. і. н., проф., зав. каф. історії КПРС Київського інституту інженерів цивільної авіації А. Ф. Вовчика — «КПРС — партія інтернаціоналістів-ленінців».

У своєму виступі «ІІ з'їзд РСДРП та його всесвітньо-історичне значення» д. і. н., проф., зав. каф. історії КПРС природничих факультетів Київського держуніверситету М. М. Матвійчук наголосив на тому, що виникнення більшовицької партії ста-

ло поворотним пунктом у російському і міжнародному робітничому русі, подією всесвітньо-історичного значення, яка поклала початок новому етапу в розвитку російського і світового робітничого руху.

На секції «Розробка В. І. Леніним теоретичних і організаційних основ стратегії і тактики партії нового типу. Створення партії більшовиків — поворотний пункт у російському і міжнародному робітничому русі» (керівник — О. С. Зашкільняк *(Львів)*) з повідомленням «В. І. Ленін про історичну обумовленість виникнення партії нового типу» виступив доц. Г. Г. Письменний. Про джерела ленінського вчення про партію нового типу йшлося у виступі доц. Р. І. Ветрова *(Дніпродзержинськ)*.

Важливим аспектам ленінського вчення про партію як вищу форму організації робітничого класу та практичній діяльності В. І. Леніна щодо її створення присвятили свої виступи проф. П. М. Шморгунов («Боротьба В. І. Леніна за інтернаціональний принцип побудови марксистської партії в Росії»), доц. М. Г. Безпалко («В. І. Ленін про співвідношення боротьби за демократію і боротьби за соціалізм у стратегії і тактиці Комуністичної партії»), доц. В. Ф. Шевченко («В. І. Ленін про первинні партійні організації як основу Комуністичної партії»), виклад. Є. В. Паньков *(Тернопіль)* («В. І. Ленін про оволодіння комуністами революційною теорією»), доц. Г. М. Зобніна *(Волгоград)* («Боротьба В. І. Леніна з ревізіонізмом у міжнародній соціал-демократії в період створення більшовицької партії») та ін.

У виступах учасників конференції знайшли висвітлення деякі питання революційного руху на Україні в період боротьби В. І. Леніна за створення партії нового типу. Так, доц. І. Я. Мірошников *(Харків)* порушив питання про хронологічні рамки діяльності Харківського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», проф. І. І. Варгатюк *(Кривий Ріг)* розкрив питання висвітлення в радянській історіографії діяльності іскрівських організацій на Україні.

Перемозі ленінських ідеологічних, політичних та організаційних принципів на ІІ з'їзді РСДРП були присвячені повідомлення доц. Л. М. Глазова *(Кіровоград)*, проф. І. М. Михайловського *(Львів)*,

аспіранта В. В. Трофимовича (Львів), доц. Д. Н. Шербакова (Одеса).

Про боротьбу В. І. Леніна, більшовицьких організацій за виконання рішень II з'їзду РСДРП розповіли у своїх виступах професори О. С. Зашкільняк (Львів) і Й. Д. Ремезовський. Роль закордонних організацій РСДРП у справі підготовки партійних кадрів розкрили у своїх виступах проф. А. М. Черненко (Запоріжжя) та аспірант М. Д. Некоз (Запоріжжя).

Одним із пайвідповідальніших і найскладніших періодів історії ленінської партії, історії нашої країни був час підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Різним аспектам діяльності партійних організацій цього періоду присягали свої повідомлення доц. Б. І. Корольов, ст. виклад. Е. М. Кукель (Дніпропетровськ), к. і. н. В. Ф. Солдатенко і аспірант В. П. Крижанівський.

Ленінське вчення про партію має інтернаціональний характер, творчо застосовується комуністами всього світу — ця теза знайшла обґрунтування у виступах к. і. н. М. І. Кравченка (Ніжин), аспіранта О. І. Осташка.

Проф. М. О. Буцько, ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК КП Молдавії А. Г. Морар, проф. І. Ш. Чорномаз (Харків) заповнили на критиці буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії боротьби В. І. Леніна за партію нового типу та історичних рішень II з'їзду РСДРП.

На секції «Комуністична партія — керівна сила революційного переходу від капіталізму до соціалізму» (керівник — М. М. Матвійчук) ст. виклад. Л. П. Грозницька зробила повідомлення на тему: «Діяльність Комуністичної партії по створенню важкої промисловості як основи оборонної могутності країни», доц. Л. І. Марчук — «Діяльність Комуністичної партії по дальшому зміцненню союзу робітничого класу і селянства в період будівництва соціалізму».

З великим інтересом були заслухані повідомлення ст. виклад. Д. С. Спиридонової (Макіївка) — «Боротьба КППРС за виконання ленінських заповітів по здійсненню культурної революції», аспірантів О. О. Ребрика — «Діяльність Комуністичної партії по формуванню кадрів інтелігенції в перші роки Радянської влади», А. В. Мороза (Донецьк) — «Діяльність КП України по здійсненню ленінських ідей про ліквідацію неписьменності й розвитку загальної освіти дорослих (1921—1932 рр.)».

Увагу дослідників привернула проблема боротьби партії за єдність своїх рядів у боротьбі проти різного роду опортуністів, ревізіоністів, троцькістів, окремі аспекти якої знайшли висвітлення у виступах доц. М. Д. Нагорного (Харків), проф. Г. Я. Пономаренка (Донецьк), к. і. н.

Я. І. Потеряйка (Одеса), доц. Г. М. Шарлая (Дніпропетровськ).

Доц. Г. А. Кардашов (Дніпропетровськ) і виклад. М. М. Маурін (Дніпропетровськ), аспірант О. С. Кузьмін, виклад. В. К. Михайлик (Одеса), лектор Дніпропетровського обласного комітету Компартії України О. М. Волохін у своїх повідомленнях розкрили питання ідейно-політичної діяльності Комуністичної партії в період соціалістичного будівництва.

Ряд виступів був присвячений висвітленню питань роботи Комуністичної партії, спрямованої на інтернаціональне виховання воїнів Радянської Армії і трудящих у роки Великої Вітчизняної війни, зокрема к. і. н. У. Усманова (Душанбе) — «Комуністична партія — натхненник неперушної єдності і дружби народів СРСР в роки Великої Вітчизняної війни», доц. Г. П. Міщенко та аспіранта В. А. Чумака — «Робота парторганізацій партизанських формувань по інтернаціональному вихованню і згуртуванню населення на тимчасово окупованій території України (1941—1944)», к. і. н. О. В. Кузьміна (Харків) — «Партійно-політична робота серед радянських воїнів під час визволення народів Південно-Східної Європи (1944—1945)».

Різні аспекти історії КППРС повоєнного періоду знайшли висвітлення у повідомленнях доц. Л. О. Беспалова, аспіранта В. А. Рибалки, к. і. н. Л. А. Якименка (Донецьк), проф. П. І. Бакуменка, аспіранта І. М. Бородавченка, виклад. В. Ф. Першина (Івано-Франківськ).

На секції «Зростання керівної ролі КППРС — найважливіша об'єктивна закономірність будівництва комуністичного суспільства» (керівник — А. Ф. Вовчик) з повідомленням на тему: «Зростання керівної ролі КППРС в житті радянського суспільства — об'єктивна закономірність побудови комунізму» виступили доц. Я. С. Калакура і к. і. н. М. С. Скопеч.

Питанням діяльності Комуністичної партії щодо зміцнення керівної ролі робітничого класу в умовах будівництва комунізму присвятив виступ доц. В. П. Шевчук. «Творчий розвиток Комуністичною партією вчення марксизму-ленінізму про перехід селянських мас до комуністичних суспільних відносин» — тема виступу доц. П. Ю. Котлової (Харків).

Ідейно-політична діяльність Комуністичної партії на сучасному етапі, керівництво масовими організаціями трудящих стояли в центрі уваги повідомлень доцентів В. П. Хижняка, В. І. Марченка, аспірантів Ф. Х. Джоса, І. Ф. Ткачука (Хмельницький), В. О. Тягла (Полтава), ст. виклад. А. П. Бондаренка та ін.

Питанням удосконалення форм і методів партійного керівництва були присвячені повідомлення доц. В. Т. Позняка («Роль і значення принципу колективності в керівній діяльності КППРС в період комуніс-

тичного будівництва», доц. П. П. Панченка («Деякі питання удосконалення стилю партійної роботи»), доц. В. Ф. Касьяненко (Херсон) («Дальший розвиток форм і засобів зміцнення зв'язків партії з масами»), доц. В. М. Проня (Дніпропетровськ) («Особистий приклад комуніста — джерело сили і авторитету партії»).

Ряд науковців — доц. О. В. Лихоліт, к. і. н. А. Г. Слюсаренко, к. філос. н. Ю. С. Коноплін (Севастополь), к. і. н. Р. Г. Руденко (Харків), аспірант Ю. М. Мальчик, проф. Л. Ю. Беренштейн, доц. М. П. Горб (Житомир) доповіли про результати досліджень важливих питань економічної політики партії на сучасному етапі, зокрема керівництва Комуністичної партії здійсненням науково-технічної революції.

Актуальним питанням діяльності Комуністичної партії щодо здійснення ленінських принципів добору, розстановки і виховання кадрів в умовах розвинутого соціалістичного суспільства були присвячені виступи к. і. н. О. Д. Горбула, аспіранта О. А. Спіріна.

З цікавими повідомленнями виступили проф. В. В. Горак («Діяльність КПРС по комуністичному вихованню трудящих»), доц. В. М. Бачинський («Ленінська політика КПРС у сфері підвищення добробуту трудящих — вища мета економічної політики партії»), доц. В. Д. Мой-

сеєнко («Керівництво Комуністичної партії розвитком народної освіти»), доц. В. Н. Нікітін (Харків) («Побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства — втілення в життя ідей ленінізму»), доц. Н. К. Кучеров (Івано-Франківськ) («Значення ленінської теорії і програми КПРС з національного питання для розвитку світового комуністичного руху»), доц. Ф. К. Белявін (Кіровоград) («Діяльність партійних організацій по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС про збільшення виробництва зерна») та ін.

«Діяльність КПРС по здійсненню Програми миру, розробленої XXIV з'їздом партії» — тема виступу доц. М. Г. Язвінського. Доценти В. Г. Верещагіна (Комунарськ) і В. І. Чорноскілов зупинилися на висвітленні авангардної ролі КПРС у світовому комуністичному русі.

Доц. Н. М. Казанович (Краматорськ), к. і. н. В. А. Корнілова (Харків), виклад. Л. А. Клевцов (Дніпропетровськ) дали аргументовану критику буржуазних фальсифікацій керівної ролі КПРС у комуністичному будівництві.

Із заключним словом на пленарному засіданні виступив заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Б. П. Ковалевський.

М. Г. Безпалко.
В. С.

VI ВСЕСОЮЗНА КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ-СЛАВІСТІВ

1—4 жовтня 1973 р. у Львівському ордені Леніна державному університеті ім. Ів. Франка відбулася VI Всесоюзна конференція істориків-славистів, організована Міністерствами вищої і середньої спеціальної освіти СРСР і УРСР, Інститутом слов'янознавства та балканістики АН СРСР і Львівським держуніверситетом.

Провідною на конференції була тема: «Актуальні проблеми історії слов'янських народів у радянській і зарубіжній історіографії». Одночасно програма конференції передбачала розгляд і таких тем, як виникнення ладу народної демократії і будівництво соціалізму; національно-визвольний рух у слов'янських країнах; село і місто у феодальну добу; міжслов'янські історичні зв'язки; історія міжнародних відносин у Центральній і Південно-Східній Європі та ін.

На конференцію прибуло більше 200 істориків-славистів з 44 міст країни. Були представлені вчені Москви, Ленінграда, РРФСР, УРСР, БРСР, Вірменської РСР, Башкирської, Чуваської та Марійської АРСР.

Учасники конференції заслухали і обговорили 191 доповідь і повідомлення. Най-

повніше були представлені історіографічні дослідження — 82 доповіді та повідомлення, 29 доповідей і повідомлень стосувалося загальнослов'янської проблематики, 64 — історії Польщі, 32 — Болгарії, 17 — Чехословаччини, 15 — Югославії.

Конференція відзначила посилення уваги істориків-славистів до проблематики новітнього часу і особливо до народно-демократичних революцій та соціалістичного будівництва в слов'янських країнах, підвищення ідейно-теоретичного і наукового рівня досліджень.

Характерною рисою конференції була активна участь молодих істориків, які вперше приїхали на такий форум.

Конференцію відкрив голова оргкомітету, проф. Львівського університету Д. Л. Похилевич, який привітав учасників і гостей, підбив підсумки роботи істориків-славистів за період після V конференції (Харків, 1970 р.). Від імені ректорату і партійної організації Львівського держуніверситету проректор Г. С. Давидова побажала вченим успішної творчої роботи.

Учасники й гості заслухали змістовну доповідь О. І. Недорезова, підготов-

лену групою вчених Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР, про висвітлення радянською та зарубіжною історіографією проблем будівництва соціалізму в зарубіжних слов'янських країнах. Великий інтерес викликала доповідь «Народно-демократичні і соціалістичні революції в країнах Центральної і Південно-Східної Європи в сучасній історіографії», підготовлена співробітниками Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР О. Я. Манусевичем, В. В. Мар'їною та Г. П. Мурашко.

На другому пленарному засіданні розглядалися методологічні та методичні принципи побудови курсу історії південних і західних слов'ян. В доповіді на цю тему, представлений вченими Ленінградського університету Е. І. Легоуровим, С. М. Стецкевичем і В. О. Якубським, підкреслювалась необхідність комплексного вивчення історії соціалістичних країн, розширення географічних рамок курсу з історії південних і західних слов'ян. Представники університетів і педагогічних інститутів А. І. Митряєв (Харків), А. Ф. Кізченко (Київ), Б. М. Руколь (Москва), І. М. Гранчак (Ужгород), С. М. Стецкевич (Ленінград), виступивши в дебатах, поділилися досвідом викладання курсу історії слов'ян у своїх улюблених закладах, висловили думки про необхідність вдосконалити програми й підручник з курсу історії південних і західних слов'ян. Підсумки дискусії підбив голова Комісії історії зарубіжних слов'ян об'єднаної історичної секції Науково-технічної ради Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР І. О. Воронков (Москва). Він повідомив, що незабаром вийдуть з друку нова програма, підручник з історії зарубіжних слов'ян, розроблені вченими Московського університету.

На цьому ж засіданні була заслухана інформація завідуючого сектором Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР Л. Б. Валева про VII Міжнародний конгрес славистів.

Основна робота конференції проходила в секціях. На засіданнях першої секції — «Соціалістичні революції і будівництво соціалізму в слов'янських країнах» — виготовлено 7 доповідей і 18 повідомлень. Доповідь к. і. н. В. М. Алексєєва (Ленінград) «До питання про початковий етап соціалістичної революції в країнах Центральної та Південно-Східної Європи» викликала жваву дискусію про етапи революційних процесів у країнах народної демократії. «Характер і етапи революційного процесу в Польщі в 1944—1948 рр. в польській історіографії» — такою була тема виступу І. С. Яжборовської (Москва). Повідомлення з цієї проблеми зробили І. І. Братанчук (Ленінград) і Л. П. Зашкільняк (Львів). Проблем соціалістичних революцій торкалися доповіді кількох науковців: М. І. Леднев (Харківський політехнічний інститут) роз-

повів про висвітлення болгарською історіографією характеру повстання 9 вересня 1944 р., Є. П. Пугач (Харківський університет) — про лютневі події 1948 р. у Словаччині.

Дослідженням соціально-економічних перетворень у країнах народної демократії та їх висвітленню в історіографії були присвячені повідомлення Г. П. Мурашко (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР), В. В. Мар'їної (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР), В. Д. Мозерова (Мордовський університет). Привернули увагу доповіді та повідомлення доц. Башкирського університету В. С. Ейсимон-та про сучасний соціально-економічний розвиток Польщі, Г. І. Копанєва (Ленінград) — про селянство під час перехідного періоду від капіталізму до соціалізму на матеріалах європейських соціалістичних країн, В. С. Поляк (Ужгородський університет) про вивчення істориками ПНР ролі робітничого класу в соціалістичному будівництві.

Досить широко була представлена проблема співробітництва зарубіжних слов'янських країн з Радянським Союзом у галузі економіки й культури. Радянсько-болгарське співробітництво висвітлювалось у доповідях і повідомленнях П. С. Соханя (Інститут історії АН УРСР), Г. М. Попова (Харківський університет), Д. Г. Песчаного (Кубанський університет), М. І. Турівненка (Донецький університет), С. І. Магазінера (Ліпецький політехнічний інститут), А. І. Доронченкова (Інститут філософії АН УРСР). Повідомлення О. К. Кавка (Інститут економіки світової соціалістичної системи АН СРСР) стосувалося проблеми польсько-радянського співробітництва в ідейно-політичній роботі Польської робітничої партії. Дуже змістовними були доповіді І. В. Ганєвича (Одеське вище інженерно-морське училище) «Боротьба БКП за зміцнення союзу робітничого класу і селянства у 1944—1948 рр.» та повідомлення А. І. Чернія (Ровно), Г. І. Жукова (Великі Луки), Г. М. Ачагу (Кубанський університет) з питань соціально-економічного розвитку Болгарії. Виступ асистента Московського інституту інженерів сільськогосподарського виробництва А. Д. Марченко торкався ролі З. Неєдлі у створенні соціалістичної школи в Чехословаччині. В повідомленні виклад. Чернівцького університету І. М. Гойло говорилося про фальсифікацію основ зовнішньої політики ЧССР на сторінках журналу «Політика» в 1967—1968 рр.

У доповідях і повідомленнях було піднято ряд питань важливого принципового значення, зокрема, про різницю класового характеру народної влади, встановленої в зарубіжних слов'янських країнах; про переростання народно-демократичних революцій у соціалістичні та ін. Підняті проблеми повинні стати об'єктом дальшого вивчення радянськими істориками славистами.

На засіданнях II секції — «Слов'янські народи в період другої світової війни» — заслухано 5 доповідей і 10 повідомлень. З особливим інтересом була прийнята доповідь А. Ф. Носкової (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) «Сучасна історіографія про гітлерівський окупаційний режим в країнах Центральної, Східної і Південно-Східної Європи».

Широко розглядалися питання визвольної війни польського народу та проблеми радянсько-польського бойового співробітництва. Ця тематика переважала на засіданнях секції. Їй були присвячені доповіді й повідомлення С. С. Паліводи (Львівський університет), Ю. І. Макара (Чернівецький університет), виклад. Вищого військово-політичного училища В. С. Манюкова (Львів), ад'юнкта Військової академії ім. Ф. Є. Дзержинського І. С. Шатило (Москва), викладачів Л. О. Любимського (Львів), І. М. Мірошниченка (Тернопіль), В. О. Белоуса (Луцьк), І. І. Мельника (Львів). Значна увага була приділена й народно-визвольній війні югославського народу: С. Л. Каїров (Миколаїв) зробив доповідь «Югославська історіографія про створення і діяльність органів народної влади в Югославії в 1941 р.»; визвольній боротьбі болгарського народу було присвячене повідомлення В. Р. Сошенка (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР); у доповіді ст. наук. співроб. Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР В. В. Зелєніна було піддано критиці фальсифікації англійських буржуазних істориків щодо національно-визвольної війни народів Югославії. В ході дискусії на засіданні секції було внесено ряд пропозицій з приводу організації та проблематики наступної конференції істориків-славистів.

Робота секції «Проблеми робітничого і комуністичного руху в слов'янських країнах» проходила в двох підсекціях. Перша розглядала питання робітничого руху в дожовтневий період. Грунтовними були доповіді С. М. Стецькевича (Ленінград) «Історіографія робітничого руху в Королівстві Польському в 90-і роки XIX ст.», С. М. Фалькович (Москва) «Ленінська «Правда» і Польща (1912—1914 рр.)» та Р. О. Єрмолаєвої (Москва) «В. І. Ленін і польський робітничий рух у радянській і польській історіографії». Гостру критику поглядів окремих польських істориків на роль польських військових формувань в Росії висловив у своїй доповіді «Польська історіографія про військові формування поляків у Росії в 1914—1917 рр.» доц. Львівського університету І. І. Белякевич. Цікаві повідомлення зробили співробітник МДУ К. В. Душенко — про висвітлення в історичній літературі договору партій «Пролетаріат» з «Народною Волею», М. О. Ратич (Львів) — про діяльність Польської соціал-демократичної партії Галичини та Сілезії в Західній Галичині на початку XX ст., В. В. Трофимович (Львів) — про солідарність поль-

ських робітників з класовою боротьбою російського пролетаріату в 1901—1902 рр. Діяльність і роль II «Пролетаріату» знайшли відображення в повідомленнях Л. Ю. Вольковича (Львів) та О. С. Орехова (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР). В. Я. Табачников (Воронеж) свій виступ присвятив висвітленню сучасною польською історіографією економічних поглядів Р. Люксембург. На розкритті зв'язків партії «Пролетаріат» з робітничим рухом Східної Галичини зупинився М. М. Волянчук (Львів). На засіданнях секції виступили з повідомленнями також Є. М. Андрушин (Курськ), В. В. Дядькін (Орджонікідзе), О. В. Крапивін (Донецьк), які зупинилися на окремих аспектах розкриття болгарською історіографією проблем болгарського робітничого руху на початку XX ст. Цікаве повідомлення про висвітлення сучасною історіографією діяльності Сербської соціал-демократичної партії до першої світової війни зробила доц. Пермського університету О. З. Нюркаєва. Виступ М. О. Колыги (Рязань) торкався діяльності військово-полонених слов'янських країн в Росії в 1914—1917 рр.

На засіданнях другої підсекції (післяжовтневий період) заслухано 6 доповідей і 21 повідомлення. Привернула увагу доповідь Є. І. Співаковського (Москва) «Проблеми історії інтернаціональної єдності країн Південно-Східної Європи в міжвоєнний період у сучасній історіографії». Слід назвати й ряд інших проблем, які обговорювались на підсекції. Це — дослідження ролі В. І. Леніна і Комінтерну в утворенні КПЧ (повіді ст. наук. співроб. Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС Ф. І. Фірсова); доповідь проф. О. С. Клевчені про вивчення й пропаганду ленінських ідей у міжвоєнній Польщі (Мінськ); виступ М. М. Черних (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) переконливо довів, що висновки Ю. Мархлевського про значення Жовтневої революції для відродження незалежної Польщі були новою сторінкою в ідеологічному розвитку польських комуністів; повідомлення Л. О. Пашковського (Донецьк) про розробку Г. Димитровим кардинальних моментів новітньої історії Болгарії; доповідь проф. В. Г. Дядькіна (Орджонікідзе) «Вересневе народне антифашистське повстання 1923 р. в болгарській історіографії». Ряд повідомлень (В. П. Поваляев — Рязань, О. М. Швидак — Житомир, В. Ф. Ширяєва — Харків, І. Ф. Король — Ужгород, Н. І. Харламенко — Москва) висвітлювали стратегію, тактику і практичну діяльність комуністичних партій слов'янських країн. Слід відзначити цікаві повідомлення Н. Г. Сапронової (Воронеж) з історіографії Вересневого повстання в Болгарії, а також П. П. Челака (Львів) про солідарність польських та українських трудящих під час Краківського

повстання 1923 р. Цікавими думками поділилися на засіданні секції О. П. Литвинов (Ужгород), І. А. Пусько (Луцьк), Г. В. Божук (Ужгород). Проф. Одеського університету М. Д. Дихан у своєму виступі зосередив увагу на участі болгарських політемігрантів у соціалістичному будівництві в СРСР. Проблеми участі емігрантів із слов'янських країн у політичному та економічному житті Радянського Союзу були присвячені повідомлення проф. К. І. Познякова (Дніпропетровськ), виклад. Тернопільського медінституту Г. С. Кручківця, аспіранта Г. Д. Фетова (Одеса), вчительки Н. Б. Костюк (Дніпропетровськ). У доповідях ст. наук. співроб. Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР М. А. Бірман та проф. Г. І. Чернявського (Харків) говорилося про відгуки радянської громадськості на Вересневе повстання і подальшу класову боротьбу в Болгарії та інформування трудящих СРСР про ці події. Висвітлення чехословацькою історіографією міжнародних зв'язків КПЧ з країнами Південно-Східної Європи в міжвоєнний період знайшло відображення у доповіді редактора Інституту наукової інформації з суспільних наук АН СРСР Ю. О. Щербакової. Лише один виступ (В. П. Місюри — Ужгородський університет) торкався критики буржуазної історичної літератури. Мол. наук. співроб. Інституту наукової інформації з суспільних наук АН СРСР Т. І. Ленггіль виступила з повідомленням про міжнародні зв'язки робітничого руху слов'янських країн у період Угорської Радянської Республіки. В обговоренні виступів відзначалась плідна робота секції, вказувалося на нерівномірність слов'янських досліджень з тематики окремих країн, на необхідність орієнтувати молодих учених на нові напрями роботи, зокрема, в дослідженні історії Югославії.

На засіданнях IV секції — «Проблеми соціально-економічної і політичної історії та національно-визвольних рухів у слов'янських країнах в епоху капіталізму» — заслухано та обговорено 9 доповідей і 9 повідомлень. 10 виступів з 18 торкалися питань історіографії. І. І. Костюшко (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) висвітлював регулювання аграрних відносин у Сілезії в першій половині XIX ст. Спільна доповідь В. Г. Саричева (Ленінград) і Я. С. Хонігсмана (Львів) була присвячена висвітленню в історіографії економічного розвитку Польщі періоду капіталізму. В повідомленні С. Ш. Грінберга (Донецьк) говорилося про початковий етап становлення болгарської фабричної промисловості. Розкриття довоєнної югославської марксистською історіографією соціально-економічної проблематики Югославії знайшло відбиття у виступі С. П. Мовчана (Львів). З інтересом сприйняли присутні доповідь І. О. Воронкова (Москва) «Роль і місце національного питання в польському

визвольному русі в 1815—1831 рр.» Ряд доповідей і повідомлень (старші наукові співробітники Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР І. І. Лещіловська та В. І. Фрейдзон, аспіранти О. О. Хорєва з МДУ і Ю. І. Попов з Одеського університету) стосувалися слов'янського питання в Австро-Угорщині. На окремих аспектах польського повстання 1863 р. зупинилася у своєму виступі В. М. Фоменкова (Кіров). Діяльність польських демократів Ш. Конарського та І. Кульчинського знайшла відображення у виступі В. О. Бориса (Львів). І. М. Нефедов (Луцьк) зробив повідомлення про історіографію революційної діяльності Ю. Госляра. П. М. Калениченко та С. М. Антонюк (Київ) підготували доповідь про висвітлення історії Польщі періоду капіталізму в українській історіографії. Співробітник МДУ Х. Х. Хайретдінов присвятив своє повідомлення селянському рухові в Королівстві Польському. Глибоким змістом відзначалися доповіді проф. О. С. Бейліса «Історичні погляди Х. Ботева» (Львів) та Д. Ф. Попліко (Москва) «Деякі питання революційного демократизму у південних слов'ян в історичній літературі». В повідомленні співробітника МДУ Б. М. Білунова розглядалася проблема виникнення ідеології революційного демократизму в Болгарії. Темою виступу доц. В. П. Чорнія (Львів) була загальнонаціональна криза в Болгарії в 1875—1876 рр. У дискусії, що розгорнулася по цих проблемах, вказувалося на зростий теоретичний рівень досліджень, про що свідчить історіографічна тематика, яка домінувала на засіданнях секції.

Робота V секції проходила в двох підсекціях. На першій — «Міжслов'янські зв'язки» — було заслухано 7 доповідей і повідомлень. У доповіді Д. Б. Мельцера (Мінськ) проаналізовано болгарську історіографію з проблеми радянсько-болгарських відносин у 1917—1941 рр. Виступи Н. Н. Яковлева (Куйбишев) і к. і. н. Ю. Ю. Фомина (Київ) торкалися народних рухів на підтримку боротьби південних слов'ян за національне визволення в 1876—1878 рр. Еміграція зарубіжних слов'ян у Росію та на Україну в XIX — початку XX ст. — теми повідомлень Ж. М. Ковби (Львів) та вчителя Ф. І. Степанова (Жданов). Певний інтерес викликав виступ О. С. Ногаєва (Коломна) «Польське таємне товариство в Західному Сибіру в 1832—1833 рр.» У повідомленні Л. П. Мирочницького (Інститут історії АН БРСР) намічено контури дослідження про білорусько-чехословацькі історичні зв'язки.

Друга підсекція V секції мала назву «Слов'янські країни в системі міжнародних відносин». Доповіді та повідомлення тут в основному розкривали німецьку політику щодо слов'янських народів Австро-Угорщини у XIX і XX ст., Балканського півострова та польського народу, а та-

кож історіографію цих питань. Це — доповіді Н. Д. Ратнер (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР), В. Л. Глебова (Новосибірськ), В. Я. Гордієнка (Львів), В. М. Кутика (Львів), В. П. Газіна (Чернівці), В. Є. Лихача (Чернівці). Змістовною була доповідь А. Ф. Кізченка (Київський університет) «Про деякі нові факти й оцінки в дослідженні зовнішньої політики Чехословаччини напередодні другої світової війни». Ряд повідомлень — доц. Уральського університету С. І. Рябоконь, аспіранти Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР З. П. Писаренко, виклад. Саратовського університету Н. Г. Зіміної — розкривали різні історіографічні аспекти створення Балканської антанти. З інтересом прослухали учасники підсекції доповідь І. М. Теодоровича (Чернівці) «Східна політика» Речі Посполитої у висвітленні сучасної польської історіографії, повідомлення В. С. Толстого (Інститут історії АН БРСР) — про основні концепції «східної політики» панської Польщі в 1918—1920 рр., І. Т. Лісевича (Київ) — про висвітлення польсько-марксистською історіографією польсько-радянської війни 1920 р., Г. Ф. Матвеева (МДУ) — про відгуки в радянській пресі та публіцистиці на державний переворот в Польщі у 1926 р. Слід відзначити цікаве повідомлення М. В. Кірсенка (Київ) про джерела та літературу з історії грецької політики на Балканах на початку ХХ ст., а також повідомлення доц. Псковського педагогічного інституту Б. В. Кросса «Боснійська криза і Румунія».

У центрі уваги секції «Проблеми соціально-економічної та політичної історії слов'янських країн епохи феодалізму» були доповіді та повідомлення з соціально-економічної проблематики, а також політичних, економічних та культурних зв'язків слов'янських народів в епоху феодалізму. В. Д. Корольок (Москва) запропонував змістовне дослідження «Етногенетичні уявлення автора «Повісті временних літ». Доповідь Ю. М. Гроссмана (Львів) розкривала деякі аспекти так званого «другого видання» кріпосництва в Речі Посполитій. Тенденціям соціально-економічного розвитку Польщі в пізньо-феодальний період була присвячена доповідь В. О. Якубського (Ленінград). Соціально-економічна проблематика висвітлювалась у повідомленнях доцентів Є. С. Макової (Москва), В. В. Захарової (Краснодар), Н. П. Мананчикової (Воронеж), Я. С. Мельничука (Івано-Франківськ), Г. П. Брянцевої (Київ), асистента В. С. Савчука (Калуга), В. І. Мелешко (Мінськ) у своїй доповіді зосередив увагу на торговельних відносинах між польськими та білоруськими містами в XVI—XVIII ст. Повідомлення В. Ф. Інкіна (Львів) «Сільські віча у волохів і зарубіжних слов'ян» привернуло увагу учасників секції. Слід

відзначити виступ І. Г. Шульги (Вінниця) про польсько-українські торговельні відносини в другій половині XVIII ст. Вплив класової боротьби на українських землях на внутрішню політику Польщі в XVII—XVIII ст. розкрито у виступі В. В. Крижанівської (Київ). Історіографію гуситського руху розглядали в своїх повідомленнях А. І. Озолін (Саратов) та Л. П. Лаптева (Москва). Викликало інтерес повідомлення О. О. Бірало (Мінськ) «Вчення М. Коперника і суспільна думка в Білорусії та Литві в XVIII ст.» І. В. Галактіонов (Саратов) зосередив увагу на зовнішньополітичних аспектах Андрусівського договору. Темою доповіді О. І. Рогова (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) була «Польща в російських історичних творах XVII ст.». В обговоренні доповідей значний інтерес викликала проблема «другого видання» кріпосництва, а також російсько-українсько-білорусько-польські зв'язки.

Плідно проходили засідання секції «Проблеми розвитку культури і міждов'яньських культурних зв'язків». Цікавою була доповідь доц. МДУ Л. Б. Горіної «Болгаро-російські культурні зв'язки на рубежі XIV—XV ст. у висвітленні сучасної болгарської історіографії», О. С. Мильникова (Ленінград) «Розвиток славістики у Петербурзі в першій чверті XIX ст. та деякі питання вивчення вітчизняного слов'янознавства», Б. М. Руколь (Москва) «Історичні славістичні дослідження З. Неєдлі 1940—1945 рр.» У своєму повідомленні Я. Д. Ісаєвич (Львів) торкнувся висвітлення польською історіографією польсько-українських зв'язків у галузі книгодрукування у XVI—XVIII ст. Російсько-польські культурні зв'язки другої половини XVII ст. були відображені в повідомленні наук. співроб. музеїв Московського Кремля Н. В. Ізопольської. Тема виступу Б. С. Попкова (Петрозаводськ) — «И. Лелевель — критик норманської теорії походження російської держави». З цікавими історіографічними повідомленнями виступили аспіранти МДУ Л. П. Кандаурова і Л. Н. Алексашкіна. Ст. виклад. Смоленського педінституту З. П. Ісаєва зробила повідомлення про вплив французької революції на Єзерського.

Цікаво й змістовно пройшли засідання секції «Допоміжні історичні дисципліни», де було заслухано 4 доповіді і 6 повідомлень. Насамперед слід відзначити цікаві доповіді Г. Г. Літавіна (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) «Твір Костянтина VII Багрянородного «Про управління державою» як джерело історії слов'ян», І. Р. Фішер (Йошкар-Ола) — «Чеський терезіанський кадастр — джерело з історії маєтку кінця XVII — першої половини XVIII ст.», М. Г. Крикуна (Львів) «Демографічні проблеми Польщі XVI—XVIII ст. в новітніх дослідженнях істориків ПНР». Пові-

домлення Ю. І. Штакельберга (Ленінград) «Сфрагістика як джерело для вивчення історії національно-визвольного руху (повстання 1863—1864 рр.)» довело, що допоміжні історичні дисципліни є необхідним джерелом для вивчення історії національно-визвольних рухів. Аспірант М. О. Кисельов (Москва) зупинився на дослідженні порівняльної статистики в російських і південнослов'янських рукописних книгах XI—XII ст. Темою виступу М. Ф. Пилипенко (Мінськ) було «Викуп та придане у слов'янських народів у другій половині XIX — на початку XX ст.», повідомлення С. К. Красавіної (Краснодар) — «Візантійський історик XV ст. Дука про слов'ян» та М. С. Рашби (Харків) — «Боротьба Польщі та України на початку XVII ст. проти турецько-татарської агресії за даними вірменських хронік Кам'янця». Повідомлення О. В. Маркевича (Львів) свідчило про роль печаток як джерела вивчення міської геральдики, а співроб. університету Є. В. Єрохіної (Харків) торкалося висвітлення вірменськими хроніками польсько-молдавських відносин початку XVII ст. Цікаву доповідь з аналізом вірменських рукописів представила наук. співроб. Інституту мистецтва АН Вірменської РСР Г. П. Пингірян. Учасники секції висловили побажання надалі ширше залучати представників інших допоміжних дисциплін до участі в конференціях.

На заключному пленарному засіданні конференції виступили з повідомленнями про бібліографічну інформацію з історії слов'ян кандидати історичних наук І. О. Калоева та Н. М. Пашаєва (Москва). Доктори іст. наук І. І. Костюшко, П. М. Калениченко та проф. Д. Л. Похилевич поінформували учасників конференції про плани роботи редакцій журналів та збірників («Советское славяноведение», «Український історичний журнал», «Українське слов'янознавство»). Д. і. п. І. С. Міллер (Москва) ознайомив присутніх з планом розробки комплексу досліджень переходу від феодалізму до капіталізму, зокрема з планом проведення симпозиуму з проблеми формування націй та національної свідомості.

В односторонньому схваленій резолюції зазначається, що протягом останніх трьох

років радянські історики-славісти провели значну дослідницьку роботу, вивчаючи історію зарубіжних слов'янських народів. Конференція визначила найважливіші завдання, що стоять перед істориками-славістами: даліше підвищення ідейно-теоретичного і наукового рівня досліджень; розробка важливих у науковому й політичному відношеннях проблем радянського слов'янознавства; дослідження становлення і розвитку соціалістичної співдружності націй, комуністичного, робітничого та національно-визвольного руху, історичного і культурного розвитку зарубіжних слов'янських народів в періоди феодалізму й капіталізму, міжслов'янських зв'язків і міжнародних відносин; рішуча боротьба проти буржуазної ідеології та ревізіоністських концепцій.

В резолюції конференції вказується на необхідність дальшого вдосконалення викладання курсу історії південних і західних слов'ян у вищій школі, поліпшення підготовки кадрів істориків-славістів, якнайшвидшого видання нового підручника з історії слов'ян. Конференція звернулася до Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР з проханням відновити спеціалізацію з історії південних та західних слов'ян у Львівському університеті, зберегти таку ж спеціалізацію в Ленінградському університеті. Враховуючи широкий інтерес до славистики, конференція висловила за дальший розвиток славистичних збірників при Воронежському та Саратовському університетах, збереження на сьогоднішньому рівні республіканського міжвідомчого збірника «Українське слов'янознавство». В резолюції висловлене побажання про публікацію матеріалів конференції.

Чергову, VII Всесоюзну конференцію істориків-славістів запропоновано провести у квітні — травні 1975 р. у зв'язку з 30-річчям перемоги над фашизмом і встановлення народно-демократичного ладу в зарубіжних слов'янських країнах. На ній передбачається розглянути важливі питання визвольної боротьби слов'янських народів у роки другої світової війни, народно-демократичних революцій, формування і розвитку соціалістичної співдружності народів.

М. О. Ратич,
Л. П. Зашкільняк

КОНФЕРЕНЦІЯ ЧИТАЧІВ ЖУРНАЛУ «ЛАТИНСКАЯ АМЕРИКА»

16 жовтня 1973 р. у Києві відбулася читачка конференція журналу «Латинская Америка», організована Інститутом історії АН УРСР та Київським державним університетом ім. Т. Г. Шевченка. У роботі конференції взяли участь головний редактор журналу С. А. Мікоян, старші наукові співробітники Інституту Латинської Америки АН СРСР С. М. Кособчук та О. І. Сизоненко.

К. філол. н. В. С. Харитонов сказав, що журнал з номера в номер стає соліднішим виданням, перетворюється у кузню кадрів радянської латиноамериканістики.

Журнал «Латинская Америка», підкреслив у своєму виступі мол. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР О. Н. Вітрученко, уособив кращі риси радянських наукових та літературно-художніх видань.

Кияни з великим інтересом чекають виходу кожного номера журналу «Латинская Америка», що відповідає як вимогам нашої гуманітарної науки, так і потребам масового читача, сказав ст. наук. співроб. Інституту економіки АН УРСР М. Й. Лозюк.

К. і. н. Л. Я. Зрезарцева у своєму

виступі підкреслила, що журнал «Латинская Америка» приносить велику користь викладачам у повсякденній педагогічній діяльності, відзначила вдалі тематичні номери цього періодичного видання.

З самого початку свого існування «Латинская Америка» благотворно впливає на розвиток латиноамериканістики в нашій країні, є важливим науковим та інформаційним виданням, відзначив у своєму виступі мол. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР А. А. Стрілко.

Ст. наук. співроб. Інституту Латинської Америки АН СРСР О. І. Сизоненко у своєму виступі відзначив ті значні позитивні зрушення, які сталися за останні роки у розвитку латиноамериканістики в Радянській Україні.

У численних виступах були відзначені позитивні риси діяльності редакції журналу, а також висловлені окремі зауваження та побажання.

На конференції виступили також аспіранти і студенти Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Потім науковці з Москви відповіли на численні запитання присутніх.

А. А. Стрілко

ЗУСТРІЧ З БОЛГАРСЬКИМ УЧЕНИМ — АКАДЕМІКОМ БАН ДИМИТРОМ КОСЕВИМ

26 жовтня ц. р. в Інституті історії АН УРСР відбулася зустріч провідних учених інституту з відомим болгарським істориком, віце-президентом Болгарської Академії наук, членом ЦК БКП, Головою Болгарського історичного товариства та болгарської частини Комісії істориків «СРСР — Болгарія», академіком Димитром Косевим.

Директор Інституту історії АН УРСР і заст. голови Секції суспільних наук АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелєв ознайомив Д. Косева із структурою Секції і зокрема Інституту історії АН УРСР, розповів про головні проблеми, над якими працює колектив інституту, докладно зупинився на роботі над 8-томною «Історією Української РСР».

Про основні напрями роботи відділу історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії, його продукцію, співробітництво з вузами та академіями наук союзних республік і зарубіжних соціалістичних країн повідомила зав. відділом, д. і. н., проф. І. М. Мельникова.

В свою чергу, академік Д. Косев роз-

повів присутнім про хід підготовки 14-томної «Історії Болгарії», перший том якої вийшов наприкінці минулого року, а все видання передбачено випустити до 1980 р., приурочивши його до 1300-річчя Болгарської держави. Д. Косев також познайомив присутніх з деякими питаннями підготовки наукових кадрів у системі Болгарської Академії наук, її співробітництва з вузами та із заходами у зв'язку з підготовкою до святкування 30-річчя соціалістичної революції в Болгарії. Д. Косев підкреслив прагнення Болгарської Академії наук до тісніших контактів та інтеграції в галузі суспільних наук з науковими установами Радянського Союзу, зокрема з Академією наук Української РСР.

Зустріч пройшла в дружній, теплій обстановці. Болгарський учений подякував за сердечний прийом і висловив надію, що подібні зустрічі сприятимуть зміцненню контактів науковців Народної Республіки Болгарії і СРСР, дружби і співробітництва братніх народів.

В. В. Кравченко

РЕЗЮМЕ

Пятьдесят лет без Ленина по ленинскому пути. — В статье рассказывается о величии ленинских идей, которые осуществляет советский народ на протяжении всей истории Страны Советов, о их благотворном влиянии на международное революционное движение.

Б. П. Ковальский. Ленин — создатель социалистической научной организации труда. — Автор освещает отдельные аспекты данной проблемы, говорит о деятельности Коммунистической партии Советского Союза по внедрению в жизнь научной организации труда на современном этапе, о воплощении в жизнь грандиозных планов девятой пятилетки.

П. Д. Коваль. Историческое место развитого социализма. — В статье характеризуются основные положения классиков марксизма-ленинизма относительно диалектики вымирания социалистического общества в процессе становления коммунистической формации, показывается дальнейшее творческое развитие этих положений в материалах XXIV съезда КПСС и других партийных документах. Автор освещает также международное значение опыта построения развитого социалистического общества.

SUMMARIES

Fifty Years without Lenin along the Path Blazed by Lenin. — The paper deals with greatness of Lenin's ideas which are being realized by the Soviet people during the whole history of the Land of the Soviets. Their favourable influence on the international revolutionary movement is also shown.

B. P. Kovalsky. Lenin — Creator of the Socialist Scientific Organization of Labour. — The author elucidates some aspects of the given problem, tells of activities of the Communist Party of the Soviet Union on introducing into practice scientific organization of labour at the present stage, on realizing far-reaching outlines of the Ninth Five-Year Plan.

P. D. Koval. Historic Place of Developed Socialism. — The paper characterizes fundamental tenets of the classics of Marxism-Leninism concerning dialectics of the ripening of the socialist society in the making of the Communist formation. It shows the further creative development of these tenets in the materials of the 24th Congress of the CPSU and other Party documents. The author also elucidates the international importance of the experience of building the developed socialist society in the USSR for foreign countries of socialist concord.

Технічний редактор *Т. Р. Спекторова.*

Коректор *В. С. Гладка.*

БФ 00126. Здано до складання 27.XI 1973 р. Підписано до друку 22.I 1974 р. Папір друкарський № 2. Формат 70×108¹/₁₆. Друк. аркушів 10,0 Умовно-друк. аркушів 14,0. Обліково-видавн. аркушів 15,79. Зам. К-203. Тираж 8393. Ціна 40 коп.

Друкарня вид-ва «Київська правда». Київ, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 1, 1974 г. (на украинском языке). Ежемесячный общественно-политический журнал. Адрес редакции: Киев-5, Горького, 3. Телефон: 24-29-92. Издательство «Наукова думка», Киев, Репина, 3. Типография издательства «Київська правда», Киев, ул. Леніна, 19. Печ. листов 10,0. Условно-печ. листов 14,0. Учетно-издат. листов 15,79. Тираж 8393. Цена 40 коп.